

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

BİR DİLCİ OLARAK HATİCE EL-HADÎSÎ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ELİF TOZ**

VAN-2022

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

BİR DİLCİ OLARAK HATİCE EL-HADÎSÎ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ELİF TOZ**

**DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi RİFAT AKBAŞ**

VAN-2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Elif TOZ tarafından hazırlanan “ Bir Dilci Olarak Hatice el-Hadîsî ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Rıfat AKBAŞ Temel İslam Bilimleri Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan : Dr. Öğretim Üyesi Rıfat AKBAŞ Temel İslam Bilimleri Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Şirin ALADAĞ Temel İslam Bilimleri Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ali SEVDİ Anabilim Dalı, Üniversite Adı Temel İslam Bilimleri Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	12/09/2022
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Elif TOZ

(Tarih)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif TOZ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Eylül, 2022

BİR DİLCİ OLARAK HATİCE EL-HADÎSÎ

ÖZET

Dil, bir milletin en çok değer verdiği ve vazgeçilmezleri arasında öteden beri ehemmiyetini koruduğu canlı bir varlıktır. Bu yönüyle etkileşime açık olan dil, farklı boyutlarıyla araştırma konusu yapılmıştır.

Diğer kadim medeniyetler gibi Arap medeniyeti de özellikle İslâm dininin etkisiyle dil sahasında gıpta edilebilecek gelişmeleri içinde barındırmaktadır. Başta dil kurallarının belirlenmesine ilişkin yapılan sayısız çalışmalar olmak üzere bireysel ve kolektif faaliyetlerin sistematik bir düzenle yürütülmesi sürecine kadar gerek Arap gerekse Arap olmayan araştırmacılar tarafından aralıksız bir şekilde devam eden dil çalışmaları adeta bir hazine koleksiyonunu andırmaktadır. Böyle olunca da özellikle modern dönem dilbilimcilerinin gayret ve çabaları daha çok bu hazinenin işlenmesine dönük olmuştur ki bunlardan birisi de Hatice Abdurrezzâk el-Hadîsî'dir.

2018 yılında aramızdan ayrılan Hâdîsî, Arap dili alanında önemli çalışmalar yapmış ve bu alanda eserler ortaya koymuştur. Bu bağlamda biz de onu, öne çıkan eserleri perspektifinde incelemeye gayret edip araştırmacıların istifadesine sunmayı amaçladık.

Çalışmamız iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Hatice el-Hadîsî'nin hayatı, eserleri ve ilmî faaliyetleri; ikinci bölümde ise Hatice el-Hadîsî'nin Arap gramerine dair yaklaşımları hakkında bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Arap Dili, Dilbilimi, Hatice el-Hadîsî, Ekoller, Arap Grameri Kaynakları.

Sayfa Sayısı : X + 71

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Rıfat AKBAŞ

M. Sc. Thesis
Elif TOZ
VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
September, 2022
KHADIJA AL-HADITHI AS A LINGUIST

ABSTRACT

Language is a living entity that a nation values most and has always kept its importance among the indispensables. Language, which is open to interaction with this aspect, has been the subject of research with its different dimensions like other ancient civilizations, Arab civilization includes enviable developments in the field of language, especially with the influence of the religion of Islam.

Linguistic studies, which continue uninterruptedly by both Arab and non-Arab researchers until the process of carrying out individual and collective activities in a systematic order, especially the numerous studies on the determination of language rules, almost resembles a treasure collection. As such, the efforts and efforts of linguists of the modern period were mostly directed towards the processing of this treasure, one of them being Hatice Abdurrezzak al-Hadisi.

Hadith, who passed away in 2018, has done important studies in the field of Arabic linguistics and has produced works in this field. In this context, we tried to examine it in the perspective of prominent works and aimed to present it to the use of researchers.

Our study consists of two main parts and conclusions. The first part is the life, works and scientific activities of Hatice el-Hadisi; The second part gives information about Hatice el-Hadisi's approaches to Arabic grammar.

Keywords : Arabic Language, Linguistics, Hatice al-Hadisi, Schools, Arabic Grammar Sources.

Number of Pages : X + 71

Thesis Advisor : Dr. Instructor Member Rifat AKBAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
1. HATİCE EL-HADÎSÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ÇALIŞMALARI	4
1.1. Hayatı	4
1.2. İlmî Çalışmaları	5
1.3. Başlıca Eserleri.....	6
1.3.1. Kitâbu sîbeveyh ve şurûhuh.....	7
1.3.2. Mevķifu’n-nuhât mine’l-ihticâc bi’l-hadîsi’s-şerîf.....	10
1.3.3. El-medârisu'n-naħviyye	14
1.3.4. Ebniyetü’s-şarf fî kitâbi sîbeveyh.....	18
1.3.5. Eş-şâhid ve uşulü'n-naħv fî kitâbi sîbeveyh.....	20
1.3.6. Dirâsâtun fî kitâbi sîbeveyh	24
1.3.7. Ebû hayyân en-naħvî	32
1.4. Hatice el-Hadîsî Hakkında Yapılan Birtakım Çalışmalar	33
1.4.1. Hatice el-hadîsî ve cuħûduhâ en-naħviyye	34
1.4.2. Hatice el-hadîsî ve devruhâ’l-’ilmî fî’l-ıraq.....	34
2. HATİCE EL-HADÎSÎ’NİN ARAP GRAMERİ ÇERÇEVESİNDE SERGİLEDİĞİ YAKLAŞIMLAR.....	35
2.1. Hatice el-Hadisi'nin Değindiğı Arap Grameri Kaynakları	35
2.1.1. Semâ	35
2.1.2. Kıyâs	43
2.1.3. İcmâ‘	46
2.1.4. İstishabu’l-Hâl	47
2.2. Hatice el-Hadisi'nin Arap Gramer Ekolleri Hakkındaki Görüşleri	48
2.2.1. Ekolleri isimlendirme hususundaki görüşleri	48
2.2.2. Ekollerin varlığına ilişkin görüşleri	50

SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA	65
ÖZGEÇMİŞ	
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

a.mlf.	: Aynı Müellif
bk.	: Bakınız
b.	: bin, ibn (Oğlu)
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
M	: Milâd
mlf.	: Müellif
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
ör.	: Örnek
r.a.	: Radıyallahu anh
S	: Sayı
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Dilbiliminin Batı dünyasında olduğu gibi Doğu dünyasında da önemli bir ölçüde ilerleme katettiği görülmektedir. Bu bağlamda Arap dilcilerin de inceleme yaptıkları, birtakım araştırmalar sonucunda çalışmalar ortaya koydukları bilinmektedir. Doğu dünyasında özellikle dil bilgisi, ses bilgisi, sözlük bilgisi, metin açıklamaları vb. konularında araştırma yapılmıştır. Arap dünyasında ise 8. yüzyıldan itibaren dil ile ilgili müstakil kitaplar yazılmaya başlanmıştır.

Günümüzde de her Arap ülkesi dilbilimi alanında kendine has birtakım çalışmalar gerçekleştirmiş ve yetkili kişiler tarafından birçok kıymetli eser kaleme alınmıştır. Bu ülkeler arasında özellikle Mısır, Irak, Ürdün, Tunus, Cezayir ve Fas ön plana çıkmaktadır. Nitekim modern dönemin dilcilerinden sayılan Hatice el-Hadîsî, Iraklıdır. Hatice Abdurrezzak el-Hadîsî, Sîbeveyhî'nin (öl. 180/796) eserini temel olarak dilbilimi alanında çalışmalar yapmış, bu doğrultuda birçok kitap yazmıştır. Dilbilimi alanında görüşler beyan etmiş, Basra, Kûfe, Bağdat vb. ekollerin farklı görüşlerini belirterek kendisi de görüşlerini açıklamıştır. Özellikle dilbilimi alanında takdire şayan eserler ortaya koyması ve farklı bakış açıları ile yaklaşması yeni bir bakış açısı kazandırması onu modern dönem dilbilimi alanında yetkin kişi haline getirmektedir. Bu sebeple biz de söz konusu alanda yapılmış çalışmalara bir katkı sunmayı gereklilik görüp Hatice el-Hadîsî'yi ve eserlerini dilbilimi yönüyle ele alıp araştırmaya karar verdik. Temelde hedeflediğimiz şeylerden biri de söz konusu alanda yetkin eserler koyan Hatice el-Hadîsî'yi dilciliği yönüyle ele almak, eserleri bağlamında görüşlerini tanıtmak ve ilgili akademik çevrelerin istifadesine sunmaktır.

Çalışmada Hatice el-Hadîsî'nin Sibeveyhî hakkında çalışmaları yaptığı *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, *Ebniyetu's-şarf fî Kitâbi Sîbeveyh*, *eş-Şahid ve uşulü'n nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, *Dirâsâtu fî kitâbi Sîbeveyh* isimli eserlerinden; Nahiv ekseninde kaleme aldığı *el-Medârisu'n-Nahviyye*, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*; Ebû Hayyân en-Nahvî el-Endelüsî (öl. 745/1344) hakkında yapmış olduğu *Ebû Hayyân en-Nahvî ve Dîvân-ı Ebî Hayyân* gibi temel kaynaklardan yararlanılarak birtakım görüşleri beyan edilmiştir.

Çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım değerli hocam, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Rıfat AKBAŞ'a Yüksek lisans öğrenimim boyunca derslerime giren değerli hocalarıma, tez çalışmam için konu fikrini veren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇINAR'a, bu süreç içerisinde benden yardımlarını, desteğini, sabrını ve bilgisini esirgemeyen değerli hocam Arş. Gör. İsa YALÇIN'a, İlçe Müftümüz saygıdeğer Şehmus BAYLER'e, tezimin jürisinde yer alıp önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Ali SEVDİ ve Dr. Öğr. Üyesi M. Şirin ALADAĞ hocalarıma yanı sıra çalışmada emeği olan bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Elif Toz
VAN-2022

GİRİŞ

Dil, insanlık tarihiyle başlamış olup insanlardan ayrılması düşünölemeyen bir olgu olup bir toplumu ulus yapan bağların en güçlü unsurudur. Bu vesileyle dil toplumun aynası hüviyetini üstlenmekte, insanın dünyadaki yerini ve değeri belirlemektedir. Dili her yönüyle ele alan dilbilim ise başta doğal diller olmak üzere iletişim dizgelerini inceler.¹ Aslında dilbilim, dilin genel ve özel niteliklerini ve dil olaylarını inceleyen; dillerin doğuşlarını, zaman içindeki gelişmelerini, yeryüzündeki yayılışlarını ve aralarındaki ilişkileri araştıran bir bilim dalıdır.² Dilbilimin en kısa ve en net tanımı “dil bilimi” ya da “dil bilimsel olarak incelenmesi” şeklinde yapılabilir. Bu bağlamda dili inceleyen ve bu alanın başlıca sorunlarına eğilen bilime dilbilimi denir.³

Öte yandan dilbilimin amacı; belirli bir dili araştırmak olmayıp dili çok yönlü ele almak olup insanın dil melekelerini incelemek, dil davranışını açıklayıcı kuramlar geliştirmek, dilleri en kapsamlı bir şekilde betimlemektir. Bu yönüyle dilbilimi yadsınamaz bir öneme sahiptir.⁴

Dilbilim batı dünyasında olduğu gibi doğu dünyasında da önemini her zaman korumuştur. Doğü dünyasında özellikle dilbilgisi, ses bilgisi, sözlük bilgisi ve metin açıklamaları konularında araştırma yapılmıştır. Nitekim Arap coğrafyasında 8. yüzyılda Basra ekolünün önemli temsilcisi olan Sîbeveyhi Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (öl. 180/796) *el-Kitâb* isimli bir eser ortaya koymuştur. Sîbeveyhi'nin bu eseri Arap dünyasında en geniş ve sağlam bir dilbilgisini meydana getirmiştir.⁵

¹ Ahmet Turan Sinan; Sezgin Demir, “Dil Bilimini Sevdiren Adam: Prof. Dr. Doğan Aksan”, (1929-2010). *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall 2010, 640; Ali Sevdî, “Arap Dili Literatüründe Lahn Olgusunun Tespit ve Tashidinde Kullanılan Kaynaklar”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022) 358-359.

² Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992), 44; Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, (İstanbul: Multilingual, 1998), 16.

³ Ahmet Kocaman, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, (Ankara, Dil Derneği Yayınları, 2006), 11.

⁴ Mahmûd es-Sarân, *‘İlmu’l-luga mukaddime li’l-kâri’i’l-‘Arabî*, (Beyrut: Dârü’n-Nahdati’l-Arabiyye, ts.), 50.

⁵ Mehmet Reşit Özbalkçî, “Sîbeveyhi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/130.

Günümüzde de dilbilimi alanında çalışmalar gerçekleştirilmiş ve kayda değer birçok eser kaleme alınmıştır. Bu anlamda başta Mısır, Irak, Ürdün, Tunus, Cezayir ve Fas olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinde pek çok dilci karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında Iraklı dilci Hatice el- Hadîsî de bulunmaktadır. Modern dönem dilbilimcisi olan Hatice el-Hadîsî 20. yüzyılda yaşamış, pek çok kitap telif etmiş özellikle Arap dünyasında modern dilbilim çalışmalarına katkıda bulunmuş Iraklı bir dilbilimcidir. O, dil alanında pek çok kitap telif etmiş, hassaten Sîbeveyhi'n eserleri üzerine çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Hadîsî, *Ebniyetu's-sarf* adlı eserini Sîbeveyhi'n *el-Kitâb*'ını esas alarak telif etmiş ayrıca bu esere dayanarak nahiv usulünü incelemiştir.⁶ Dilbilimi hususunda da Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır vb. ülkelerde ortaya çıkan nahiv ekollerini ele almış onların ihtilafa düştükleri bazı hususlarda düşüncesini kendi sistematiğine uygun olarak belirtmiştir. Nahivcilerin hadisleri delil olarak kullanmadaki durumlarını incelemiş ve bu hususta çalışmalar ortaya koymuştur.⁷

Hadîsî buna ek olarak dilbilimi hususunda Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin ihtilaf ettiği bazı hususlarda kendi düşüncelerini beyan etmiş ve bu hususu ekseriyette telif ettiği *el-Medarisu'n-nahviyye* adlı eserinde belirtmiştir. Bu düşüncelerin Arap dilbilimine katkısı büyüktür. Bu vesileyle Hadîsî'nin fikirlerini beyan etmek ve telif etmiş olduğu eserleri açıklamının Arap dilbilimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.⁸

Aslında Hadîsî, dilbilimi hususunda bilhassa Sîbeveyhi'n eserleri üzerinde çalışmalar yaparak eserler telif etmiştir. O, bu eserlerinde kendinden öncekilerin beyan ettikleri hususlardan farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış, ihtilafli bazı durumlarda yeri geldiğinde Basra ekolünün, yeri geldiğinde de Kûfe ekolünün bazen de Bağdat ekollerinin düşüncelerini benimsemiş bazen de birkaç görüşü mezcetmiştir.⁹

Araştırmamız Arap dünyasında dilbilimi çalışması hususunda modern dönem dilcisi olan Hatice Abdurrezzak el-Hadîsî'nin dilbilimiyle ilgili eserlerini temel almamız bakımından oldukça sınırlı ve özgündür.

⁶ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-sarf fi kitâbi Sîbeveyh*, (Bağdat: Mektebet'n-Nahda, 1965/1385), 18.

⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye* (Ürdün: Dâru'l Emel, 1422/2001), 5-6.

⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 10-365.

⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 364.

Bir dilci Olarak Hatice Abdurrezzak el-Hadîsî başlıklı tez çalışmamız, ilk etapta Hatice el-Hadîsî'nin şahsiyeti hakkındaki malumatları, devamında *Ebnîyetu's-Sarf fî kitâbi Sîbeveyh*, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, *Kitâbu Sîbeveyh ve şuruḥuh*, *Ebû Ḥayyân en-Naḥvî*, eş- *Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh* ve *Mevkîfu'n-nuḥât mine'l-iḥticâc bi'l-ḥadîsi'n-nebevî* adlı eserlerini inceleme konusu yapmaktadır. Çalışma Hadîsî'nin Arap gramerine olan yaklaşımlarının yanı sıra Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve bazı Arap ülkelerinde ortaya çıkan ekoller hakkındaki görüşlerini de ihtiva etmektedir. Hatice el-Hadîsî'nin yapmış olduğu bu çalışmalar literatüre katkı sunmakta olup Arap dili alanında birtakım mevzuların anlaşılmasını desteklemekte ve yeni çalışmalar yapmak isteyenlere kolaylık sağlamaktadır.

Araştırdığımız kadarıyla Hatice el-Hadîsî hakkında ülkemizde daha önce yapılmış herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır ki bu durum çalışmanın özgünlüğü açısından önem arz etmektedir.

1. HATİCE EL-HADÎSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ÇALIŞMALARI

1.1. Hayatı

Yazar, muhakkik, Arap dili ve belâgatı alanlarında ihtisas yapmış bir akademisyen olan Hatice Abdurrezzâk el-Hadîsî, 1935 yılında, Arap nahiv ekollerinin en önemlisinin neşet ettiği, Arap ve müslümanlar tarihinin şahit olduğu Irak'ın ilmî ve fikri hareket merkezlerinin ilki olan Basra şehrinde dünyaya gelmiştir. Onun baba tarafından altıncı dedesi ve anne tarafından dördüncü dedesi olan annesinin ve babasının nesebinin bir halifeyle birleştiği soy ağacından anlaşılmaktadır. Lakabı olan “hadîsî” ailesinin Irak'ın batı kısmındaki hadise şehrinde ikamet etmelerine nispetledir.¹⁰

Hatice el-Hadîsî, nesebi Ehl-i beyt olan Seyyid İmam Hüseyin'e (r.a.) dayanan soylu Arap ailesine mensuptur.¹¹ Babası Seyyid Abdurrezzak Abdulkadir, 1925 yılında Basra'ya taşınmış, ilk eşi vefat ettikten sonra kendi yakınlarından olan Saide Hanımefendiyle evlenmiştir. Bunun akabinde eşiyle beraber Basra'nın Sibe mıntikasına yerleşmiş. Daha sonra babası deri ticareti yaptığı bölgeye yerleşip bu bölgede arsa almış üzerine iki ev ve bir dükkân inşa etmiştir. Akabinde Sibe halkının ihtiyaç duyduğu gıda ve kumaş bayiliğini yapıp ziraatle uğraşmıştır. Hatice el-Hadîsî'nin ailesi; anne, baba, dört kız kardeş üç de erkek kardeş olmak üzere on kişiden oluşmaktaydı.¹²

Hatice el-Hadîsî'nin ailesi muhafazakâr bir aileydi. Babası Kur'an-ı Kerim hafızıydı ve Kur'anı sürekli olarak tilavet etme konusunda haris biriydi. İlme önem veren babası, büyük oğlu Abdulcelil'i lise eğitimini tamamlaması ve sonrasında hukuk fakültesini okumak üzere Basra merkezine gönderdi.¹³

Hadîsî, aile ortamından etkilenmişti ve babasına çok bağlıydı. Babası çocuklarına büyük bir iman, iyilik ve yardım sevgisini aşılama hevesli olmakla beraber iyi olan hasletleri şiar edinmekte gayret gösterirdi. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini okur ve bu doğrultuda hareket ederdi.¹⁴

¹⁰ Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadîsî ve cuhûduha en-nahviyye*, (Tikrit: Tikrit Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 2-8.

¹¹ Wiam Şakir Ğanî, Hatice el-Hadîsî ve Devruhâ'l-İlmî fi'l-'Irak, *Mecelletü'Âdâb*:140, (2022), 235.

¹² Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadîsî ve cuhûduha en-nahviyye*, 8.

¹³ Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadîsî ve cuhûduha en-nahviyye*, 9.

¹⁴ Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadîsî ve cuhûduha en-nahviyye*, 2-3.

Büyük abisi olan Abdulcelîl, Hatice el-Hadisî'ye çalışma, ilim sevgisi ve kültür konularında müspet anlamda tesir etmiş, çalışma ve araştırmada belli bir aşamaya gelmesine katkıda bulunmakla beraber onu ilim yolunda her daim desteklemiştir. Büyük kardeşi olan Abdulcelîl hukuk fakültesinden mezun olmuş, en küçük kardeşi de iktisat fakültesini tamamlamıştır. Bir kız kardeşi Kraliçe Kolejinden, diğeri Yüksek Öğretmen Okulundan, üçüncü kız kardeşi de el-Mustansiriyye Üniversitesinden mezun olmuştur.¹⁵

1.2. İlmî Çalışmaları

Hatice el-Hadisî ve kız kardeşi, bulundukları yer olan Sibe'de kız öğrencilere mütehasşis okul olmaması sebebiyle evde abilerinden okuma yazmayı öğrenmişlerdir. Hadisî'nin büyük ablası daha sonra Sibe'de Erkek Kolejinde sınava tabi tutulmuş ve okula kabul edilerek ilkokul üçüncü sınıftan devam ettirilmiştir. Hadisî'nin ablası bölgede okula giden ilk kızdır. Bu durum o bölgede alışık olunan bir durum değildir. Nitekim o dönemlerde kız çocuklarının okulda eğitim görmelerine sıcak bakılmamaktaydı. Ablasından sonra Hatice el-Hadisî de aynı okulda eğitim görmüş, bu süre zarfında bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntılardan biri de evi ile okulu arasındaki mesafenin uzun olması dolayısıyla yaz-kış bir buçuk saat boyunca yürümesidir.¹⁶

1956 yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arap Dili ve Belâgatı alanında yüksek dereceyle mezun olmuştur.¹⁷ Bunun akabinde 1961 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde “*Ebniyetu's-sarf fî kitâbi Sîbeveyh*” teziyle yüksek lisans diplomasını almıştır.¹⁸ 1964 yılında ise Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde “*Ebû Hayyân en-Nahvî*” adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır.¹⁹ Nahiv, sarf ve belâgat vb. alanlarda çeşitli makaleleri ve çalışmaları bulunmaktadır.²⁰

¹⁵ Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadisî ve cuhûduha en-naḥviyye*, 2-10; Wiam Şakir Ğanî, Hatice el-Hadisî ve Devruhâ'l-İlmî fî'l-Irak, 237.

¹⁶ Emel Salih Mehdi, *Hatice el-Hadisî ve cuhûduha en-naḥviyye*, 9-10.

¹⁷ Wiam Şakir Ğanî, Hatice el-Hadisî ve Devruhâ'l-İlmî fî'l-Irak, 237.

¹⁸ Wiam Şakir Ğanî, Hatice el-Hadisî ve Devruhâ'l-İlmî fî'l-Irak, 238.

¹⁹ Wiam Şakir Ğanî, Hatice el-Hadisî ve Devruhâ'l-İlmî fî'l-Irak, 239-240.

²⁰ <https://ar.wikipedia.org/wiki/> (Erişim 8 Nisan 2022.)

1.3. Başlıca Eserleri

Çok yönlü ve üretken bir kişilik olan Hatice el-Hadîsî'nin yaklaşık 20 çalışması bulunmaktadır. Telif etmiş olduğu bazı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Ebniyetu's-şarf fî kitâbi Sibeveyh, Bağdat: Mektebetü'n-Nahda Bağdat, 1385/1965.²¹

Ebû Hayyân en-naḥvî, Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 1385/1966.

Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh, Bağdat: Dâru't-Teḏâmin, 1386/1967.

eş-Şâhid ve uşûlû'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh, Kuveyt: 1394/1974.

Sibeveyh ḥayâtuhû ve kitâbuh, Bağdat: 1974.

Mevkıfu'n-nuḥât mine'l-iḥticâc bi'l-hadîsi's-şerîf, Irak: Dâru'r Râşid, 1981.

Dirâsâtun fî kitâbi Sibeveyh, Kuveyt: 1984.

Bağdad ve'd-dersu'n-naḥv, Dâru's-Şuûni's-Sekâfe, 1985.

el-Mubberred; sîretuhû ve muellefâtuh, Bağdat: 1990.

el-Medârisu'n-naḥviyye,

Bunların yanı sıra Hatice el-Hadîsî'nin tahkik ettiği çeşitli eserleri de bulunmaktadır. Bunlar:

et-Tıbyan fî 'ilmi'l-beyân el-mutla 'ala i'cazi'l Kur'an liibni'z-Zemelkânî, thk.

Hatice el-Hadîsî-Ahmed Matlub

Divan-ı Ebî Hayyân el-Endelüsî, thk. Hatice el-Hadîsî-Ahmed Matlub

el-Burhân fî vucûhi'l-beyân, thk. Hatice el-Hadîsî-Ahmed Matlub Bağdat:

Bağdat Üniversitesi, 1387/1967.

el-Cümân fî teşbihâti'l-Kur'an, İbn Nâkıyâ el- Bağdâdî, thk. Hatice el-Hadîsî -Ahmed Matlub, Bağdat: Dâru'l Cumhuriyye, 1387-1968.

et-Temmâm fî tefsîri eş'arî Hüzeyl, thk. Hatice el-Hadîsî- Ahmed Matlûb, Ahmed Nâcî, Bağdat: Matbaâtu'l Âni, 1381/1962.

el-Buḥala li'l-Hatîb el-Bağdâdî, thk. Hatice el-Hadîsî, Ahmed Matlûb, Ahmed Nâcî, Bağdat: Matbaâtu'l Âni, 1384/1964.

²¹ Sa'dun Reîs, *el-Udebau'l- Irakiyyunel-muâsirûn ve intâcuhum*, (Bağdat: 1965), 35.

1.3.1. Kitâbu sîbeveyh ve şurûhuh

Hatice el-Hadîsî üniversite yıllarının ilk dönemlerinden itibaren Ebû Bîşr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber (öl. 180/796) ve eseri *el-Kitâb* üzerine araştırmalar yapmıştır. Yüksek lisans eğitimi sırasında Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı üzerine çalışmış, bu araştırmalar ve çalışmaların akabinde *Ebniyetu's-şarf fî kitâbi Sibeveyh* adlı ilk eserini ortaya koymuştur.

Hatice el-Hadîsî, bu eserini 1386/1967 yılında Bağdat'ta telif etmiştir. O, eserinde önemli hususları beyan etmiş ve birtakım konularda ihtilaflı görüşlere yer vermiştir.²² Bu bakımdan onun mezkûr eseri, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını araştırma konusu yapmak isteyenlere bir kolaylık sağlamıştır.

Eseri üç bölüme ayırarak kaleme almıştır. İlk bölümde Sîbeveyhi hakkında bilgi vermiş, Sîbeveyhi'nin ismi ve künyesi hakkında isminden ve kullanım kökeninden yola çıkarak nesebi ile ilgili yorum yapan tarihçileri ele alarak nesebinden ve bu konudaki ihtilaflardan bahsetmiştir. Nesebini belirleme hususunda baba ve dede isimlerini göz önünde bulundurarak Sîbeveyhi'nin Arap olduğunu ifade eden tarihçilerin hataya düştüklerini beyan ederek onları tenkit etmiştir.²³ Akabinde gençliği, yaşantısı, eğitim hayatına dair rivayetleri belirtirken günümüz tarihçilerinin Sîbeveyhi hakkında araştırma yaparken bazı şeyleri görmezden geldiklerini söylemektedir. Ayrıca bu kısımda Kisâ ile Sîbeveyhi arasında geçen literatürde ses getiren mühim münazaraya da dikkatleri çekmiştir. Hadîsî, Sîbeveyhi'nin çocukluğu hakkında pek fazla bilgi bulunmadığını ifade etmektedir. Sebebini ise onun soylu bir aileden gelmeyip daha ziyade zekâsıyla ünlenmesinden kaynaklandığını açıklamaktadır.²⁴ O, Sîbeveyhi'nin eserini yazmaya başlarken yaşamış olduğu olayı da zikretmektedir. Nitekim Sîbeveyhi, eserini yazmaya başladığı sırada Basralı olan eşi, evden çıkmasını fırsat bilip kitabını yakar dolayısıyla eserini yeniden yazması elzem olur. Bu sebeple onun, eserini yazması biraz gecikir.²⁵

Hadîsî, tüm bunların yanı sıra bazı görüşleri ifade etmiş sonra birtakım farklı rivayetleri zikrettiği vefatı başlığı altında ise doğum tarihi hususunda ihtilaflar olduğu gibi vefat tarihi konusunda da ihtilafların bulunduğu işarette

²² Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, (Bağdat: Dâru't Tedâmin, 1386/1967), 2-15.

²³ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, 9-12.

²⁴ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, 20-21.

²⁵ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, 21-22.

bulunmuştur.²⁶ Tüm bunlara ek olarak ilk kısımda söz konusu olan müellifin telif ettiği eser olan *el-Kitâb*'ı nasıl kaleme aldığını mevzubahis etmiş, Sîbeveyhi'yi nahvi öğrenmeye sevk eden en önemli saik olan lahn olgusuna dikkatleri çekmiş, Sîbeveyhi'nin, eserini yazmasında etken olan kişilerden Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî (öl. 149/766), Hammâd b. Seleme (öl. 167/784), Yûnus b. Habîb ed-Dabbî (öl. 182/798), Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), Hârûn b. Mûsâ (öl. 170/786), Ebû Zeyd el-Ensârî (öl. 215/830) ve Ahfeş gibi hocalarını zikretmiştir. Sîbeveyhi'nin eserinde değinmiş olduğu Ebû Amr b. el-Alâ, Abdullah b. Ebû İshâk (öl. 117/735), Ebû Cafer er-Ruâsî (öl. 187/803) gibi önemli şahsiyetlerden de söz etmiştir.²⁷

Hadîsî Sîbeveyhi'nin ahlakî meziyetlerini, eğitim hayatını, Sîbeveyhi'nin hocaları, muasırları ve öğrencilerini araştırma konusu yapmıştır.²⁸

Hadîsî, yaptığı incelemeler doğrultusunda Sîbeveyhi'nin kendine güvenen, nahivde göstermiş olduğu çabayla kendine güven duyulan biri olduğunu, tüm ilimlere vakıf olması sebebiyle de münazara sırasında hüznünü açığa çıkarmadığı sonucuna varmaktadır.²⁹ Ayrıca o, Sîbeveyhi'nin özellikle nahiv ilminde yüksek bir mevkiye sahip olduğunu, ilminin delil sayıldığını, kitabının da önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁰

Hadîsî, Öğrencileri başlığı altında ise bazı kişilerin doğrudan Sîbeveyhi'den ders aldığını, bazılarının da yazdığı kitaptan faydalanmak suretiyle ondan istifade ettiğini zikretmektedir.³¹

İkinci kısımda Hatice el-Hadîsî, *el-Kitâb*'ın önemini vurgulayan çeşitli rivayetleri zikrederek söze başlamaktadır.³²

Hatice el-Hadîsî, Sîbevehî'nin eseri olan *el-Kitâb*'ı genel hatlarıyla ele almış, kitapta görmüş olduğu dersleri derleyerek ve hocalarından rivayet ettiklerini bir araya getirerek oluşturduğunu ifade etmiştir. Nitekim o zamanda pek çok kişi bu alanda araştırma yapmış, kitaplar yazmış; lakin pek azı günümüze ulaşmıştır.³³ Tüm bu zikredilenlere mutabık olarak Hatice el-Hadîsî *el-Kitâb*'ın Arapça ve nahvin

²⁶ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 23.

²⁷ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 24-29.

²⁸ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 30-43.

²⁹ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 27-29.

³⁰ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 30-33.

³¹ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 43.

³² Câhîz'in rivayeti: İnsanlar onun bir benzerini yazamamışlardır. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Sâder, 1968-1972) 1/ 3, 463.

³³ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 61.

oluşumunda geniş çapta yazılan tüm kitapların temeli olduğunu söylemektedir. Kitapların temeli olma hususunda da *el-Kitâb*'ın bu yönüyle sadece sarf ve nahiv ile sınırlı olmayıp birçok alanı ihtiva etmesinden kanaklı olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Ayrıca ilimlerden ve sanatlardan çeşitler ihata etmesini, yazısında bir denize benzetmektedir.³⁵ Nitekim mütekaddimûn âlimler de *el-Kitâb*'ı "deniz" olarak vasıflandırmakta ve ondan ders okuyanlara " Denize daldın mı?" şeklinde nitelendirmeye gitmişlerdir.³⁶

Hatice el-Hadîsî farklı bir başlıkta *el-Kitâb*'ın Sîbeveyhi'ye olan nispetini ele almış³⁷, *el-Kitâb*'ın konuları isimli başlığa yer vererek *el-Kitâb*'ın konularına değinmiştir.³⁸ Akabinde ise üslûbunu incelemiştir.³⁹ Ayrıca *el-Kitâb*'ın ıstılahları, Kur'an-ı Kerim, Arap kelimeleri gibi şevâhidleri ve yazma eserleri araştırma konusu yapmıştır.⁴⁰

Bu eser üzerine yapılan şerh ve haşiyeler hakkındaki bilgileri ise üçüncü bölümde ele almıştır.⁴¹ Şerhleri hakkında detaylı malumat edindiğimiz bu kısımda başlangıçta Sîbeveyhi'nin kaleme almış olduğu eserin önemine değinen Hatice el-Hadîsî, bu kitabın yer yer kapalı anlatıma sahip olması, bir yönüyle de vecizeli anlatımının bulunması dolayısıyla birtakım şerhlere ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı *el-Kitâb*'a yazılan şerhlerden bahsetmiş, bunları çeşitli başlıklar altında sunmuştur.⁴² Hadîsî, Sîbeveyhi'nin eserinin bu hususta kapalı bulunduğunu, onun ayrıntıya, geniş çaplı beyanlara, şerh ve uzatmaya gitmediğini, eserinde ibarelerin kapalılığı, kısa anlatımla yazışı ve yeni görüşleri ihtiva edişi sebebiyle kendinden sonra gelen nahivciler tarafından ibarelerin şerh edilmesini ve ta'likatların

³⁴ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 62.

³⁵ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 63.

³⁶ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfî, *Aḥbârü'n-nahviyyen'l-Başriyyîn*, thk. Ṭaha Muḥammed ez-Zeyni, Muḥammed Abdu'l Men'am Ḥufâcî, (Mısır: Mektebetü Matbaatü Mustafa, 1374/1955), 39, 50. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed İbnü'n- Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 2006), 77.

³⁷ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 68-77.

³⁸ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kâhire: Mektebetü'l Hancî. 1408/1988), 1/179.

³⁹ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 89-94.

⁴⁰ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 115-125, 129; Bk. Hüseyin Elmalı, "Mâzinî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/209-210.

⁴¹ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 149-242.

⁴² Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 149-150.

yazılmasını gerekli kıldığını zikretmekte ve bunlara ek olarak Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının bu husustaki araştırmalarda ihtiva ettiği değere de değinmektedir⁴³

Hadîsî, tüm bu beyânatlardan sonra Sîbeveyhî'nin çalışmasını farklı boyutlarıyla da araştırma konusu yapmaktadır. Bunlardan bir diğeri de *el-Kitâb*'ın şevâhitleri üzerine araştırma yapan ve bu doğrultuda eser telif eden Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. el-Müberred (öl. 286/900) ve Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (öl. 337/949) gibi dil âlimleridir.⁴⁴ Akabinde bu gibi dil âlimlerinin Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının, beyitlerinin ve şevâhitlerinin üzerine şerhlerle sınırlı kalmayıp talikatlar yazdıklarına da değinen Hadîsî, başta Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî'nin (öl. 225/840) “*Tefsîru garîbi Sîbeveyh*”ve Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî'nin (öl. 368/979) “*Müdhal ilâ kitâbi Sîbeveyh*” gibi eserleri olmak üzere dil âlimlerinin bu hususta yazmış oldukları birtakım eserlerinden söz etmektedir.⁴⁵

1.3.2. Mevķifu'n-Nuĥât mine'l-İĥticâc bi'l-Ĥadîsi's-Şerîf

Hadis, Hz. Peygamber'in (a.s.) söz, fiil ve takrirlerini kapsayan sözleridir. Bu mecal, gerektiği durumlarda Cahiliye Dönemine de atıflar yaparak, hassaten Hz. Peygamber (a.s.) dönemindeki insanların örf ve adetleri, günlük yaşantıları, dinî ve kültürel hayatları hakkında güvenilir yollarla bilgi aktaran bir ilim dalıdır.⁴⁶ Fesahat ve belâgat bakımından Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynak olarak kabul edilmektedir. Normal olarak Arapça ilimlerde de insanların en şereflişinin sözü olması hasebiyle Kur'an-ı Kerim'den sonra gelmesi gerekirdi. Lakin hadislerle ihticâc etme hususunda âlimler bu ilmî, edebiyat, belâgat, dil ve tefsir gibi ilimlerde kullanırken sarf ve nahiv gibi ilimlerde kullanma hususunda tereddüt etmişlerdir. Çünkü bu iki ilim kural koymaya dayanmaktadır. Bu sebeple ilk dönem nahivcileri Kur'an'a iktibasta bulunurken hadislerle ise diğerlerine kıyâsla daha az ihticâcda bulunmuşlardır. Bazı nahivciler ise hadisin Arap dilindeki yerini ve değerini anladıkları için, Arapların en fasihi olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadislerini,

⁴³ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 149.

⁴⁴ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 244-256.

⁴⁵ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, 257-266.

⁴⁶ Muhittin Uysal, “Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişâd Meselesi”, *Marife*, 6/1, (Bahar 2006), 97.

nahivde şâhit, ölçü ve delil olarak kabul etmişlerdir.⁴⁷ Hadîsî, gerek dil gerek nahiv gerekse sarf kitaplarını incelediğinde bunlardan oluşturulan sözlüklerin Allah'ın kelimından sonra kendisine dayanılan hadisler olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸

Hatice el-Hadîsî, bu eserini dört kısma ayırmaktadır. Eserin mukaddime kısmında hadislerle ihticâc hususuna genel bir çerçeve çizmekte, ilk dönem nahiv âlimlerinin, Sîbeveyhi'nin bu konuda eserinde nasıl bir tavır sergilediğini ve Sîbeveyhi'den sonra gelen dilcilerin hadislerle ihticâcî eserlerinde nasıl kullandıklarını beyan etmektedir. Ebû'l-Hasan İbn Haruf Ali b. Muhammed el-Hadramî (öl. 609/1212) ve Mâlik et-Tâî el-Endelüsî'ye (öl. 672/1274) kadar olan dönemde kullanımının daha da arttığını, bu durumun Ebû Hayyân Muhammed b. Hayyân el-Endelüsî'yi (öl. 745/1344) bu nahivcilerin hadislerle ihticâcî neden fazla kullandıklarını, ayrıca bu hususta çalışma yapmaya sevk ettiğini, modern dönemde ise araştırmacıların hadislerle ihticâc mevzusunda çalışmalara rastlayamadığını ifade etmektedir.⁴⁹

Mukaddimenin akabinde Hatice el-Hadîsî, ihticâc ekollerini anlatmış olduğu ilk kısımda hadisten, mahiyetinden, hadislerin ihticâc kaynağı olarak kullanılmasından ayrıca sahabe ve tabiunun da sözlerinin ihticâc edilmesi hususundaki konumundan bahsetmiştir. Hadislerle ihticâc mevzusunda öncelikle Hz. Peygamber'e ait olan merfu hadisler üzerinde durmuş, akabinde ise sahabe ve tabiunun sözlerinin konumlarına değinmiştir. Bunlara ek olarak bu kısımda ilk dönem nahivcilerinin Kur'an-ı Kerim ayetlerini şeksiz hüccet olarak kullanırken, hadisler konusunda aynı şekilde davranmadıklarını belirterek iki hususu mukayese etmiş, hadislere karşı sergilenen bu tutumun sebeplerini de beyan etmiştir.⁵⁰ Nitekim hadisle istişhâdın yapılamayacağı yönündeki iddialara sebep olarak, hadislerin raviler tarafından mana ile rivayet edilmesi, hadis rivayetinde Arap olmayanların metinlerde takdim te'hir, uzatma/kısaltma ve benzeri lafızları değiştirme gibi durumlara yol açmış olması gibi durumlar gösterilmektedir.⁵¹

⁴⁷ Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhad", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/6 (1987-1988), 167-168.

⁴⁸ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, (Irak: Dâru'r-Reşîd, 1981), 37.

⁴⁹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 1-9.

⁵⁰ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 15.

⁵¹ Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili Ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 17.

Hatice el-Hadîsî, hadislerle ihticâc konusunda bunlara ilaveten ilk dönemde Sîbeveyhi ve hocaları, kendinden sonra gelen Basra ve Kûfe nahivcilerinin tutumlarını, bu konuya bakış açılarını, diğer bazı nahivcilerin de görüş beyan etmeyip sükût ettiklerinden söz etmektedir.⁵²Nitekim o, söz ettiği kitapların bölümlerine ek olarak devamında bu alanda hasredilen müstakil eserlerden de bahsetmektedir.⁵³

Hatice el-Hadîsî, ihticâc hakkında genel bilgi verdiği ve kullanımından bahsettiği bu kısımda üç ana ihticâc ekolünü ele almıştır. Bunlar;

1. İhticacı kullanma hususunda menfî tutum sergileyenler,⁵⁴
2. İhticaca cevaz verenler,⁵⁵
3. Menfî tutum sergileyenler ile cevaz verenler arasında bulunan mutavassıt grup.⁵⁶

Hadîsî, bu üç grubu genel olarak ele almış, her grubun önde gelen temsilcilerinden bahsedip eserinde görüşlerine yer vermiştir.

Hadîsî, ikinci kısımda Amr b. Alâ, İsa b. Ömer, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi Basra ekolü âlimlerinden; Muâz, Kisâî, Ferrâ, Ali b. el-Mübârek gibi Kûfe ekolü temsilcilerinden ve bu ekollere tabi olan Bağdat ve Endülüs ekollerinden bahsetmiş, bunların hadislerle ihticâcı terk ettiği hususuna dikkatleri çekmiştir. Bununla beraber ona göre zikretmiş olduğu ilk nahivcilerin hadislerle ihticâca menfî yaklaşımları onların tamamen ihticâcı reddeden grup içinde sayılmaları anlamına gelmemektedir.⁵⁷

Hadîsî, ihticâc konusunda öne çıkan İbn Dâî, Ebû Hayyân, İbn Harûf ve İbn Mâlik'ten bahsetmekte, bilhassa İbn İbn Dâî'in görüşlerinden söz etmektedir.⁵⁸ Ayrıca, nahivcilerin ihticâca karşı tutumları hakkında Mehdî el-Mahzûmî'nin görüşlerini tenkid ederek eserinde yer vermiştir.⁵⁹

⁵² Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 17.

⁵³ Muhammed Dâri Hammadî yüksek Lisans tezini yazmıştır. Bu, bu alandaki ilk tez çalışmasıdır.

Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 7.

⁵⁴ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 20-22.

⁵⁵ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 22-24.

⁵⁶ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 25.

⁵⁷ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 30-32.

⁵⁸ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 18-19.

⁵⁹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 33-34.

Sözlükler hakkında genel olarak bilgi verdiği kısımda ise sözlüklerin hadislere olan ihtiyacına vurgu yapmıştır.⁶⁰ Devamında nahiv ve sarf alanlarında ihticâda bulunma hususunda nahivciler arasında ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. Bu nahivcilerin dil konusunda ihticâda bulunduğunu nahiv ve sarf konularında ise ihticâcı şiddetle reddettiğini ifade etmektedir. Bazı alanların manevi rivayete müsait olduğunu dile getirirken bazı alanların ise lafzi rivayete dayanmasını kati surette gerekli görmektedir. Nitekim bunlardan sarf ve nahiv lafzî rivayete ihtiyaç duymaktadır.⁶¹ Bu konuda akademisyen olan Muhammed İd 'in görüşüne yer vermeyi de uygun görmüştür.⁶²

Hadislerle ilk kez kimin ihticâda bulunduğu hususunun ele alındığı üçüncü bölümde ise Hatice el-Hadîsî, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla birtakım dil âlimlerinin görüşlerini aktarmıştır.⁶³ İhticâ konusunda öne çıkan; es-Suheyli, İbn Mâlik ve İbn Harûf gibi önemli dil âlimlerini zikretmiş, bunlar hakkında söylenen birtakım yorumlara yer vermiş, bunun akabinde de İbn Dâi‘, Ebû Hayyân ve Bağdâdî gibi âlimlerin hadislerle ihticâdaki konumlarını özetlemiş ayrıca es-Süheyli (öl. 581/1185), İbn Harûf en-Nahvî (öl. 609/1212), İbn Yaîş (öl. 643/1245) ve İbnü’l-Hâcib (öl. 646/1249) gibi orta yolu benimseyenlere de yer vermiştir.⁶⁴

Tüm bunlara ek olarak Hatice el-Hadîsî, hadislerle ihticâda bulunan İbn Ufûr el-İşbîlî en-Nahvî (öl. 669/1270), İbn Mâlik et-Tâi (öl. 672/1274), Ebû Hayyân el-Endelûsî (öl. 745/1344) gibi nahiv âlimlerini de araştırma konusu yapmıştır.⁶⁵ Akabinde ise, bu kısımda ihticâc etmenin doğru mu yanlış mı olduğunu ifade etmeden evvel anlaşılmasını sağlamak amacıyla hadis ihticâcına karşı üç farklı tutumu sergileyen grupları zikretmektedir. Bunlardan ilk grup, başında İbn Dâi‘nin bulunduğu, hadislerle ihticâcı reddeden gruptur. Hatice el-Hadîsî, bu gruptan İbn Dâi‘nin görüşlerini ele alır ve bu doğrultuda hadislerle ihticâc etmenin doğru olup olmadığı hususunu irdelleyerek şöyle der: “İbn Dâi‘ye göre ilk dönem

⁶⁰ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 39.

⁶¹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 39.

⁶² Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 40. Muhammed; "Nitekim bizim âlimlerimiz hadislerle istişâd etme konusunda işlevsel düzey ve sözcük düzeyi olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. İşlevsel düzey hadislerle istişâd etmeyi reddederken ikinci kısım olan sözcük düzeyinde ise hadislerle istişâd kabul görmektedir." Muhammed İd, *el-İstişâd ve'l-ihticâc bi'l-luğa*, (Kahire: A'lemü'l-Kutub, 1988), 134.

⁶³ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 191-192.

⁶⁴ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 191-213.

⁶⁵ Hatice el-Hadîsî, *Mevkîfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*, 236-314.

nahivcilerinin hadislerle ihticâca karşı çıkmalarının iki nedeni vardır. Bunların birincisi nahivcilerin nakillerden mana ile rivayet etmeye cevaz vermeleri, ikincisi ise hadis rivayet ederken Arap olmayanların da rivayet etmelerinden kaynaklanan lahnın tezahür edip ziyadeleşmesidir.”⁶⁶ Hatice el-Hadîsî, ilk görüşün doğru olduğunu, klasik ve modern dönem nahivcileri tarafından da bu şekilde kabul gördüğünü ifade etmiş ve bu hususta İbn Dâî’in rivayetini desteklemiştir. Nitekim mana ile rivayet vesilesiyle fasîh dil muhafaza edilmiş, Arap olan muhaddisler tarafından lafızlarda harflerin değişmesine izin verilmemiştir.⁶⁷

1.3.3. El-medârisu'n-naḥviyye

Nahiv ekolleri Arap dilini çeşitli şekillerde, kendilerine has metoduyla ele alan ve belli bir sistematığı olan okullardır. Bu ekoller arasında özellikle Basra, Kûfe ve Bağdat önemli dil merkezleri olarak göze çarpmaktadır. Modern dönemde yaşamış olan dilbilimci Hatice el-Hadîsî, bu hususta çeşitli araştırmalar yapmış, takdire şayan eserler ortaya koymuştur. Ayrıca eski dönem dilcilerin belirttiği hususlar üzerine ek olarak bahsi geçen ekollerin isimlendirme, kurucusu, özellikleri, diğer kültürlerin etkisi vb. konular üzerinde çalışmalar yapmış ve birtakım görüşler öne sürmüştür. O, ekoller hususunda çalışmalar yapmış olup bu husustaki görüşlerini çoğunlukla “*el-Medârisu'n-naḥviyye*” isimli eserinde beyân etmiştir. Hatice el-Hadîsî, bu eserinde nahivde ibtidâî hareketlerin görüldüğü hicri birinci asrın yarısından on dördüncü asra uzanan dönemde yer edinen Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve diğer Arap ülkelerinde bulunan vb. ekolleri dört kısımda ele almış, bu ekollerin farklı yapıları minvalinde görüşlerini beyân etmiştir.⁶⁸ Çalışmada özellikle hicri birinci asırda meydana gelen farklılıkların Arap edebiyatı, nahiv ve diğer Arap bilimlerine olan katkısının önemine vurgu yapılmıştır.⁶⁹

Ayrıca o, esere başlarken nahiv ekolleri tarihine ışık tutacak ifadelere yer vermiştir.⁷⁰ Ona göre bu araştırma hicri birinci asrın ilk yarısının başlarından on

⁶⁶ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-nuḥât mine'l-ihticâc bi'l-ḥadîsi's-şerîf*, 19.

⁶⁷ Suphî Sâlih, *Ulûmu'l-ḥadîs*, 329.

⁶⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 25,111-194.

⁶⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 26-29.

⁷⁰ Hatice el-Hadîsî, *el -Medârisu'n-naḥviyye*, 25,111. Aslında ekol kavramını ilk kullananlar muâsır dilbilimcilerdir. Alman şarkiyatçısı Carl Brockelmann (öl. 1956) bu konuda şöyle der: “Dil âlimleri dil mezheplerini üç ekole şu şekilde ayırmışlardır; Basralılar, Kûfeliler ve bu iki mezhebin karışımından meydana gelen Bağdat ekolü.” Bk. Carl Brockelmann, *Tarihül edebi'l-Arabî*, thk.

dördüncü asra kadar devam eden süreyi kapsamakta olup Basra, Kûfe, Bağdat, Şam, Endülüs, Mısır gibi farklı Arap İslam ülkelerini de ih âta etmektedir. Mütেকaddim âlimlerin nahivcileri araştırma, tasnif etme ve tabakalara ayırmalarında büyük bir paya sahip olduklarını dile getiren Hadîsî, modern dönemin bu konuda yeni renklerle tanıştığını, bunlarla beraber gelişmelere ilk olarak müsteşriklerin işaret ettiklerini ve nahvin doğuşu ve tarihi hakkında eserler ortaya koyduklarını ifade eder. Hadîsî, bu müsteşriklerin ekolleri sınıflandırmada büyük öneme sahip olduklarını, bazı araştırmacıların da "*Neş'etü'n-naḥvi'l-Arabi* ve *Tarihu eşheri'n-nuḥat*", "*Tarihu'n-naḥvi'l-Arabi hatte avahiru'l karni's-sani'l-hicri*", "*Medresetu'l-Kûfe ve menhecuha fi dirasatu'l-luğa ve'n-naḥv*", "*Medresetu Mısır ve'Şamu'n-naḥviyye*" başlıkları altında müstakil çalışmalar yaptıklarına dikkat çekmiştir.⁷¹

Hadîsî, eserine “Medarisu'n-naḥviyye”, “Mezahibu'n-naḥviyye” gibi kavramları açıklayarak başlamış, bu kavramlar doğrultusunda her bir ekolün kendine has metodunun bulunduğunu, bazı durumlarda da birbirlerinden farklılaştıklarını ifade etmiş ve bu farklılıkların nahivde çeşitliliğe vesile olduğunu dile getirmiştir.⁷²

Devamında da kitabın 4 kısımda temellendirildiği esas mevzular olan Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır, Endülüs, Hicaz, Yemen ve Şam gibi ülkelerin nahvin doğuşuna ve gelişimine şahitlik ettiğini ifade etmiştir.⁷³

Genel hatlarıyla bakacak olursak Hatice el-Hadîsî kitabını dört kısma ayırdığını, bu kısımlarda nahiv ekollerinin bölgelere göre neş'et bulduğu önemli bölgeleri, orada esas kabul edilen ekollerin özellikleri, yöntem ve metotları nahivde kullandıkları şevâhitleri ve önemli nahiv âlimlerini araştırma konusu yaptığını

Abdulhalîm en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Mearif, 1977), 2/124-125. Diğer bir şarkiyatçı Gotthold Weil (öl. 1960) de “Medresetü'l-Basra” ve “Medresetü'l-Kûfe” ibarelerini kullanır. Mehdi el-Mahzûmî de kitabını مدرسة الكوفة و منهجها في دراسة اللغة و النحو şeklinde isimlendiren ilk kişidir. Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (öl. 1910-2005) da el-Medârisü'n-naḥviyye isminde bir kitap telif etmiştir. Bu kullanımlara baktığımız zaman bu dönemde kullanılan medrese kelimesi daha çok kendilerine has metodu, usulü olan, belli bir sisteme sahip nahiv topluluğunu ifade ettiğini görmekteyiz. Birçok nahiv topluluğu için medrese (ekol) ibaresi kullanılmaktadır. Basra ekolü, Kûfe ekolü, Bağdat ekolü vb. isimlendirmelerden her birinin o coğrafyada bulunan ders merkezlerinin var olduğu anlaşılır. Muâsır dönemde medrese kelimesi sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırılanlar arasında “Medresetü'l-Kûfe” adlı eserin müellifi olan Mehdi el-Mahzûmî karşımıza çıkmaktadır. el-Mahzûmî eserinde Kisâi (öl. 189/805) hakkında şöyle demektedir: “Kisâi'nin, metoduyla, üslubuyla, çalışmalarıyla kendine has doktrini ve özellikleri vardır. Onun kurduğu medrese değil, yetkin bir hoca ve ondan etkilenen öğrencilerin oluşturduğu bir gruptur. Bunlar tek bir gaye etrafında toplanan, tek bir metod üzerinden giden kişilerdir.” Bk. Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe* (Bağdat: Matbaatü Mustafa, 1377/1958), 112-119.

⁷¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 2-4.

⁷² Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 5.

⁷³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 6.

görmekteyiz. Örneğin Basra ekolünde Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), Sîbeveyhi ve Müberred; Kûfe ekolü nahivcilerinin başında yer alan Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza el-Kisâî el-Kûfî (öl. 189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822) ve Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb (öl. 291/904); Bağdat ekolünde ise Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (öl. 328/940) ve Ebû'l-Hasen Muhammed b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî (öl. 320/932 [?]); Mısırdaki nüshâ bulan ekolde ise Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nuhas (öl. 338/950) ve Ebû'l-Fazl Celâlüddîn b. Muhammed es-Süyûtî (öl. 911/1505); Şamda ise Ebû Alî Hasen b. Ahmed el-Fârisî (öl. 377/987) ve Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî (öl. 392/1002), Endülüste de Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Madâ' (öl. 592/1196), Ebû Hayyân en-Nahvî vb. dil âlimlerini ayrı ayrı ele aldığını görmekteyiz. Hatice el-Hadîsî, bunu yaparken bilhassa nahiv tabakat kitaplarından yararlanmışır.⁷⁴

Hadîsî, ilk kısma başlamadan önce mevzuyu daha anlaşılır kılmak amacıyla *el-Medârisu'n-Nahviyye* başlığıyla ekol, mezhep, doktrin konularını araştırma konusu yapmış, bu kavramların aslen neyi ifade ettiğini ve mütekaddimun ve müteahhirun dönem âlimlerinin eserlerinde nasıl yer verdiklerini ayrıca hangi anlamda kullandıklarına dikkatler çekmiştir. Ekollerin isimlendirilmesi hususlarına değindikten sonra bu ekollerin varlıklarını da incelemiştir.⁷⁵

Mezkûr eserinin ilk kısmında öncelikle Basra şehrinin bölgesel özellikleri ve kültür merkezlerini açıklamış, ardından nahiv ıstılahının temeline inmiş,⁷⁶ bunun akabinde nahvin doğuşuna değinmiştir.⁷⁷

Hatice el-Hadîsî nahiv ilminin kurucusu⁷⁸ hususunda üç rivayetten bahsetmiştir.⁷⁹ Bunlardan ilki nahiv ilminin kurucusu olarak Hz. Ali'yi kabul edenler, ikincisi de nahvin asıl kurucusunun Ebû'l Esved ed-Düelî ve onunla beraber Nasr b.

⁷⁴ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 6.

⁷⁵ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 7.

⁷⁶ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/300.

⁷⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 40,41; Bk. Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. (Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matbaatiha, 1375/1955),10-11; Ahmet Aslan, "Kur'ânı Kerim ve Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Arap Dili Üzerindeki Etkileri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42, (Aralık 2019), 32.

⁷⁸ Nahvin kurucusu hakkında Bk. Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyin ve'l-luğaviyyin*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matbaatiha, 1375/1955, 13-15,20,21; Zeccâcî, *el-Emali'z-Zeccaci*, thk. Abdusselâm Hârun (Lübnan-Beyrut: Dâru'l Cîl, 1407/1987), 238-239; es-Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyine'l-Başriyyîn*, 16.

⁷⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 44-46.

Âsım b. Amr el-Leysî olduğunu söyleyenler, üçüncüsü ise yalnızca Ebü'l-Esved ed-Düelî⁸⁰ tarafından ortaya konmasıyla ilgili olan rivayetlerdir.⁸¹

Hatice el-Hadîsî, tüm bunların devamında ise Basra nahiv ekolünün özelliklerini beyan etmiş, birtakım ilim meclislerinden/mescitlerinden⁸² de söz etmiştir.⁸³ Akabinde Basra nahiv ekolü, özellikleri ve önde gelen dil âlimlerinin anlatıldığı kısımda, Basra nahvi Halîl b. Ahmed eliyle ortaya çıkma, yetişme ve gelişme gibi aşamalarına ayırmış ve nahivcilerin yöntemlerinden⁸⁴ bahsetmiştir.⁸⁵

Hadîsî, Basra gibi Kûfe şehrinin coğrafi özelliklerini de zikretmiş,⁸⁶ ayrıca Kûfe ekolünün özelliklerini sıralayarak önde gelen temsilcilerinden el-Kisâî, el-Ferrâ, Sa'leb gibi dil âlimlerinin hayatları, ilmî faaliyetleri vb. durumlarına dikkatleri çekmiştir.⁸⁷

Hatice el-Hadîsî, kitabının üçüncü bölümünde Bağdat ekolünü araştırma konusu yapmış ve Kûfe ekolünün ekolleşmesi üzerinde etkili olan bazı sâikleri de izah etmiştir.⁸⁸

Çeşitli Arap ülkelerinde neşet bulan birtakım ekollerin de işlendiği bölümde ise Mısır nahiv ekolü ele alınmış olup Süyûtî gibi dil âlimlerinin hayatı araştırma konusu yapılmıştır.⁸⁹ Ardından Endülüs doktrini açıklanmış İbn Mada ve Ebû Hayyân gibi nahivciler açıklanmış, nahve olan etkilerini beyan edilmiştir.⁹⁰ Nitekim o, Hicaz, Yemen ve Şam gibi diğer Arap beldelerindeki nahiv ekollerini de zikrederek önde gelen temsilcilerine yer vermiş, sonrasında Mağrib bölgelerini nahiv açısından ele almıştır.⁹¹

⁸⁰ Ebü'l-Esved ed-Düelî hakkında bk. Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyin ve'l-luğaviyyin*, 13-15,20,21.

⁸¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 44-46.

⁸² Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfî, *Mir'âtü'l-cenân ve abretu'l-yeğzân*, nşr. Halil Umran el-Mansur (Lübnan: Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1417/1997), 1/,274.

⁸³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*,28-29.

⁸⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, thk. Muhammed Ebü'l Fadl İbrahim, (Beyrut: Mektebetu'l Asliyye, ts.), 1/209, 210.

⁸⁵ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*,76-78.

⁸⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 115-116; Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-buldân*, (Beyrût: Dâru Sadır, 1977/1397), 4/ 491; Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyin ve'l-luğaviyyin*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, (Kâhire: Dâru'l Maarif, 1373/1954), 138.

⁸⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 143-193.

⁸⁸ Nitekim Hatice el-Hadîsî'ye göre bu konuda Bağdat şehrinin kültürleşmesi Kûfe yoluyla olmuştur. Bunun sebebi Kûfe'nin Bağdat'a Basra'dan daha yakın olmasıdır. Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 204; Muhammed Ayyâd b. Sa'd b. Süleymân Tantavi', *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1995), 111- 112.

⁸⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 258-305.

⁹⁰ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 306-336.

⁹¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 336-360.

1.3.4. Ebniyetü's-şarf fî kitâbi sîbeveyh

Bu kitap Hatice el-Hadîsî'nin yüksek lisans çalışmasından oluşmaktadır. Kendisi yüksek lisans programından *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh* adlı teziyle iyi bir dereceyle mezun olmuştur.

Mezuniyetinin ardından 1965 yılında tezini kitaplaştırmış, bunu yaparken Sîbeveyhi'nin hayatı haricinde kitaba herhangi bir eklemeye bulunmamıştır. Hadîsî, kitabını giriş ve üç kısma ayırmıştır. Girişte Sîbeveyhi'nin kaleme aldığı *el-Kitâb*'ın, mütekaddimun ve müteahhirun dönemlerinde önemini koruduğunu ve bu dönem âlimlerince günümüzde dahi başvurulmuş ilk kaynak olduğunu ifade eden Hadîsî, bu durumların yüksek lisans tez çalışması olarak *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh* başlığı seçmesinde önemli etken olduğunu beyan etmiştir.⁹²

Söz konusu eserin muhtevası ise köklü isimler, sîgaları değişince manaları da değişen çekimli fiiller olup tasrifî söz konusu olmayan harfler ve tasrifte harflere benzemesi bakımından câmid fiiller, binâ bakımından sabit olan zamirler, ismi işaretler, istifhamlar, ismi mevsuller ve câmid fiilimsiler ise bu araştırmanın muhtevası dışında tutulmuştur.⁹³

Önsöz kısmında Hatice el-Hadîsî sarf kelimesinin manası, ortaya çıkışı ve sarf hakkında yazılan eserlerin gelişimi hususları üzerinde durmuş, Sîbeveyhi'nin hayatını araştırma konusu yapmış, *el-Kitâb*'ını genel manada ele almış ve özellikle sarfla ilgili çalışmalarından söz etmiştir.⁹⁴

O, el-mizanü's-sarf başlıklı olan birinci bölümü üç kısma ayırmış, ilk kısımda manası üzerinde durmuş, ikinci kısımda mücerred yapı ve veznin mahiyeti, keyfiyeti, sonrasında ise zâid olan harfler, çeşitleri, mezîd konuları ve mezîd yapı ve veznin keyfiyeti üzerinde durmuş, üçüncü kısımda ise “القلب المكاني” konusuna değinmiştir. Hadîsî bu kısımda ebniyetü's-sarf konusunu konuları tek bir bapta birleştirerek asıl ve zâid harfleri, القلب المكاني hususlarının anlaşılmasını hedeflemiştir.⁹⁵

Hadîsî, ikinci babı üçe ayırmış, ilk kısımda mezîd ve mücerred isimlerin binasını detaya inmeden, genel hatlarıyla anlatmış, ikinci kısımda ise bu isimlerin masdarı'l-kıyâsî, masdarı's-semaî ve masdarı's-sinaî olmak üzere bu gibi yapı

⁹² Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 15-19.

⁹³ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 19.

⁹⁴ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 20-22.

⁹⁵ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 85-130.

kaynaklarından söz etmiş ve bu şekilde üç ayrı taksime gitmiştir. Hadîsî, bu kısımda masdar-ı sînâîye detaylıca değinmemiştir.⁹⁶ Bunun nedeni Sîbeveyhi'nin *el-Kitâbı*'nda bu konuya dair herhangi bir bulguya rastlanmamış olmasıyla açıklamıştır. Nitekim ona göre Sibveyhî hayattayken masdar-ı sînâî yoktu, masdar-ı sînâî, Sîbeveyhi *el-Kitâb*'ını yazdıktan sonra Abbasiler döneminde ilmî hareketlerle Arapların ihtiyacına binâen ortaya çıkmıştır.⁹⁷ Bunun akabinde eserde masdar-ı mimi araştırma konusu yapılmıştır.⁹⁸

Üçüncü kısımda daha önce kural ve kaideleri belirlenen iştikak çeşitleri (iştikaku's-sağır, iştikaku'l-kebir, iştikâku'l-ekber) konusunu araştırmada yardımcı olması amacıyla ismi fail, mef'ul, mübalağa sîgaları, sıfatı müşebbehe, ismi zaman, ismi mekân, ismi alet ve ismi tafdil gibi müştak kelimelerin yapısından bahsetmiştir.⁹⁹

Dördüncü kısımda ise mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem dil âlimleri tarafından kuralları koyulan cem'î teksire yoğunlaşmış ve iki kısımda (جموع قلة و كثرة) beyan etmiştir. Bu bölümün son kısmında da tasğir ve sîgalarından söz etmiştir.¹⁰⁰ Hatice el-Hadîsî, Ebniyetu'l-ef'âl başlıklı üçüncü bölümde ilk kısımda mezîd ve mücerred fiillerin yapısı, ikinci kısımda ise lazım ve müteaddi fiillerin yapısı olmak üzere fiilleri iki kısımda incelemiştir.¹⁰¹

Ebniyetu't-tasğir başlıklı beşinci kısımda ise tasğir kelimesinin mahiyetini açıklayarak tanımlama yoluna gitmiştir.¹⁰² Müphem isimlerin tasğiri hususunda da Sîbeveyhi'nin tasğir konusunda eserindeki kullanımına ve görüşlerine yer vermiştir.¹⁰³

Diğer bapta Ebniyetu'l-Ef'âl konusuyla karşılaşmaktayız. Hatice el-Hadîsî bu babı iki kısma ayırmıştır. Bunlardan ilki “Mezid ve Mücerred Fiillerin Binaları” başlığı altında mücerred ve mezid olgularının neyi ifade ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁴ İkinci kısımda “Lazım ve Müteâddî Fiillerin Binaları” başlıklı konuları ele

⁹⁶ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 208-209.

⁹⁷ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 208-209.

⁹⁸ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 221-223.

⁹⁹ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 248-291.

¹⁰⁰ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 1965: 131-374

¹⁰¹ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 375-432

¹⁰² Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 340.

¹⁰³ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 363.

¹⁰⁴ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 377-405.

almaktadır. Nitekim lâzımî ve müteaddi konularının anlaşılması bağlamında tanımlamalara gitmesiyle beraber özellikleri hususunda malumat da edinmekteyiz.¹⁰⁵

1.3.5. Eş-şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi sîbeveyh

Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-sarf fî kitâbi Sîbeveyh* ve *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûḥuh* isimli kitaplarını telif ettikten sonra Sîbeveyhi'nin eserinde kullanmış olduğu şevâhidleri incelemek suretiyle bu kitabı yazmayı gerekli görmüş, eserini 1974 yılında Kuveyt'te yayımlamıştır. Hatice el-Hadîsî, eserini iki bölüme ayırarak kaleme almıştır.¹⁰⁶

Birinci bölümün başında Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının şiir unsurları, sarf, nahiv, Arapça ilimler, fonetik vb. unsurları barındıran, günümüze ulaşan en eski nahiv kitabı olduğunu ifade etmektedir. Nitekim ehemmiyeti bağlamında pek çok dil âlimlerinin, nahivcilerin ilk mercisi haline geldiğini söylemektedir. Bunların yanı sıra kırâat konusuna değinmekte, Kur'an-ı Kerim'in tespit ve tayinde Sîbeveyhi'nin eserinin ilk ve en büyük kaynağı olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in kaynaklığı hususunda ihtilafın bulunmadığını, asıl ihtilafın kırâat konusunda olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁷ Bilhassa Kur'an-ı Kerim'in ehemmiyetinden söz eden Hatice el-Hadîsî, birtakım âlimlerin bu husustaki düşüncelerine yer vermek suretiyle fikirlerini güçlü kılmıştır.¹⁰⁸

Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin eserini şevâhid yönüyle incelemiş, Kur'an-ı Kerim'i şevâhid olarak en çok kullanan nahivcilerden biri olduğunu ifade ederek bu hususta bize tevatürle ulaşan, hakkında herhangi bir ihtilaf dahi bulunmayan Kur'an-ı Kerim'in ilk şevâhid kaynağı olarak görülmesine dikkatleri çekmiştir.¹⁰⁹

Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin Kur'an-ı Kerim ayetleri ve sözüne güvendiği Arapların kelimıyla beraber istişâdda bulunduğunu da ifade etmiştir. Sîbeveyhi, bazen Arapların söylediklerini tasdik eden ayetleri, ondan bahseden kabileye atıfta bulunmadan getirir, bazen ayetler ve şiirde bahsedilenlere atıfta bulunarak bunları hüccet olarak kullanır.¹¹⁰ Bazen de eğer konuşmada birden fazla yönü caiz olan bir

¹⁰⁵ Hatice el-Hadîsî, *Ebniyetü's-sarf fî kitâbi Sîbeveyh*, 406-429.

¹⁰⁶ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, (Kuveyt: Matbûâtî Câmîati'l-Kuveyt, 1394/1974), 5-6.

¹⁰⁷ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 28.

¹⁰⁸ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 29.

¹⁰⁹ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 31.

¹¹⁰ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 38.

mesele arz edilirse her biri için Kur'an'da bahsedilenlerle ihticâda bulunmuştur.¹¹¹ Nitekim o, Sîbeveyhi'nin; Kur'an ayetlerini iyi ve caiz olan vecihi, çeşidi, ifade açısından ölçülebilen bir benzetme olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹¹²

Özetle, Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin Kur'an ayetleriyle delillendirmede bulunduğunu ve bu şevâhidleri en çok kullanan nahivci olduğunu ifade edip ihtilafı olan yedi kırâat konusuna da değinir. Kur'an ayetleri hususunda ihtilaf bulunmadığını, daha ziyade yedi kırâat konusunda ihtilaf mevcut olduğunu ifade eder. Nitekim ilk dönemde pek fazla ihtilafı karşılaşılmamaktaydı fakat daha sonra çeşitli görüş ayrılıkları zuhur etmiştir.¹¹³

Hatice el-Hadîsî, bu hususta yedi kırâat öncülerinden de bahsetmiştir. Bunlar: Mekke'de Abdullah b. Kesir el-Mekkî (öl. 120/738), Medine'de Nafi b. Abdurrahman b. Ebi Naim el-Medeni (öl. 169/785), Dımaşk'ta Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (öl. 118/736), Basra'da: Ebu Amr b. el-Alâ b. Ammâr b. Abdullah el-Basri, (İsmi Basra'da Züban زبـان olarak bilinir.) (öl. 154/771), Kûfe'de Âsım b. Behdele (öl. 127/745) ve Hamza b. Habib b. İsmail ez-Zeyyat Hamza b. Habîb (öl. 156/773) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805)¹¹⁴ gibi kârîlerdir.

Hatice el-Hadîsî, bunun akabinde kırâatler arasında yedi suretteki ihtilafları açıklayan Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) rivayetlerine yer verir.¹¹⁵ Ona göre Hz. Peygamber'den (a.s.) gelen yedi kırâat konusunda ihtilaf edilmiş lakin bu kırâat cumhura göre mütevatir derecesindedir.¹¹⁶

Hatice el-Hadîsî, eserinde zikrettiği bu yedi kırâat ve durumlarından sonra bu rivayetleri kabul ve ret bakımından incelemiş, ayrıca rivayetlerin, kırâatlerin kabul edilmesini etkileyen kurrâ ve müfessirlerin de kriter olarak kabul ettiği mervînin sıhhat durumunu belirleyen kriterlere değinmiş, kırâatleri rivayet edilme şekli bakımından; mütevatir, meşhur, âhad, şâz ve mevzu şeklinde taksim etmiş, tüm

¹¹¹ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 38.

¹¹² Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 40.

¹¹³ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Kahire: 1376), 1/318.

¹¹⁴ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 42-43.

¹¹⁵ Bu rivayetler: 1) Kelime irabı ve bina hareketi bakımından olan ihtilaf 2) Hem kelime irabı hem de hareke bakımından ihtilaf 3) Kelimelerin irabında olmaksızın sadece harflerindeki ihtilaf 4) Kitaptaki şekilsel değişimine göre kelimede meydana gelen ihtilaf 5) Mana ve şekli artışına göre kelimelerde meydana gelen ihtilaf 6) Takdim ve tehir durumlarında oluşan ihtilaf 7) Kelimelerde eksiklik ve fazlalık bakımından görülen ihtilaf. Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 44.

¹¹⁶ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 44.

bunlara ek olarak daha sonraları Süyûti'nin eklediği tefsirle bağlantılı olan çeşitleri de zikretmiştir.¹¹⁷

Arap dili âlimleri hakkında onların bu gibi kırâatlerle istişhâdda bulunma husunda ihtilafa düştükleri hatta bazı güçlü Arap nahivcilerinin kırâatlerinin Arapçadan uzak olduğunu düşünerek Âsım, Hamza ve İbn Âmir'i, kırâatlerini Arapçadan uzak bularak eleştirdiklerine de dikkatleri çekmiştir. Süyûti'nin ise bu rivayetler hakkında, rivayetler zinciri bakımından ister mütevatir ister âhad veyahut şâz olsun bunlarla istişhâdda bulunmanın caiziyeti hususundaki görüşünü zikrettiği de görülmektedir. Bunlara ek olarak mütevatir kırâatle istişhâd etmenin Basra ve Kûfe ekolleri için kıyâsa aykırı olmadığını söylemektedir. Şâz rivayetlerle ihticâda bulunmanın Basra ekolünün metodu olmadığını, Kûfe ekolünde ise kullanımının cevaz gördüğünü ifade etmiştir.¹¹⁸ O, Kûfelilerin yedi kırâati ihticâc kaynağı olarak kullandıklarını, Basra ekolünün ise bu hususta Kûfe ekolüne kıyâsla biraz daha kuralcı olduğunu, ayrıca rivayetle istişhâdda bulunmadıklarını ifade etmiştir.¹¹⁹

Hatice el-Hadisî, akabinde Mehdî el-Mahzûmî gibi önemli dilcilerin görüşlerine yer vermiş, kırâatlerin kullanımı hususunda Basra ve Kûfe ekolleri arasında orta yolu benimseyen Ebû Hayyân el-Endelûsî'den söz etmiştir. Nitekim Ebû Hayyân ne Basra ekolü kadar kuralcı ne de Kûfe ekolü kadar mütesâhildir.

Hatice el-Hadisî, Sîbeveyhi'nin kırâatlerle istişhâd etme durumunda net bir duruş sergilemediğini düşünmektedir. Nitekim söz konusu eserde Sîbeveyhi sürekli olmamakla beraber bu kırâatlere bazılarını kıyâs etmiş ve bunun için “asıldır” ifadesini kullanmıştır.¹²⁰ Akabinde hadisin Kur'an-ı Kerim ve kırâatinden sonra kaynaklık hüviyetini ele almıştır. Konuya ilk olarak hadisin mahiyetini açıklamak vasıtasıyla anlaşılmasını amaçlayan Hatice el-Hadisî, hadisin mahiyetini ve niteliğini araştırma konusu yaparak bu konudaki dil âlimlerinin bilhassa Sîbeveyhi'nin ele aldığı biçimde görüşlerine yer vererek birtakım bulguları gözler önüne sermektedir.¹²¹

Hadislerin istişhâd kaynağı olarak kullanılması konusunda ise şu üç gruptan söz etmiştir:

¹¹⁷ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 45-46.

¹¹⁸ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 47.

¹¹⁹ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 47.

¹²⁰ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 54.

¹²¹ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 61.

1. Ebû Hayyân ve Ebu'l-Hasan İbn Dâi' gibi hadislerle istişhâdı katî surette reddedenler,
2. Şâtıbî, Süyûtî ve bunlara tabi olanların da temsil ettiği, istişhâd etme hususunda orta yolu benimseyenler,
3. Başlarında İbn Mâlik el-Endelüsî ve İbn Hişâm el-Ensârî'nin bulunduğu istişhâda cevaz veren grup.¹²²

Öte yandan eserde hadislerin iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Bunlardan ilk kısım mana ile rivayet edilen hadisler olup nahivciler tarafından istişhâd kaynağı olarak kullanılmaz. İkincisi lafızla aktarılan hadislerdir ve Arap literatüründe istişhâd kaynağı olarak kullanılabilir. ¹²³

Tüm bu zikredilenler sonucunda Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında istişhâdda bulunduğu bazı hadisleri ve bulunduğu bapları dile getirmektedir. ¹²⁴ Ona göre Sîbeveyhi bazı hadislerle istişhâdda bulunmuş ve açıklamalarda kullanmıştır. Ayrıca hadislerden dil kuralları ve usul çıkarılamayacağından dolayı ihticâc ettiği hadisler sınırlıdır. Nitekim nahivciler manzum ve mensur Arap kelimalarına ihtiyaç duyduklarında hadislerle ihticâcî terk etmişlerdir. Çünkü Arap kabilelerinin dili üslup bakımından diğer kabilelerden farklılık gösterirdi; bazı kabilelerin cevaz verdiğine bazı kabileler cevaz vermeyebilirdi. ¹²⁵

Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin şevâhidini ikiye ayırmaktadır. Bunların ilki Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise beşer kelamı olan hadis, şiir, Arap kelamı ve benzeridir. Nitekim Sîbeveyhi'nin ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Hadis ise Hz. Peygamber'in bulunmuş olduğu fasih dile sahip Kureyş kabilesinin dili ile rivayette bulunduğu sözlerdir. ¹²⁶

Arap kelamı, Kur'an ve sünnetten sonra gelen üçüncü kaynaktır. Bu kaynaktan ise bi'setten önce ve sonrasında fesahatine güvenilen Arap kabilelerinin aktardıkları şeylerdir. Bu dönem acemilerin de kabileleri etkilemesine kadar devam eden yani dilin bozulmasına kadar olan dönemdir. Dil âlimleri, fesahat sahibi olan

¹²² Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 62.

¹²³ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 65.

¹²⁴ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 72.

¹²⁵ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 75.

¹²⁶ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 75.

kabilelerin yanında tevakkuf etmiş olup ittifak halindedirler.¹²⁷ Ayrıca o, Kureyş kabilesinin fesahatini ortaya koymak için Ahmed b. Fâris'in sözüyle destekler. Nitekim Kûfe ekolüne mensup dil âlimi olan Ahmed b. Fâris (öl. 395/1004) şöyle söylemektedir: "Kazvinli Ebû'l Hasan Ahmed b. Muhammed Mevlâ b. Hâşim bana haber verdi" ¹²⁸ şeklindeki rivayetler buna örnek teşkil etmektedir.¹²⁹

Hatice el-Hadisî, kendisine dil konusunda uyulan bazı Arap kabilelerini genel surette ele alır. Bu kabileler: Kays, Temîm, Esed kabileleridir. Bunlara irab, tasnif ve bilinmeyen garip kelimelerde uyulur.¹³⁰ Diğer Arap kabilelerden ise rivayette bulunulmadığını dile getirmektedir.¹³¹

Hatice el-Hadisî, Mütevatir ve ahad haberlerin kullanımı hususunda ise buna cevaz veren "*Lüma 'u'l-edille fî uşûli 'n-naḥv*" in müellifi olan İbnü'l-Enbârî'nin görüşlerine yer vermiş, hadisin ortaya çıkışı, oluşumu görüşüne sahip olan mütevatir ve âhad haberler hakkında olan ve "*el-müzhir fî 'ulûmi 'l-luğa*" adlı eserin sahibi es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505) fikirlerini de zikretmiştir.¹³²

1.3.6. Dirâsâtun fî kitâbi sîbeveyh

Hatice el-Hadisî'nin "*Dirasatun fî kitâbi Sîbeveyh*" adlı Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı hakkında üç farklı açıdan yapılan çalışmaları konu edinmiştir. Bu çalışmalar:

- 1) Krâat ve'l-hadis
- 2) Zarûret-i şî'riyye
- 3) el-İlletu'n-nahviyye'dir.

Kitabının ilk konusu olan kırâat hakkında Sîbeveyhi'nin Kur'an ayetleriyle istişhâd ettiğine dikkatleri çekmiştir. Nitekim ona göre Sîbeveyhi'nin ilk ve esas temel kaynağı olan Allah keliması olan Kur'an ayetleridir. Hadîsî, bu hususta kırâatlarla istişhâd etme durumunu da ele almıştır, ona göre mütevatir rivayetlerin mevcudiyeti malum olduğu gibi hakkında ihtilaf edilen rivayetler de mevcuttu. Hatice el-Hadisî, bu konuda Sîbeveyhi'nin mütevatir rivayetlerle ihticâda bulunduğunu, ihtilaflı rivayetleri ise hüccet kaynağı olarak kullanmadığını ifade

¹²⁷ Hatice el-Hadisî, eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh, 75.

¹²⁸ Hatice el-Hadisî, eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh, 77.

¹²⁹ Hatice el-Hadisî, eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh, 77.

¹³⁰ Celâluddîn Süyûtî, el-İktirâh, thk. Abdulhakim Atiyye, (Dimaşk: Dâru'l-Beyrut, 1465/2004), 19.

¹³¹ Hatice el-Hadisî, eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh, 78.

¹³² Hatice el-Hadisî, eş-Şâhid ve uşûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh, 80.

etmiştir. Ayrıca bu konuda Basra ekolünün de Sîbeveyhi'nin yolunu takip ettiğini, ihtilaflı olan rivayetlerden kaçındığına dikkatleri çekmiştir.¹³³

Bir diğer ehemmiyetli konu ise hadislerle istiṣhâd ve ihticâc etme durumudur. Bu hususta mana ile rivayet etmenin lafız farklılıklarından kaynaklanan problemlerden dolayı rivayeti hakkında ihtilafların bulunduğunu belirten Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin bazı rivayetleri “Bu hadistir.” şeklinde belirtmeden, tıpkı Arap kelimeleri ve şiirini rivayet ettiği gibi bunun da hadis olup olmadığına herhangi bir işaretle bulunmaksızın rivayette bulunduğunu zikretmiştir.¹³⁴

Hatice el-Hadîsî, Efendimiz aleyhiselamdı bize aktarılagelen yedi kırâat konusunda ihtilaf bulunduğunu fakat Arap dili âlimleri için mütevatir olarak kabul gördüğünü ifade etmiştir.¹³⁵ Ayrıca o, eserinde kırâat âlimlerinin ve müfessirlerin kırâat konusunda taksim ettikleri hususları ele almıştır. Bu kırâatlerin ilki mütevatir, ikincisi meşhur, üçüncüsü âhad, dördüncüsü şâz, beşincisi mevzu, altıncısı ise Süyûtî'nin bunlara ek olarak tefsir alanında ilave ettiği kısımdır.¹³⁶

Hatice el-Hadîsî, akabinde eserinde ekollerin takip ettiği metodu açıklamıştır. Nitekim Basra ekolünün her kırâatle istiṣhâdda bulunmadığını, İbn Âmir gibi bazı kırâat âlimlerinden gelen rivayetleri istiṣhâd kaynağı olarak kullanmayı reddederken Nâfi' gibi bazı temsilcilerden gelen rivayetleri de zayıf bulduklarından bahsetmiştir.¹³⁷

Kûfe ekolünün ise bu hususta Basra ekolüne göre daha yumuşak, davrandığını, kırâatle istiṣhâdın Kûfe ekolünün şevâhidlerinden biri olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

Ayrıca Hatice el-Hadîsî'ye göre mutavassıt görüşü benimseyen bir diğer dil âlimi de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir (öl. 745/1344). Nitekim o, birtakım nahvî hususlarda Basra ekolünün görüşlerini kabul ettiğini, müteşeddîd bir tutum sergilemeyip orta yolu benimsediğini ifade etmiştir. Yani ne Basra ekolü kadar müteşeddîd olup ne de Kûfe ekolü gibi aşırı ölçüde kolaylığa gitmiştir.¹³⁹

¹³³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1984), 9-24.

¹³⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 25-27.

¹³⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 27.

¹³⁶ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 29-30.

¹³⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 32.

¹³⁸ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 31.

¹³⁹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 34.

O, eserinde kırâatlerle ihticâcda bulunan bir diğer kişi olan İbn Mâlik'e de yer vermiştir. Nitekim İbn Mâlik şâz olan kırâatlerden rivayette bulunduğu gibi sahih olan rivayetlerden de yararlanmışır.¹⁴⁰

Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin rivayetlerle istişhâd etme hususundaki konumunu incelediğinde ihtilaflı bir boyutta olduğunu, konuya göre farklılık arz ettiğini görmüştür.¹⁴¹ Hatice el-Hadîsî, son olarak bu konuda Sîbeveyhi'nin kırâatle istişhâdda bulunmada orta yolu benimsediğini, kuralları bu şekilde oluşturduğu, Arap kelimasını kırâate kıyâs ettiğini, onun bunları yaparken hataya, lahna düşmediğini belirtmiş. Kırâatle istişhâdda bulunurken kırâati, çeşidini, rivayette bulunduğu kırâatini aldığı ravinin konumunu, “Basra, Kûfe veya Bağdat ekollerindendir.” şeklinde belirtmediğini ifade etmiştir. Ne var ki Sîbeveyhi'nin bu konudaki yönelimi ve göstermiş olduğu ihtimamı rivayet edilen haberler ve onların lafızlarıdır.¹⁴²

Hatice el-Hadîsî, hadis konusunda Allah (c.c.) kelimından sonra ikinci kaynak olduğunu belirtmekle beraber hadis ıstılahının ne olduğunu ve mefhumunun mahiyetini açıklamıştır.¹⁴³ Ayrıca o, bilhassa Basra ve Kûfe ile bunları te'yid edenler ve bu ekollerden nuşû' bulan Bağdat, Mısır, Endülüs ekollerinin hadisleri ilk istişhâd kaynağı olan Kur'an-ı Kerim gibi kullanmadıklarını ifade etmiştir.¹⁴⁴ Bazı kesimler tarafından bunların istişhâd kaynaklarından sayılan asıl kaynak olarak kabul edilmediğini beyan etmiştir.¹⁴⁵ Nitekim bunun birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bu hadislerin lafızlarla rivayet edilmeyip manayla aktarılmış olması en önemli sâik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki Kur'an-ı Kerim lafzen ve manen katî bir surette nesillere aktarılmışken hadisler ise manen zannî veya katî olup lafzen teğayyura uğrayıp günümüze değin ulaşmıştır. Dolayısıyla dil âlimleri arasında bu husustaki ihtilafların temelinde yer almaktadır.¹⁴⁶

Hatice el-Hadîsî, hadislerin ihticâc kaynağı olarak kullanılması hususunda dil âlimlerini üç kısma ayırmıştır. Bunlar:

¹⁴⁰ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 35.

¹⁴¹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 41.

¹⁴² Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 47-48.

¹⁴³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 48-49.

¹⁴⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 48.

¹⁴⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 49.

¹⁴⁶ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 49.

1. Başında Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) ve hocası olan Ebu'l-Hasan İbn Dâ'î'nin de bulunduğu, hadislerle ihticâc etmeyi mutlak ve katî surette reddeden grup¹⁴⁷
2. Eş-Şâtibî, es-Süyûtî vb. birçok dil âliminin de desteklediği bu hususta mütevassıt bir tutum sergileyen grup¹⁴⁸
3. Başında İbn Mâlik el-Endelüsî'nin de bulunduğu İbn Hişâm el-Ensârî'nin de takip ettiği hadislerle ihticâca mutlak surette cevaz veren gruptur.¹⁴⁹ Dikkatleri çeken bir diğer husus ise Ebû Hayyân en-Nahvî el-Endelüsî kırâatte istişhâda cevaz verirken hadislerle ihticâcda bulunmayı reddetmiştir.¹⁵⁰

Bunlardan dolayı iki durumun ortaya çıktığını ifade eden Hatice el-Hadîsî'ye göre ilk durumda hadislerin mana ile rivayet edildiğini savunanlar bulunmakta. Onlara göre Hazreti Peygamber (a.s.) tek bir lafızla söylemiş ama zamanın teğayyürüyle mananın aynı olması suretiyle farklı rivayetler ile ulaşmıştır. Nitekim bu görüşü savunanlar mananın aynı olması kaydıyla bir kelimenin müteradif-müradif bir kelime ile değişerek rivayet edilmesi sahihtir.¹⁵¹

İkinci durum ise hadislerin kitabî değil de şifahî olarak aktarılması sebebiyle ayrıca ravilerin daha sonraları Arap olmayan kişiler tarafından aktarılmasından dolayı lahna düşüldüğünü savunanları da ihata ettiği durumdur. Bunlara göre hadisleri rivayet eden Arap olmayan bu kimseler, Arap diline hâkimiyetleri bulunmayışı sebebiyle bilmeden lahna düşmüşlerdir. İnsanların en fasihi olan Hz. Muhammed'in (a.s.) rivayetleri bu şekilde aktarılınca fesahat özelliğini yitirmektedir.¹⁵² Hatice el-Hadîsî, ihticâcda bulunmaları yönüyle üç ayrı grubu detaylıca ele almış hassaten bu grupların görüşlerini şekillendiren delillere değinmiş ve öncülerini araştırma konusu yapmıştır.¹⁵³

Hatice el-Hadîsî, eserinde ihticâc kaynağı olarak kullanılmasında ihtilaf gerekmeyen bazı çeşitleri de beyan etmiştir. Bunlar:

1. Hz. Muhammed'in (a.s.) dilinin fesahatine delil olarak kullanılan hadisler.

¹⁴⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 39.

¹⁴⁸ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 39.

¹⁴⁹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 39.

¹⁵⁰ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 50.

¹⁵¹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 50-51.

¹⁵² Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 51-52.

¹⁵³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 51-55.

2. İbadet maksatlı muayyen vakti bulunan ve bu vakitlerde yapılan duaların zikredildiği hadisler.
3. Arapların her kavmine, kabilesine kendi dili ile hitap ettiğine dair delil olarak nakledilen şeyler, ravilerin bu üç tür hadis rivayetinde üslubu ile kastettikleridir.
4. Çeşitli senetlerle aktarılıp aynı lafızlarda birleşen hadisler. Bu hadisler, ravilerinin hadislere herhangi bir ekleme çıkarma gibi tasarrufta bulunmadıklarına işarettir.
5. Dilsel tahribatın vuku bulmadığı bir dönemde yetişen Mâlik b. Enes, Abdülmelik b. Abdulazîz el-Kureşî (öl. 150/767) ve İmam Şâfiî gibi İslam sahasında iz bırakan önemli ravilerin rivayet ettikleri.
6. Alî b. Medînî (öl. 234/848-49), Recâ b. Hayve, Kâsım b. Abdullah ve İbn Sîrîn el-Basrî (öl. 110/729) gibi mana ile rivayete karşı oldukları bilinen ravilerin hadis rivayetleri.¹⁵⁴

Bu hadisler, ihticâc kaynağı olarak kullanımında ihtilaf bulunmayan hadislerdir. Ayrıca bunlar İslamiyetin sadır olduğu dönemde tedvin edilmemiştir dolayısıyla hassaten müteahhirun dönemde yazılmış olan eserlerde görmek mümkündür.¹⁵⁵ Hatice el-Hadisî bunlara ek olarak hadislerle istişhâdda esas olan durumların lafızla rivayet edilen hadislerin mana ile ihticâc edilenlere galip geldiğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Sonuç olarak o, Sîbeveyhi'nin bazı hadislerden yararlandığını lakin bunun, hadislerin daha ziyade mana ile rivayeti sebebiyle sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hadislerin üslubunun dil kurallarının konulmasında kullanımının münasip olmadığını ifade etmiştir. Nitekim buna etki eden bir diğer husus da dil âlimlerinin Allah (c.c.) kelamını, şiirleri ve Arap kelamını ihticâc kaynağı olarak kullanıp hadislere mesafeli durmalarının ve bunu şevâhid kaynağı olarak kullanmamalarının Hatice el-Hadisî'ye göre bir diğer sebebi de her kabilenin dilinin farklılık teşkil etmesidir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 56.

¹⁵⁵ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 56-57.

¹⁵⁶ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 57.

¹⁵⁷ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 58-65.

Hatice el-Hadîsî, bu kısımda ihticâc edilenleri iki kısımda değerlendirmiştir. Bunlar: 1) Allah (c.c.) kelimâ 2) Hz. Peygamber (a.s.), sahabeleri ve diğerlerine ait olan beşer kelimâ. Bunlardan ilki olan Allah (c.c.) kelâmı asıl kaynak olarak kabul edilir, diğer rivayetler kendisine arz edilir. Bu durum, Arapların kendi lisanları ile nâzil olduğu için şevâhidler arasında kendisine kıyâs edilir. Ayrıca o, Hz. Peygamber'in sözleri olan hadisin beşer kelimâ olduğunu, Hz. Peygamber (a.s.) Sîbeveyh'e göre lehçelerin en fasihi olan Kureyş lehçesi ile konuştuğunu ifade etmekte, ayrıca bu dili nitelerken en eski dil (lehçe) olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ Hatice el-Hadîsî'ye göre Sîbeveyhi hadislerden zikrettiği ifadeleri kitabında belirtmediği sürece niyetin ne olduğu açıktır. Bunu, Arapların farklı kabileleri de dediklerine denk tutturmuş ve delil olarak kullanmıştır.¹⁵⁹

Tüm bunlara ilaveten o, Sîbeveyhi'nin eserlerinde şahıs değil, daha ziyade kabile lehçelerine ihtimam göstermiş olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰

Hatice el-Hadîsî, bunların yanı sıra kırâatleri dil lehçelerine nispet edilebildiği gibi Mekke ehli, Medine ehli veya Kûfe ehli şeklinde şehirlere de nispet edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Sîbeveyhi ve kendisinden alıntı yapılan hocaları için önemli olan durum, çeşitli Arap kabilelerinin ifadelerini sunmak ve bu dille konuşan kabilenin önemine, dillerinin sahlılığına ve konuşmacıların çokluğuna göre düzenlenmiştir.¹⁶¹ Hatice el-Hadîsî'ye göre kabileden birinin dil konusundaki noksanlığı, zayıflığı ve üslubu o şahsın kabilesinin lehçesi hakkında kesin surette bilgi vermez. Çünkü şahıs kabilenin bir parçasıdır. Onun durumu tüm kabileye yorumlanamaz.¹⁶² Ayrıca o, Arap olmayan acemler için onlardan gelen rivayetlerin kabul edilemeyeceği ve bunlarla istişhâd ve ihticâcda bulunulamayacağını savunmaktadır.¹⁶³

Hatice el-Hadîsî, dilde Nahiv ve Sarfta istişhâd kaynağı olarak kullanılan manzum ve mensur Arap kelimândan şiiri ele almıştır. Bu mevzunun fehmini kolaylaştırmak amacıyla Arap kelimânın mahiyetini araştırma konusu yapmıştır. Hatice el-Hadîsî, bunun yanında sözüne itibar edilen kabileler üzerine durmuş.

¹⁵⁸ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 67.

¹⁵⁹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 67.

¹⁶⁰ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 67.

¹⁶¹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 67-68.

¹⁶² Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyhi*, 68.

¹⁶³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyhi*, 68.

Bunlardan ilki olan Kureyş kabilesi için Arap dili âlimlerinin bu lehçeleri diğer kabile dillerine göre daha fasih ve duru bulmaları hasebiyle en değerli dil olarak kabul ettiklerini, dil kurallarının tespit ve tayininde bu lehçeye uyulduğunu, Sîbeveyhi'nin de bu lehçeyi dillerin en üstünü olarak nitelendirip en eski ve en fasihi olduğunu kabul ettiğini ayrıca dillerin en eski ve en iyi ilk dil olması sebebiyle Hicaz lehçesi olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴ Hatice el-Hadîsî, bu hususta Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını incelemiş ve onun bu dili nitelendirmek amacıyla fesahatine binaen dillerin en eskisi olduğunu ifade etme açısından Hicaz dili-lehçesi şeklinde teayyun ettiğine şahit olmuştur.¹⁶⁵

Hadîsî, Arap dilinde nahiv ve sarf alanlarında dil kurallarının tespit ve ta'yin edilmesinde istişhâd kaynağı olarak kullanılan üçüncü husus olan ez-zaruret-i şî'riyye kısmında ise Kureyş lehçesinden sonra gelen, Sîbeveyhi'nin bu dillerden sonra en çok kullandığı lehçenin Temîm lehçesi olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶

Bunlara ek olarak müvelledûnun sözlerini de Arap kelimeleri bağlamında istişhâd kaynağı olarak kullanılıp kullanılmadığı üzerinde inceleme yapmış ve bu rivayetleri acemiler ile karışmasından doğan dilsel bozulmalara uğramamış olan kabilelerin istişhâd kaynağı olarak kullanmadıklarını hassaten Basra ekolünün bu sebeplerden dolayı nesri istişhâd kaynağı olarak kullanmadığını belirtmiştir. Kûfe ekolü hakkında ise Basra ekolünün tabii olduğu, istişhâd kaynağı olarak kullandığı ve kullanmadığı birçok kavmin lehçesini istişhâd kaynağı olarak kullandığından bahsetmiştir.¹⁶⁷ Basra ekolünün söyleyeni belli olmayan şiiirler ve dört tabakadan rivayetle gelen şiiirlerle istişhâdı caiz görmemesinin aksine Kûfe ekolü sualsiz şekilde bunları ve ilk dört tabakanın tamamının sözlerini istişhâd kaynağı olarak görmüştür.¹⁶⁸

Hatice el-Hadîsî, şiiir hususunda dil âlimlerinin rivayetlerini olduğu gibi kabul etmeyi sağlıklı görmemektedir. O, bu hususta şiiirlere önem verdiklerini ve onları tabakaları ayırdıklarını rivayet etmiştir. Bu dört tabaka sırasıyla şu şekildedir. Câhiliye şiiirleri, Muhadramûn, Cerîr ve Ferezdak'ın da İçlerinde bulunduğu mütেকaddimun olarak da adlandırılan İslamiyyûn ve

¹⁶⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 72.

¹⁶⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 72.

¹⁶⁶ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 73.

¹⁶⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 73.

¹⁶⁸ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 75.

Ebû Nüvâs el-Hasen Abdilevvel el-Hakemî'den (öl. 198/813 [?]) sonra gelen Muhdesûn (son dönem) olarak da isimlendirilen müvelledûn şairleridir.¹⁶⁹ Bu dört tabakayı zikreden Hatice el-Hadisî, sayılan tabakalara ittiba hususunda ekolleri ele almıştır. İncelemiş olduğu ekollerden ilki olan Basra ekolünün câhiliye ve muhadramûn olmak üzere ilk iki tabakadan olan şairlerin şiirlerini esas aldıklarını, üçüncü tabakadan olan mütekaddimûn sayılan, İslamiyyûn olarak da tesmî edilen bu ekol hakkında da Basra ekolünün çoğunun istişhâd kaynağı olarak kullanmadığını söylemiştir. Bağdat ekolünün ise bu hususa Basra ekolüne kıyâsla daha müspet yaklaştığını, bunların dilde istişhâd kaynağı olarak kullanılabileceği şeklinde bir görüşe sahip olduklarını ifade etmiştir.¹⁷⁰

Bunlarla beraber nahivcilerin şiire çok fazla önem verdiklerini hatta bu nesirden daha önemli gördüklerini ve onların Arap kelimasına göstermiş oldukları ihtimamın Arap şiiriyle başladığını belirten Hadîsî, Sîbeveyhi'nin şiire ve nesre yaklaşımını ele almış ve onun nahivcilerin aksine nesre daha çok önem verdiğini, mevzuların idrak edilebilmesinde nesrin daha önemli bir yere sahip olduğu şeklindeki düşüncesini belirtmiştir.¹⁷¹

Tüm bunlara ek olarak mütekaddimundan olan Arap dili âlimlerinin şiire nesirden daha fazla önem verdiklerini, ona Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriften sonra ihticâc kaynağı kılacak muhtelif vasıflarla vasıflandırıldığını ifade etmiştir. Hatice el-Hadisî, Emevî Devleti'nin son dönemleri, Abbasî Devleti'nin ise ilk zamanlarında Arap dili üzerinde çok fazla durduğunu, acemlerle karşılaşmamış olan durumlardaki fasih ve beliğ Arapça ile dilde istişhâdda bulunulduğunu beyan etmiştir.¹⁷²

Bu hususlar ile beraber ayrıca Arap dili âlimlerinin kullanmış oldukları Arap kelimayı doğrultusunda semâ ve kıyâs gibi konuları da ele alan Hatice el-Hadisî, bu gibi konularda bazı dil âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.¹⁷³ Semâ veya kıyâsla dilin tamamen alınamayacağını ifade eden Hadîsî, bu konularda iki şartı öne sürmüştür. Bunlardan ilki tevatür, ikincisi ise âhad haberdur. Tevatür haber; ilmi ifade eden, katî delil sayılan haberlerdir. Bu haberler Kur'an-ı Kerim, mütevatir sünnet ve fasih Arap kelimayı olup dilde kesin delil hükmündedir. Ahad haber ise

¹⁶⁹ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/396.

¹⁷⁰ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 74.

¹⁷¹ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 75.

¹⁷² Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 84.

¹⁷³ Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 85.

tevatür şartı aramayan bazı dil âlimlerinin naklinde tek kaldıkları rivayetlerdir. Hatice el-Hadîsî'ye göre bu iki çeşidin şartları ve sınırları, kıyâsın da kısım ve çeşitleri vardır.¹⁷⁴ Zarûret hususunda ise Hatice el-Hadîsî, bazı dil âlimlerinin görüşlerini eserine alarak beyan etmiştir. Bunlardan birisi de Kûfe ekolü dil âlimlerinden biri olan İbn Fâris'tir. Ona göre zaruret iki çeşittir. Bunların ilki makbul ikincisi ise merduttur.¹⁷⁵

Hatice el-Hadîsî, zarûret olgusunun üzerine binâ edildiği hususların çeşitli olduğunu zikretmektedir. Bunlar:

1. Eğer şiir sahihse kendisi vasıtasıyla üzerine dil kuralları bina edilebilir.
2. Şiirin söyleyeni biliniyorsa şiirle istişhâd da caizdir. Nitekim buna Süyûtî'nin "Söyleyeni belli olmayan kişinin rivayet ettiği şiiri veya nesriyle ihticâda bulunmak caiz olmaz."¹⁷⁶ Sözünden hareketle ulaşmıştır.
3. Bazı meşhur Arap lehçelerinde, dillerinde zaruret konusunda ittifakın bulunması durumunda kullanılır.¹⁷⁷ Hatice el-Hadîsî, zikretmiş olduğu birtakım durumlardan sonra zarûret konusundaki ihtilaflara da değinmiştir.¹⁷⁸

1.3.7. Ebû hayyân en-naḥvî

Hatice el-Hadîsî'nin Ebû Hayyân en-Nahvî hakkında yapmış olduğu gerek müstakil çalışma gerekse tahkik ettiği eserler olmak üzere çeşitli çalışmaları bulunmaktadır.¹⁷⁹ Hadîsî, bu çalışmasını 1966/1385 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Dr. Şevkî Dayf'ın danışmanlığında doktora tezi olarak sunmuş, akabinde müstakil bir eser hâline getirmiştir.¹⁸⁰

Yazar, eserini iki baba ayırmış olup ilk bap üç kısımdan müteşekkildir. Birinci kısımda Ebû Hayyân en-Nahvî'nin doğumu, yaşıntısı, vefatı, yolculukları, çalışmaları, akidesi, şiirleri, hocaları ve hayatı anlatılmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 86.

¹⁷⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 97.

¹⁷⁶ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 98.

¹⁷⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 99.

¹⁷⁸ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 100.

¹⁷⁹ Ayrıca Hatice el-Hadîsî'nin Ebû Hayyân en-Nahvî hakkında çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar: *Ebû Hayyân en-Nahvî, min şî'ri Ebî Hayyân el-Endelüsî, Dîvanu Ebî Hayyân el-Endelüsî*, 'dir. Bk. Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, (Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 1966/1385), 699.

¹⁸⁰ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 3-29.

¹⁸¹ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 21, 29-32, 33, 35, 36, 65, 69-71, 75, 79-83, 100.

Nahiv ve dil üzerindeki etkilerinin anlatıldığı ikinci kısımda, İbn Usfûr'un eserlerinde yazmış olduğu talhis ve şerhler, İbn Mâlik'in musannefatlarına yazmış olduğu şerhler ve yapmış olduğu birtakım çalışmaları karşımıza çıkmaktadır.¹⁸²

Hatice el-Hadîsî, üçüncü kısımda ise din ve tefsir, hadis ve fıkıh, kırâat, tarih ve tercüme, nakd ve belâgat, şiir gibi diğer muhtelif ilimler üzerindeki etkilerine, çeşitli alanlardaki kitaplarına değinmiştir.¹⁸³

İkinci bapta Ebû Hayyân en-Nahvî'nin nahivde kullanmış olduğu metodu araştırma konusu yapan Hatice el-Hadîsî, bu bölümü dört kısma ayırmıştır.¹⁸⁴ İlk kısımda konuya giriş mahiyetinde nahvî yönelimleri, tarihsel serüvenini anlatmış, Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs ekollerini beyan ederek Ebû Hayyân'ın bu ekollerdeki konumunu ve yerini tek tek ele almıştır.¹⁸⁵ Bunlara ek olarak İbn Usfûr ve İbn Malik gibi mühim nahiv âlimlerinden de söz edip sarf ve nahiv hususlarını beyan etmiş olup daha sonra da Basra ve Kûfe ekollerinden mezcolup Bağdat ekolü gibi ortaya çıkan diğer Mısır ve Şam ekollerini de mevzubahis etmiştir.¹⁸⁶ İkinci kısımda ise nahivde kullanmış olduğu yöntemi ve şevâhidleri karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁷

Üçüncü kısımda ise sarf ve nahiv alanlarındaki görüşleri zikredilmiştir.¹⁸⁸ Dördüncü kısımda ise kendisini destekleyen dil âlimleri ve öğrencileri mevzubahis edilmiştir.¹⁸⁹

1.4. Hatice el-Hadîsî Hakkında Yapılan Birtakım Çalışmalar

Hatice el-Hadîsî'nin ülkemizde yayımlanan çalışması, İrşad Kitabevi tarafından neşredilen *Mevkîfu'n-nuḥat mine'l-iḥticâc bi'l-ḥadîs*'tir. Onun hakkında yapılan çalışmalar ise Irak'ta biri tez, diğeri de ilmî faaliyetlerini konu edinen, tarihi yönüyle inceleyen makale çalışması karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸² Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 102-261.

¹⁸³ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 189-264.

¹⁸⁴ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 265-370.

¹⁸⁵ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 274-314.

¹⁸⁶ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 321-370.

¹⁸⁷ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 371-452.

¹⁸⁸ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 353-498.

¹⁸⁹ Hatice el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 499-591.

1.4.1. Hatice el-hadîsî ve cuḥûduhâ en-naḥviyye

Emel Sâlih Mehdî, bu çalışmayı 1423/2003 yılında Tikrît Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Bölümünde Yüksek Lisans Tezi olarak yayımlamıştır. Bu çalışmayı üç bölüme ayırmış, ilk bölümü de Hatice el-Hadîsî'nin hayatına geniş çaplı yer verdiği, diğeri de telif ve tahkik ettiği kitap ve birtakım çalışmalarını ve bazı eserlerini araştırma konusu yaptığı kısım olmak üzere iki ayrı kısma ayırmıştır.¹⁹⁰

İkinci bölümde Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı üzerinde yapmış olduğu çalışmalarına değinmiş.¹⁹¹

Arap nahiv usulünü Hatice el-Hadîsî'nin bakış açısıyla araştırma konusu yaptığı üçüncü bölümü ise semâ, kıyâs, icmâ' ve istishâbu'l-hâl olmak üzere dört kısma ayırmıştır.¹⁹²

Dördüncü bölümde ise Hatice el-Hadîsî'nin nahve etkisini ortaya koymuş, ilk olarak el-Medarisu'n-nahviyye başlığıyla nahvin neşetinden gelişimine kadar olan dönemden bahsetmiş, daha sonra onun nahve teysir bakımından etkilerini açıklamıştır.¹⁹³

1.4.2. Hatice el-hadîsî ve devruhâ'l-ilmî fi'l-irak

Bu çalışmayı kaleme alan Dr. Wiam Şakir Ğanî, eserinin başında Hatice el-Hadîsî'nin hayatıyla ilgili genel bilgi vermiş olup onun Sîbeveyhi hakkında çalışmalar yapma sebebini açığa kavuşturmuştur. Ona göre Hatice el-Hadîsî'nin, Arap dili ekollerinin nuşû' bulduğu yerlerden ve ilmî faaliyetlerin merkezi konumu addedilen mıntikalardan biri kabul edilen Basra şehrinde yaşaması Sîbeveyhi hakkında çalışmalar yapmasında önemli rol oynamaktadır.¹⁹⁴ Şakir Ğanî, çalışmasını iki bölüme ayırmış, ilk bölümde Hatice el-Hadîsî'nin hayatını, Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını anlatmış, ikinci bölümde ise eğitim haricinde yapmış olduğu faaliyetleri ele almış, idari ve akademik birtakım görevlerini zikretmiş, yapmış olduğu ilmî faaliyetler sonucunda almış olduğu ödülleri ve en önemli eserlerini araştırma konusu yapmıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Emel Salih Mehdî, *Hatice el-Hadîsî ve cuḥuduha en-naḥviyye*, 1-60.

¹⁹¹ Emel Salih Mehdî, *Hatice el-Hadîsî ve cuḥuduha en-naḥviyye*, 60-92.

¹⁹² Emel Salih Mehdî, *Hatice el-Hadîsî ve cuḥuduha en-naḥviyye*, 96-142.

¹⁹³ Emel Salih Mehdî, *Hatice el-Hadîsî ve cuḥuduha en-naḥviyye*, 142-198.

¹⁹⁴ Wiam Şakir Ğanî, *Hatice el-Hadîsî ve Devruhâ'l-ilmî fi'l-irak*, *Mecelletü'Âdâb*, 1.

¹⁹⁵ Wiam Şakir Ğanî, *Hatice el-Hadîsî ve Devruhâ'l-ilmî fi'l-irak*, 5.

2. HATİCE EL-HADİSİ'NİN ARAP GRAMERİ ÇERÇEVESİNDE SERGİLEDİĞİ YAKLAŞIMLAR

2.1. Hatice el-Hadisi'nin Değindiği Arap Grameri Kaynakları

Arap dili âlimleri nahiv usûlü hakkında araştırmalar yapmış, kurallar koymuş ve bu konuya önem vermişlerdir. Nahiv usulünde kullanılan kaynakların taksimi konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî'ye (öl. 392/1002) göre semâ, icmâ' ve kıyâs olmak üzere üç çeşittir.¹⁹⁶ İbnü'l-Enbarî'ye göre nakil, kıyâs ve istishâbu'l-hâldir.¹⁹⁷ el-İktirâh'ın müellifi olan Süyûtî'ye göre ise semâ, icmâ', kıyâs ve istishâbu'l-hâl olmak üzere toplamda dört tanedir.¹⁹⁸

İbnü's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed el-Bağdâdî'ye (öl. 316/929) göre ise tüm bu sayılanlara ek olarak illet bulunmakta, dolayısıyla beş tanedir.¹⁹⁹ Tüm bu yapılan taksimler nahiv usûlüne fayda sağlamaktadır.

Hatice el-Hadîsî, konunun önemine binaen nahiv usûlü üzerine çalışmalar yapmış olup Arapça ilminin önemini açıklamıştır. Ayrıca Arap dili âlimlerinin nahiv ve sarf alanında çoğunlukla kitabına müracaat ve ittiba ettiği Sibeveyhi'nin eseri olan *el-Kitâb*'ı usûl yönüyle incelemiş, kullanmış olduğu usulleri *Ebniyetu's-sarf fî kitâbi Sibeveyh, Dirâsâtun fî Kitâbi Sibeveyh, eş- Şâhid ve uşûlü'n-Nahv fî Kitâbi Sibeveyhi, Kitâbu Sibeveyh ve şuruḥuhû* vb. eserleri kaleme alarak bu eserlerde tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. Hatice el-Hadîsî'nin bu bağlamda ele aldığı ve tüm yönüyle açıkladığı birtakım usuller bulunmaktadır. Bu usuller aşağıda beyan edildiği şekildedir:

2.1.1. Semâ

Semâ, ilk dönem nahiv âlimleri tarafından Arap nahiv usulünde aslî ilk kaynak olarak kabul edilmektedir. Semâ, denilirken naklî deliller olarak zikredilecek olan Kur'an-ı Kerim, hadis ve şifâhî söz olan Arap kelamı kastedilmektedir. İbnü'l-

¹⁹⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî, *el-Ḥaşâ'îş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: Daru'l-Kutub, 1371-1376/1952-1956), 1/4

¹⁹⁷ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb*, thk. Said el-Efgânî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971/1391), 45.

¹⁹⁸ Celâlüddîn es-Süyûtî *el-İktirâh* thk. Abdulhakim Atiyye, (Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2006/1427), 4; Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Lüma 'u'l-edille fî uşûli'n-nahv*, thk. Said el-Efgânî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971/1391), 80.

¹⁹⁹ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 1/173.

Enbârî'ye göre az kişiden sağlam yollarla çok sayıda kişiye ulaşan Fasih Arap kelimasına semâ denir.²⁰⁰ Süyûtî'ye göre ise Kur'an-ı Kerim'in lafızlarını, Hz. Muhammed'in (a.s.) bisetten önce ve sonraki durumlarını kapsayan, fesahatine güvenilen Araplardan aktarılanlardır.²⁰¹ Hatice el-Hadîsî ise semâ'yı, dilin özünü bilmek, özelliklerini açığa kavuşturmak, şiir, nesir, Kur'an-ı Kerim ve hadisler aracılığıyla onu kullananları bilmek için başvurulmuş ilk temel olarak tanımlamaktadır.²⁰² Nahiv ihticâc kaynaklarından biri olan Semâ'yı anlamayı kolaylaştıran üç unsur bulunmaktadır. Bunlar: Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve Arap kelimasıdır.

2.1.1.1. Kur'an-ı kerim

“Hiç şüphe yok ki Kur'an-ı Kerim'i biz indirdik ve muhakkak onu biz koruyacağız”²⁰³ âyet-i kerimesinden de hareketle nahiv âlimleri Kur'an'ı Kerim'i birinci kaynak olarak kullanmış ve bu hususta gerekli çabayı göstermişlerdir. Nitekim bu, nahiv kurallarını delillendirmede en üstün kaynak kabul edilmektedir.²⁰⁴

Tüm bunlardan dolayı Hatice el-Hadîsî'ye göre Kur'an-ı Kerim ve bununla ilgili kırâatleri semâ'da ilk kaynak olarak kabul edilmektedir. Arap dili âlimlerine göre de kullanımı bu şekildedir.²⁰⁵

Hatice el-Hadîsî, bu alanı da ihtiva eden *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh* adlı eserini yazmış, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere çeşitli şevâhidler bağlamında incelemiştir. Bu bağlamda Sîbeveyhi'nin eserinde Kur'an-ı Kerim'i ilk kaynak olarak kullandığına şahit olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi'nin kuralların tayin ve tespitinde dayanmış olduğu ilk şevâhid Kur'an-ı Kerim'dir.²⁰⁶

Kırâat sözlükte “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında mastar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme” anlamında ise

²⁰⁰ İbnü'l-Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 81.

²⁰¹ Süyûtî, *el-İktirâḥ*, 48.

²⁰² Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 134.

²⁰³ *Kur'an-ı Kerim Renkli Lugatı ve İrap klavuzu*, çev. Hâce Ahmet Didin, (Ankara: Rahiya Yayıncılık, 2006), el-Hicr, 54/ 9.

²⁰⁴ Fâzıl Sâlih es-Semerrâî, *İbn Cinnî en-naḥvî*, (Bağdat: Dâru'n-Nezir, 1999/1389), 124; Fâzıl Sâlih es-Semerrâî, *ed-Dirâsâtu'n-naḥviyyîn inde ez-Zemaḥşerî*, (Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1971/1390), 40; Fâzıl Sâlih es-Semerrâî, *Ebü'l Berekat el-Enbârî ve dirasatuhû'n-naḥviyye*, (Bağdat: Dâru'r-Risâle, 1975/1395), 208.

²⁰⁵ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 135.

²⁰⁶ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 32.

isimdir.²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), “Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları inceleyen ve kendisine konu edinen bir ilimdir”²⁰⁸ şeklinde efradını câmi ağyârını mâni kılan bir tanımlamada bulunmuştur. Okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek anlamlarına gelen kırâat, “Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve rivayet eden âlimlere nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki çeşitli okuyuşları araştırma konusu edinen bir ilimdir.”²⁰⁹ Nitekim harflerin yazılmasında bunların nasıl hafifletilip ağırlaştırıldığını ve diğerlerinin keyfiyetini gösteren mezkûr vahiy lafızlarındaki ihtilafları ifade eden kırâat hususunda âlimler ayrılığa düşmüşlerdir.²¹⁰

Basra ekolü âlimleri, istişhâd kaynağı olarak kullanımında ihtilaf bulunmayan mütevâtir olan kırâatlerle amel etmişlerdir. Kûfe ekolünün yaklaşımı da bu konuyu destekler mahiyettedir. Ekoller arasında bulunan ihtilaf ise şâz olan rivayetlerin istişhâd kaynağı olarak kullanılıp kullanılmaması durumudur. Nitekim Basra ekolü şâz olan rivayetleri istişhâd kaynağı olarak kullanmayı reddederken; Kûfe ekolünde ise kullanımında ihtilaf bulunan şâz rivayetlerin delil kaynağı olarak kullanılmasına cevaz veren görüş hâkimdir. Ne var ki Kûfe ekolü kırâati, gerektiğinde kendisine kıyâs edilen ve kendisi vasıtasıyla kural koyulan bir delillendirme aracı olarak görmekte olup, onu her yönüyle aslî kaynaklar arasında saymaktadır.²¹¹

Bunlardan sonra gelen nahivciler içerisinde kırâati bir semâ unsuru olarak kullanmada bazı gruplar kırâatle istişhâdı ve ona yapılan kıyâsı katî surette reddetmiş, bazı gruplar da Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini mezcederek orta yolu benimsemişlerdir. Nitekim orta yolu benimseyenlerden biri olan İbn Cinnî ve Ebû Hayyân ne Basra ekolü kadar kuralcı olmuşlar ne de Kûfe ekolü kadar kolay yolu benimsemişlerdir.²¹²

²⁰⁷ Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/321; Abdulhamit Birişik, “Kırâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425.

²⁰⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, (Mısır: Mektebetü'l-Kudsî, 1350), 3.

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 3-4.

²¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* 1/318.

²¹¹ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sibeveyh*, 141; a.mlf. *Dirâsâtun fî kitâbi Sibeveyh*, 32.

²¹² Hatice el-Hadisî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sibeveyh*, 34; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 1/ 93-94.

Kırâat ilk dönemlerde yedi-on gibi kısımlara ayrılmamıştır.²¹³ Bu ayırım daha ziyade hicri üçüncü asrın yarısında İbn Kuteybe (öl. 276) tarafından yapılmış, hicri dördüncü asrın başında ise Ebû Bekr b. Mücahid tarafından sınırları genişletilmiştir.²¹⁴ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs* adlı çalışmayı ortaya koymuştur. Nitekim o, müteahhirun döneminde bu ayırımın olmamasına rağmen Sîbeveyhi'nin hata yapmadığını ve lahna düşmediğini görmüştür.²¹⁵

Hatice el-Hadîsî, tüm bu araştırmalarının sonucunda Sîbeveyh'in, ister mütevatir ister meşhur olsun tüm rivayetlere itimat ettiği, zayıf olan rivayetleri ise kendisine kıyâs etmeden kullandığı sonucuna ulaşmıştır.²¹⁶ Nitekim o, Sîbeveyhi'nin orta yolu benimsediğine kanaat getirmektedir.²¹⁷ Yani Sîbeveyhi ne Basra ekolü derecesinde reddetmektedir ne de İbn Mâlik'in de temsil ettiği Kûfe ekolünün tüm rivayetleri kullandığı gibi kullanmaktadır. Kısacası Sîbeveyhi kırâatı delil kaynağı olarak kullanmış olup kırâati Arap kelimine ve Hz. Osman mushafına kıyâs etmiştir.²¹⁸ Ayrıca o, delil olarak kullandığı kırâatlerin türüne değinmemiş, bu rivayetlerin ravilerinin konumlarına herhangi bir işaretle bulunmamıştır.²¹⁹

2.1.1.2. Hadis-i Şerif

Hatice el-Hadîsî, hadis konusunda Allah (c.c.) keliminden sonra kaynak olduğunu belirtmekle beraber hadis ıstılahının ne olduğunu ve mefhumunun mahiyeti üzerinde durmuştur. Ayrıca o, bilhassa Basra ve Kûfe ile bunları destekleyenler ve bu ekollerden nuşû' bulan Bağdat, Mısır, Endülüs ekolleri hadisleri ilk istişhâd kaynağı olan Kur'an-ı Kerim gibi kullanmadıklarını ve bazı kesim tarafından bunların istişhâd kaynaklarından sayılan asıl kaynak olarak kabul edilmediğini beyan etmiştir. Nitekim bunun birtakım ikinci sebepleri bulunmaktadır. Bu hadislerin lafızlarla rivayet edilmeyip manayla aktarılmış olması en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki Kur'an-ı Kerim lafzen ve manen katî bir surette

²¹³ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs*, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb'i'l-Irakiyye*, 201.

²¹⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 48.

²¹⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 49; Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs*, 223.

²¹⁶ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs*, 200.

²¹⁷ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs*, 223.

²¹⁸ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 136-137; a. mlf. *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 32.

²¹⁹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs*, 223-224.

nesillere aktarılmışken, hadisler ise manen katî olup lafzen değişikliğe uğrayıp günümüze değin ulaşmıştır. Dolayısıyla dil âlimleri arasında bu husustaki ihtilafların temelinde yer almaktadır.²²⁰

Hatice el-Hadîsî, hadislerin ihticâc kaynağı olarak kullanılması hususunda dil âlimlerini Başında Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) ve hocası olan Ebu'l-Hasan İbn Dâî'nin de bulunduğu hadislerle ihticâc etmeyi mutlak ve katî surette reddeden, eş-Şâtîbî, es-Süyûtî vb. birçok dil âliminin de desteklediği bu hususta mütevassıt bir tutum sergileyen, başında İbn Mâlik el-Endelüsî'nin de bulunduğu İbn Hişâm el-Ensârî'nin de takip ettiği hadislerle ihticâca mutlak surette cevaz veren grup olmak üzere üç farklı gruptan söz etmiştir.²²¹

Dikkatleri çeken bir diğer husus ise Ebû Hayyân kırâatte istişhâda cevaz verirken hadislerle ihticâcda bulunmayı reddetmiştir.²²²

İki durumun ortaya çıktığını savunan Hatice el-Hadîsî'ye göre ilk durumda hadislerin mana ile rivayet edildiğini savunanlar bulunmakta olup onlara göre Hazreti Peygamber (a.s.) tek bir lafızla söylemiş ama zamanın ilerlemesiyle mananın aynı olması suretiyle farklı rivayetler ile ulaşmıştır. Nitekim bu görüşü savunanlar mananın aynı olması kaydıyla bir kelimenin müradif bir kelime ile değişerek rivayet edilmesi sahihtir. Bunların görüşleri temelde Süfyân es-Sevrî el-Kûfî'nin (öl. 161/778) rivayetine dayanmaktadır; *"Ben size duyduğum gibi anlattığımı söyledim ama mana ile rivayet ettiğimi doğrulamadım."* Bu durum onlara göre mana ile rivayetin caizliği hususunda dayanak hüviyetini üstlenmektedir.²²³

İkinci durum ise hadislerin kitabî değil de şifahî olarak aktarılması sebebiyledir. Ayrıca bu durum, râvilerin daha sonraları Arap olmayan kişiler tarafından aktarılması sebebiyle lahna düşüldüğünü savunanları da ihata ettiği durumdur. Bunlara göre hadisleri rivayet eden Arap olmayan bu kimseler, Arap diline hâkimiyetleri bulunmayışı sebebiyle bilmeden lahna düşmüşlerdir. İnsanların en fasihi olan Hz. Muhammed'in (a.s.) rivayetleri bu şekilde aktarılınca fesahat özelliğini yitirmektedir.²²⁴

²²⁰ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 49.

²²¹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 39.

²²² Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 50.

²²³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 50-51.

²²⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 51-52.

Hatice el-Hadîsî, ihticâda bulunmaları yönüyle de üç ayrı grubu detaylıca ele almış özellikle bu grupların görüşlerini şekillendiren delillere değinmiş ve öncülerini araştırma konusu yapmıştır.²²⁵

Modern dönem dilcisi olan Hatice el-Hadîsî, haberi ihticâc kaynağı olarak kullanılmasında ihtilaf gerekmeyen bazı çeşitlerini de beyan etmiştir. Bunlar:

1. Hz. Muhammed'in (a.s.) dilinin fesahatine delil olarak kullanılan hadisler.
2. İbadet maksatlı muayyen vakti bulunan ve bu vakitlerde yapılan duaların zikredildiği hadisler.
3. Arapların her kavmine, kabilesine kendi dili ile hitap ettiğine dair delil olarak nakledilen şeyler, râvilerin bu üç tür hadis rivayetinde üslubu ile kastettikleridir.
4. Çeşitli senetlerle aktarılıp aynı lafızlar da birleşen hadisler. Bu hadisler, râvilerinin hadislere herhangi bir ekleme çıkarma gibi tasarrufta bulunmadıklarına işarettir.
5. Dilsel tahribatın vuku bulmadığı bir dönemde yetişen Mâlik b. Enes, Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (öl. 150/767) ve İmam Şâfiî gibi İslam sahasında iz bırakan önemli râvilerin rivayet ettikleri.
6. Alî b. Medîni (öl. 234/848-49), Recâ b. Hayve, Kâsım b. Abdullah ve İbn Sîrîn el-Basrî (öl. 110/729) gibi mana ile rivayete karşı oldukları bilinen râvilerin hadis rivayetleri.²²⁶

Hatice el-Hadîsî, tüm bunlar sonucunda Kahire Arap Dili Topluluğu, Şeyh Muhammed el-Hudr Hüseyin'in bulgularına dayanarak hadislerle ihticâc hususundaki almış oldukları birtakım kararları zikretmektedir. Bunlar Arap dili âlimleri tarafından mana ile rivayetle ihticâda bulunma hususunda ihtilaf etmiştir. Bunun sebebi ise zamanla Arap olmayanların da rivayette bulunmuş olmalarıdır.

İhticâc topluluğunun hüccet olarak kullanma hususunda birtakım şartlar öne sürmüşlerdir. Zikredilen şartlar şu şekildedir.

1. İlk dönemlerde Kütüb-i Sitte gibi tedvin edilen hadis kitaplarında bulunmayan rivayetlerle ihticâda bulunulmaz.

²²⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 51-55.

²²⁶ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 56; a.mlf. *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-hadîs*, 232-233.

2. Tedvin edilmiş olan hadislerle mütevâtir, meşhur olması durumunda veya lafızları ibadette telaffuz edilen hadisler olması durumunda ihticâda bulunulabilmektedir.
3. Cevamiu'l-kelîm olarak kabul edilen hadisler,
4. Hz. Peygamber'in (a.s.) anlatıldığı kitaplar,
5. Hz. Peygamber (a.s.) her kavme kendi diliyle, lehçesiyle hitap ettiği hadisler,
6. İbn Sîrîn, Recâ b. Hayve, Kâsım b. Muhammed gibi mana ile ihticâcı reddedip lafzen ihticâca cevaz verdiği bilinen râvilerin rivayet ettiği hadisler,
7. Senedi çeşidi olup aynı lafızda birleşen hadisler²²⁷ ile ihticâda bulunulabilir.²²⁸

Sonuç olarak Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin bazı hadislerden yararlandığını, fakat hadislerin üslubunun dil kurallarının konulmasında uygun olmadığını ifade etmiştir. Nitekim hadislerde lafızdan ziyade mana ile rivayetin yaygın olması ve her kabile dili veya lehçesinin farklı olması nahiv kurallarının düzenlenmesini zorlaştırmaktadır.²²⁹

2.1.1.3. Arap kelamı

Hatîce el-Hadîsî, daha önce zikredilen dayanaklarda olduğu gibi Arap kelamı hususunda da Sîbeveyhi üzerinden görüş belirtmeyi yeğlemiştir. O, Sîbeveyhi'nin eserlerinde şahıs değil, daha ziyade kabile lehçelerine önem göstermiş olduğunu ifade etmiş ve kabile diline-lehçesine göre konuşmalarının açık olduğunu beyan etmiştir. Kişilerin kabilelerinin nispet edilerek kullanımı da buna örnek teşkil etmektedir. Örneğin "Mâzîn kabilesinden bir adam", "Benî Îsâ kabilesinden bir adam şöyle dedi", "Benî Temîm kabilesinden" ve benzeri ibarelerden de anlaşılacağı üzere şahıs ismi zikredilmemiş, kabileye olan nispeti ifade edilmek suretiyle kâfi görülmüş olup şahıs isimlerinin zikredilmesi durumu zikredilen şahıs dil alanında önemli bir konuma sahipse, bahsedilen bilinen bir şahısa ayrıca kırâatle meşhursa zikredilebilmekte, aksi durumda ise söz edilememektedir.²³⁰

Hatice el-Hadîsî, bunların yanı sıra kırâatleri dil lehçelerine nispet edilebildiği gibi Mekke ehli, Medine ehli veya Kûfe ehli şeklinde şehirlere de nispet

²²⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 58-59.

²²⁸ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-hadîs*, 235.

²²⁹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 66.

²³⁰ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 67.

edilebileceğini belirtmiştir. Sîbeveyhi ve kendisinden alıntı yapılan hocaları için önemli olan durum, çeşitli Arap kabilelerinin ifadelerini sunmak ve bu dille konuşan kabilenin önemine, dillerinin sahilliğine ve konuşmacıların çokluğuna göre düzenlenmiştir. Hatice el-Hadîsî'ye göre kabileden birinin dil konusundaki noksanlığı, zayıflığı ve üslubu o şahsın kabilesinin lehçesi hakkında kesin surette bilgi vermez çünkü şahs kabilenin bir parçasıdır. Onun durumu tüm kabileye yorumlanamaz.²³¹ Nitekim o, Arap olmayan acemler için onlardan gelen rivayetlerin kabul edilemeyeceği ve bunlarla istiḥād ve ihticâcda bulunulamayacağını savunmaktadır. Ne var ki ona göre asıl olan durum, tahrife uğramamış olan rivayetlerdir. Bundan sadır olan durum müvelledûnun da rivayeti tahrif edilmiş olarak kabul gördüğü için onlardan gelen rivayetler de tercih edilmemektedir. Bu nedenle de ihticâc uygun görülmemektedir.²³²

Akabinde Hadîsî, dilde Nahiv ve Sarfta istiḥād kaynağı olarak kullanılan manzum ve mensur Arap kelimelerinden şiiiri ele almıştır. Bu konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla Arap kelamının mahiyetini araştırma konusu yapmıştır. Nitekim Arap kelamını Hz. Peygamberden önce ve Hz. Peygamber (a.s.) zamanından müvelledûnun acemîler ile karşılaşılması sonucu lahn olgusu ortaya çıkana kadarki dönem içerisinde yer alan diline güven duyulan kabilelerin sözleri olarak açıklamıştır.²³³ Bunun akabinde sözüne itibar edilen kabileler üzerine durmuş. Bunlardan ilki olan Kureyş kabilesi için Arap dili âlimlerinin bu lehçeleri diğer kabile dillerine göre daha fasih ve duru bulmaları hasebiyle en değerli dil olarak kabul ettiklerini, dil kurallarının tespit ve tayininde bu lehçeye uyulduğunu, Sîbeveyhi'nin de bu lehçeyi dillerin en üstünü olarak nitelendirip en eski ve en fasihi olduğunu kabul ettiğini ayrıca dillerin en eski ve en iyi ilk dil olması sebebiyle Hicaz lehçesi olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.²³⁴ Hadîsî, bu hususta Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını incelemiş ve onun bu dili nitelendirmek amacıyla fesahatine binaen dillerin en eskisi olduğunu ifade etme açısından Hicaz dili-lehçesi şeklinde belirttiğine şahit olmuştur.²³⁵

²³¹ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 68.

²³² Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 68.

²³³ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 71.

²³⁴ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 72.

²³⁵ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 72.

2.1.2. Kıyâs

Fıkıh usulünde kıyâs, “hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek” anlamına gelir.²³⁶ Arap dilcileri kıyâsı “aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek” anlamında kullanmışlardır.²³⁷ Nitekim bilinenden yola çıkarak bilinmeyene ulaşmayı ifade eden kelimeye kıyâs denir.²³⁸ Süyûtî kıyâsı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Kıyâs, aslın hükmünü aralarındaki illet sebebiyle fere hamletmektir.*”²³⁹ Modern dönem dilcileri ise kıyâs hakkında çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bunlardan biri Dr. Mehdî el-Mahzûmî’dir. O, kıyâsı şu şekilde tarif etmektedir: “*Malumun hükmünü meçhule vasfetme, aslın hükmünü fer’e hamletme işlemine kıyâs denir.*” Aralarındaki illet bağı sebebiyle naklin hükmünü nakilde geçmeye, semâ edilenin hükmünü semâ edilmeyene hamletmeye denir.²⁴⁰ Hatice el-Hadîsî, kıyâsı Arapları dil yönteminde taklit etmek olarak tanımlamaktadır.²⁴¹ Genel olarak kıyâs, dilbilgisinin temellerinin ikinci eksenidir. Nahivciler buna uzun süreden beri itimad etmişlerdir. Kisâî bu konuda birtakım sözler sarfetmiştir: Muhakkak ki nahiv bir kıyâstır. Ebü’l-Berekât el-Enbârî, nahvin tamamının kıyâs olması sebebiyle kıyâsı inkâr etmenin mümkün olmayacağını ifade etmiştir.²⁴²

Kıyâsın Ebü’l-Esved ed-Düelî tarafından kullanıldığının rivayet edilmesinden²⁴³ hareketle aklî deliller arasında ilk kullanılan delilin kıyâs olduğu söylenebilir. Nahiv ilminin nüşû buluşu ve gelişim sürecinde öncelikle naklî deliller toplanmış ve bu delillerden hareketle nahiv ilminin temel kuralları belirlenmiştir. Fıkıh ilminde kıyâsın teşekkülündeki süreç nahiv ilminde de yaşanmış, eldeki veriler karşılaşılan yeni problemleri çözmede yetersiz kalmış ve bu durumun çözümü sadedinde ilk defa Aristo mantığından İslam kültürüne geçen ve bilinenden hareketle

²³⁶ H. Yunus Apaydın, “Kıyas” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 25/528-529.

²³⁷ Zülfikar Tüccar “Kıyas” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 25/538.

²³⁸ İmâmu’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli’l-fıkh*, nşr. Abdülazîm ed-Dîb (Kahire: Daru’l-Ensar, 1400), 1/172.

²³⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 92.

²⁴⁰ Mehdî el-Mahzûmî, *Fi’n-nahvi’l-‘Arabî nağdun ve tevcihun*, (Beyrut: Menşûrâtı’l-Asriyye, 1964), 20.

²⁴¹ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü’n-nahv fî kitâbi Sibeveyh*, 222.

²⁴² İbnü’l-Enbârî, *Luma’u’l-edille*, 95.

²⁴³ Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas (Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı)*, (Van: Ahenk Yayınları, 2007), 98.

bilinmeyi bulmak anlamına gelen kıyâs metodu kullanılmaya başlanmıştır. Nahiv ilminde kıyâsı çokça kullanan ilk kişi İbn Ebî İshâk olmuştur.²⁴⁴

Birtakım nahiv âlimleri kıyâsı zayıf görüp kullanımından kaçınmışlardır. Diğer bir kısım dil âlimlerine göre Arap dili kâideleri kıyâs vasıtasıyla teşekkül etmiştir. Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin eserini bu yönüyle incelemiş, onun kıyâstan faydalandığını görmüştür.²⁴⁵ Kıyâsın nahvin ortaya çıktığı dönemlerde Basra ekolünde oluştuğunu, bunun yanında kıyâsın da şiir, Arap kelimeleri vs. durumlarda değişiklik arzedebildiğini ifade etmiştir. Nitekim Basra ekolü kıyâsı kullanmada katı davranmış, onlar Kur'an-ı Kerim, fasih Arap kelimelerini kullanmış kabilelerin sözlerini delil olarak kullanmakta ve şiirlerle ihticâda bulunmakta birtakım şartları beyan etmişlerdir. Onlara göre Kureyş kabilesinin sözleri esas olup daha sonra Kays ve Temîm gibi kabilelerin lehçeleri kullanılabilmektedir. Şiir konusunda da ilk dönem olması halinde kıyâsta kullanılabileceğini belirtmişlerdir.²⁴⁶ Kûfe ekolünün yaklaşımı ise biraz daha kolaylaştırıcı mahiyettedir ki Basra ekolünün reddettiği kabilelerin dillerini kıyâsta kullanmışlardır.²⁴⁷ Hatice el-Hadîsî kıyâs konusunda Kûfe ekolünün görüşlerini benimsemiş ve kıyâsı kullanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Ona göre kıyâsın faydası sadece nahivle sınırlı olmayıp tasrif, iştikak ve tevlîdde de görülmektedir.²⁴⁸

2.1.2.1.El-illetü'n-naḥviyye

Usulü'l-fıkıhta "Hükmün konmasını münasip gösteren durumu genellikle barındıran açık ve munzabıt vasıf olarak tanımlanan illet"²⁴⁹, "Allele" علل fiilinin mastarı olup tef'îl vezninde olup Arapçada sebep, neden, mazeret, noksanlık, özür, arıza, engel gibi çeşitli manalara gelmektedir.²⁵⁰

²⁴⁴ Abdülâl Sâlim Mekrem, *el-Halkatu'l-mefkûde fî târîhi'n-naḥvî'l-Arabî*, (Kuveyt: Müessesetü'r-Risâle,t.y), 104.

²⁴⁵ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 248-249.

²⁴⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 19-20.

²⁴⁷ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 230.

²⁴⁸ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 230-231.

²⁴⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 246.

²⁵⁰ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, (Şam: Dâru'l-fikr, 1979), 4/ 13.

İlletin nahiv usûlünde iki türlü kullanımı bulunmaktadır. Şöyle ki; kıyâs sistemi içerisinde asıl ile fer'i birbirine bağlayan ortak vasma illet denildiği gibi, kıyâs sistemi dışında sabit olan bir hükmün gerekçesi için de illet kavramı kullanılmıştır.²⁵¹

İlletin nahiv ilminde kullanımı ilk dönem nahiv âlimlerinin çabalarıyla nüşû bulmuş; nahiv usûlü ilminin gelişmesiyle beraber nahiv illetleri de gelişmiş, bugünkü şeklini almıştır.²⁵² Bu doğrultuda ilk dönem nahivciler illet olgusuna önem vermişlerdir. Şöyle ki kaynakların çoğu illeti nahiv ilminde ilk kez kullanan kişinin Abdullah b. İshak el-Hadrami (öl. 117) olduğuna işarette bulunmaktadır.²⁵³ Bazıları da ta'lîli dilde ilk kullanan kişinin Ebû Amr b. el-Alâ olduğunu söylemektedir.²⁵⁴ Bu iki âlimden sonra ta'lîlin sınırlarını genişleten ve geliştiren Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791) ve ona tabi olan öğrencileri gelmektedir. Nitekim *el-Medarisu'n-nahviyye*'nin müellifi olan Şevki Dayf, eserinde Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin ta'lîli kullanışlı hale getirmesi sebebiyle tüm nahiv ekolleri talili ondan aldıklarına, bu vesileyle de ta'lîlin kapılarının açıldığına dikkatleri çekmiştir.²⁵⁵

Hadîsî, Sîbeveyhi'nin eserini illet yönüyle incelemiş, Halîl b. Ahmed'e atfedilen pek çok kullanımın bulunduğunu görmüştür. O, Sîbeveyhi'nin birtakım fikirlerinin karışıklık veya karmaşıklık içermeyen illet açıklamalarına dayandığını ve bazı durumlarda mesele için bahsettiği illetin kısa ve net olduğunu tespit etmiştir.²⁵⁶

Hatice el-Hadîsî'nin, karmaşık ve tartışmalı konulardan uzak, okuyucunun ve öğrenenin zihnine yakın, sadeleştirilmiş dilbilgisi aklını benimseme konusunda Halîl ve öğrencisi Sîbeveyh'in yaklaşımını takip etmeye çağrıda bulunduğunu görmekteyiz. Sonuç olarak Hadîsî, dilbilgisi araştırmalarını yapan ve yaygınlaştıran, okuyucu ve öğrenci için sıkıcı hale getiren modern dönem dilcilerinin ileri sürdüklerini reddetmeye ve Basra gramer okulu hocalarının açıklamalarına bağlı kalmaya çağırır. Araplar hakkında rivayet edilenlerle yetinmek zorunda olduğumuz

²⁵¹ Cumali Baylu, *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 69.

²⁵² Hasan Humeys Said el-Müleḥ, *Nazariyyetu't-ta'lîl fi'n-nahv beyne'l-kudemâi ve'l-muḥdesîn*, (Ammân: Dâru'ş-şurûk, 2000), 35.

²⁵³ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrahim es-Semerrâi. (Ürdün: Mektebetu'l Menâr, 1405/1985), 18; Corcî Zeydân. *Târîḫü Âdâbi'l-Luḡati'l-Arabiyye*, thk. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Hilal), 2/113; Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 317.

²⁵⁴ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 1/249.

²⁵⁵ Şevki Dayf, *el-Medarisu'n-nahviyye*, (Kahire: Dar'ul Mearif, 1968), 51.

²⁵⁶ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve uşûlü'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 355.

gamer araştırmaları ve gamer materyalinin asıl amacı olan illeti anlamaktan sapmamaya, öğrencinin ve öğrenenin zihninde şekil olarak sabitlenmesi gereken yargıların, açıklamaların ve yorumların teyidi, Bir hükmü diğeriyle karşılaştırabilen, aralarında ayırım yapabilen ve farklı hükümlere göre farklı hükümleri dengeleyebilen illetin kullanımında davet etmiştir.²⁵⁷

2.1.3. İcmâ‘

İcmâ‘, âlimlerin önem verdiğı Arap nahiv usulü kaynaklarından biridir. Süyûtî icmâ‘ı, “Basra ve Kûfe şehirlerindeki nahivcilerin ittifakıdır.” şeklinde tanımlamıştır.²⁵⁸ Bundan hareketle sema‘ ve kıyâsla hükmü verilmemiş bir konu hakkında Basra ve Kûfe nahiv ekolleri âlimlerinin belirli bir mesele üzerinde ittifak etmeleri yeterli görülmüş ve bu fikirlere muhalefet doğru karşılanmamıştır.²⁵⁹ Nahivciler icmâ‘ı nahiv hükmünü ispatlamak, nahvî görüşleri delillendirmek ve kendisine benzeyen ortak bir illet sebebiyle bazı meselelerin ispatı, muhaliflere cevap ve benzeri çeşitli durumlar için kullanmışlardır.²⁶⁰

İcmâ‘ kavramı ilk defa fıkıh ilminde ortaya çıkmış olup daha sonra nahiv usûlü ilminde kullanılmıştır.²⁶¹ Nahiv ilminde kuralları tayin etmede icmâ‘ı ilk defa Sîbeveyhi, daha sonra ise el-Müberred (öl. 286/900) kullanmıştır. Ancak Sîbeveyhi icmâ‘ı Arapların kullanmış olduğı icmâ‘ anlamında kullanmıştır.²⁶²

Basra ekolü icmâ‘a nahiv ilminde birtakım meselelere açıklık getirmek ve muhaliflerine cevap vermek amacıyla başvurmuşlardır. Onların mebnî emir fiillerin oluşumu hakkındaki görüşleri buna örnek teşkil etmektedir. Diğeri bir husus ise حتى hakkındadır. Nitekim حتى kendi başına fiili muzariyi nasb etmeyip, nahiv âlimlerinin icmâ‘ları vasıtasıyla أن hükmü uygulanıp nasb ettiğı hususunda ittifak halindedirler. Basra ekolü bu gibi çeşitli konularda icmâ‘a başvurmuşlardır.²⁶³

²⁵⁷ Hatice el-Hadîsî, *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*, 157, 186.

²⁵⁸ Süyûtî, *el- İktirâh*, 88.

²⁵⁹ Süyûtî, *el- İktirâh*, 5.

²⁶⁰ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü ‘n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 433-434.

²⁶¹ Mahmud Ahmed Nahle, *Uşûlü ‘n-nahvi ‘l-Arabî*, (Beyrut: Dâru’l-Ulûmi’l-Arabiyye, 1987/1407), 77.

²⁶² Muhammed Hayr el-Hulvânî, *Uşûlü ‘n-nahvi ‘l-Arabî*, (Rabat: en-Naşiru’l-atlasî, 1983), 128.

²⁶³ İbnü’l-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili ‘l-hilâf beyne ‘l-Başriyyin ve ‘l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebruk Muhammed, (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 2002), 535, 598.

Kûfe ekolünün icmâ'ı kullanma alanları Basra ekolününkine yakındır. Nitekim onlar, nahvî hükümlerin ispatında kullanıp böylece fikir birliğinin olduğu konulara atıfta bulundular ve diğer meseleleri kanıtlamak için bunlara kıyâs ettiler.²⁶⁴

İcmâ' konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı nahivciler kullanımına cevaz verirken bazı dilciler ise reddetmektedirler. *el-Ḥaṣâ'îş*'in müellifi olan İbn Cinnî'ye göre kendisine zıt herhangi bir nassın veya kendisine kıyâs edilen muhalif herhangi bir unsurun bulunmaması kaydıyla icmâ'a müracaat edilebilmektedir.²⁶⁵

İcmâ'ın kullanımına karşı çıkan nahivciler ise muhalif olan görüşlerin hata barındırmasını gerekçe görmektedirler. Bu görüşe sahip olan nahiv âlimlerinden biri Ebü'l-Berekât el-Enbârî'dir. Nitekim ona göre icmâ'ı tevessül etmek caiz değildir.²⁶⁶

Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin icmâ'a yaklaşımını incelemiş, onun *el-Kitâb*'ında icmâ' nedir? Nahivcilerin icmâ'sı vb. çeşitli konularda değiştiğini görmüştür. Nitekim Sîbeveyhi'nin kullanmış olduğu "icmâ'", "mecmû'", "Arapların tamamı", "nahivcilerin hepsi" gibi ifadeleri icmâ'a rücû eden ibarelerdir.²⁶⁷

2.1.4. İstishabu'l-Hâl

Fıkıh usûlü ilminin delillerinden biri olarak kullanılan istishâb, sözlükte "birlikte bulunmak" ve "birlikteliğin talep edilmesi" manalarını ifade etmektedir.²⁶⁸

Fıkıh usûlü ilminde istishâb kavramının "aksine bir delil bulunmadıkça daha önceden var olduğu bilinen bir hükmün devam etmesi" şeklinde müteaddid tanımları yapılmaktadır.²⁶⁹ Arap literatüründe ise çeşitli tanımları bulunmaktadır. İbnü'l-Enbârî İstishâbı, "Asıl halinden çıkaracak bir delil bulunmadığı sürece lafzın aslın gerektirdiği hâl üzere bulunmasıdır." şeklinde tanımlamaktadır.²⁷⁰ Ayrıca o, istishâb delilinin zayıf bir delil olduğunu belirtir ve kurallarda bu delile katî surette ittiba etmenin sıhhatli olmadığını ifade eder. Çünkü diğer delillerden herhangi birinden dolayı istishâb delili terk edilir.²⁷¹

²⁶⁴ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü 'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 435.

²⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâ'îş*, 1/19; Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü 'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 435.

²⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, *el-İnşâf*, 2/719; Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü 'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 438.

²⁶⁷ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlü 'n-nahv fî kitâbi Sîbeveyh*, 445.

²⁶⁸ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usûli 'l-fıkh*, (Beyrut: Risale Yayınları, 2006), 213.

²⁶⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 260, 294.

²⁷⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedeli 'l-i'râb*, 46

²⁷¹ İbnü'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 168.

Hatice el-Hadîsî, İstishâbu'l-hâli nahiv âlimlerinin de ve usulcülerin kullandığı muteber bir kaynak olduğunu kabul etmektedir. Ne var ki semâ ve kıyâsta olmayan durumlar için gerek Basra gerekse Kûfe ekolleri bu delilden istifade etmişlerdir. Hatice el-Hadîsî, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı üzerinde yapmış olduğu çalışmasından hareketle onun istishâbul-hâl deliline pek çok konuda itibar ettiğini görmüş, tüm bunlardan dolayı söz konusu bu delili muteber görmüştür. Sîbeveyhi her ne kadar eserinde bu kavramı açıklamamış olsa dahi kullanmış olduğu konuları zikretmiştir. Nitekim Hatice el-Hadîsî bu delili detaylı bir şekilde eş-Şâhid ve *usulün-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh* adlı çalışmasında tafsilatlı bir şekilde bu delile istinaden çeşitli kurallar koyduğu sonucuna varmıştır.²⁷² Hadîsî, özetle bu aslın her ne kadar zayıf görünmesine karşın, Sîbeveyhi'nin bu usule semâ ve kıyâs kadar önem verdiğini, pek çok konuda bu delil vasıtasıyla hüküm koyduğunu ifade etmiştir.

2.2. Hatice el-Hadisi'nin Arap Gramer Ekolleri Hakkındaki Görüşleri

2.2.1. Ekolleri isimlendirme hususundaki görüşleri

Arap dilinin grameri çerçevesinde oluşan ekoller hakkında Medresetü'l-Basra, Medresetü'l-Kûfe, Medresetü'l-Bağdat, Medresetü'l-Mısır en-Nahviyye, Mezhebu'l-Basra, Mezhebu'l-Kûfe gibi isimlendirmelerle karşılaşmaktayız. Bu hususta araştırma yapan, isimlendirmede bulunan ilk kişi olarak karşımıza çıkan Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî'nin (öl. 231/846) tercümelerinden yola çıkarak onun, Kûfe ve Basra ekollerini ayırmadığı; nahivciler, dildiler vb. şeklinde taksime gitmediği, mezhep veya ekol gibi ibareleri kullanmadığı görülmektedir. Nitekim Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, Ebû Esved ed-Düelî, Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî (öl. 89/708 [?]), Abdullah b. Ebû İshâk el-Hadramî (öl. 205/821), Ebû Amr el-Mâzinî el-Basrî (öl. 154/771), Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791) gibi nahivcileri, medrese ibaresini kullanmaksızın Basra ehline nispet eder. *el-Ma'ârif* kitabının müellifi olan Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (öl. 276/889) ise eserinde bu şahısları zikrederken onları Basralılar ve

²⁷² Hatice el-Hadîsî, eş-Şâhid ve *usûlü 'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*, 464.

Kûfeliler şeklinde ayırmadan, dilci, nahivci şekilde ifade etmiş, ayrıca mezhep ve ekol şeklinde taksim etmeden zikretmiştir.²⁷³

Merâtibü'n-nahviyyîn'in müellifi olan Ebü't-Tayyib el-Luğavî (öl. 351/962) kitabında Basra ekolüyle başlamakla beraber o coğrafyada yetişen nahivcilerin Basralı olduklarına işaret etmeden zikretmiştir.²⁷⁴ Tüm bu atıfları göz önüne aldığımızda kullanılan ibarelerden kastedilenin özel olarak nahivcilerin, o şehrin ehli manasında olduğunu görmekteyiz. Kûfe ekolüne yapılan ilk işaret Ebû Câfer er-Ruâsî'ye (öl. 187/803) yapılan tercümede karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁵ Hatice Abdurrezzâk el-Hadîsî, Luğavî'nin isimlendirmesindeki kastının nahivcilerin bulundukları beldeye nisbetle anılmış olduklarını ifade eder. Şöyle ki mutekaddimûndan bazı müellifler Basra nahivcilerinden bahsederken; Basra ehli, Basralılar, Basra âlimleri, Kûfe nahivcilerinden bahsederken de; Kûfeliler ve Kûfe ehli şeklinde ibareler kullanırlar. Bu durum erken dönemde kullanılan bu ibareler arasında ekol ve mezhep gibi isimlendirmelerin, kullanılan ibarelerin biraz daha genel olduğunu, Basra için Basra âlimleri, Basra ehli, Kûfe için Kûfeliler, Kûfe âlimleri, Ehl-i Kûfe gibi şehirlere göre isimlendirildiğini gösterir.²⁷⁶ *Aḥbârü'n-nahviyyîne'l-Baṣriyyîn* müellifi olan Ebû Saîd el-Hasen es-Sîrâfî (öl. 368/979) de nahivcilerden bahsederken Basralılar ve Basra ehli gibi ibareleri kullanır.²⁷⁷ *Ṭabaḳâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*'in müellifi olan Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî (öl. 379/989) Basra ekolü, Kûfe ekolü gibi isimleri kullanmamıştır.²⁷⁸

el-Fihrist'in müellifi olan İbnü'n-Nedîm (öl. 385/995) ise ilimleri taksim edip Basra, Kûfe Bağdat gibi ekollere işaret eden ve mezhep kelimesini kullanan tarihçilerin ikincisi olarak kabul edilir. İbnü'n-Nedîm bu kelimeyi Zübeydî'den önce kullanmıştır.²⁷⁹ “*Nüzhetü'l-elibbâ' fî ṭabaḳāti'l-üdebâ*” adlı eserin müellifi olan Kemâlüddin el-Enbârî'ye (öl. 577/1181) baktığımızda onun da eserinde ekoller

²⁷³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1119), 532.

²⁷⁴ Ebü't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matbaatiha, 1375/1955), 64, 65, 102.

²⁷⁵ Ebü't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, 24.

²⁷⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 9.

²⁷⁷ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Aḥbârü'n-nahviyyîne'l-Baṣriyyîn*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Muhammed Abdu'l Men'am Hufâcî, (Mısır: Mektebetü Matbaatü Mustafa, 1374/1955), 18,41.

²⁷⁸ Zübeydî, *Ṭabaḳātu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 17.

²⁷⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 85, 86.

için mezhep ibaresini kullanmadığını görmekteyiz. Ayrıca o, ehl ibaresini ekol anlamında kullanarak özellikle Bağdat ekolünden bahsederken “iki mezhebin birleşiminden meydana gelmiştir” şeklinde ifadeden ziyade farklı bir açıklama yapmamıştır.²⁸⁰

Kısacası şunları söyleyebiliriz: İlk döneme baktığımızda mutekaddimûn olanlardan İbnü'n-Nedîm hariç mezhep ve ekol kelimelerini kullanan müellif yoktur. Mütakaddimûn dönem dilbilimiyle uğraşanlar medrese ve ekol kelimelerini kullanmamışlar, daha ziyade o bölgede yaşayan dilcileri bulundukları coğrafyaya nispet ederek bahsetmişlerdir. İbnü'n-Nedîm ise mezhep ibaresini ilk kullanan kişi olmuştur. O da bu ibareyi daha çok Bağdat ekolü için kullanır ve bunu da Basra ve Kûfe ekollerinin birleşiminden oluştuğuna dikkat çekerek belirtmiştir.

Hatice el-Hadîsî'ye gelecek olursak o bu hususta *el-Medârisu'n-naḥviyye* adlı eseri telif etmekle beraber eserinde ekolleri sınıflandırırken mezhep ibaresini kullanmayı tercih etmiştir.²⁸¹

2.2.2. Ekollerin varlığına ilişkin görüşleri

Dil ekollerinin varlığı hususunda farklı görüşler sâdır olmuş, ispâtı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı dilciler Basra ekolü hariç diğer ekollerin varlığını reddetmiştir. Gottolod Weil bunlardan biridir. O, Kûfe ekolünün kurulması konusunda şüphe duymuş ayrıca Bağdat ekolünü Basra ve Kûfe ekollerinin birleşiminden oluştuğu için bu ekolün varlığını da reddetmiştir. Gottolod Weil *el-İnşâf*'ın Mukaddimesinde Bağdat ekolü hakkında “Onlar kendilerine has bir ekol kurmamışlardır.”²⁸² Şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Başta Kisâî ve Ferrâ ile Halîl ve Sîbeveyh olmak üzere nahivcilerin ihtilafları Basralı olan klasik dönem dil âlimlerinin kendisi hakkında, nahivde kendine has kıyâsının ve ekolünün olduğunu söylediği Yûnus b. Habîb'e (öl. 182/798) uzanır. Zemahşerî (öl. 538/1144) *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-i'râb* isimli kitabında Kûfelilerin beş hususta Yûnus b. Habîb'e uyduğunu, Kisâî ve öğrencisi el-Ferrâ arasındaki ihtilafları diğerlerini destekleyecek şekilde Kûfe ekolünün olmadığını ifade eder.²⁸³ Fakat bunlar Gottolod Weil'in Kûfe medresesinin inkârı hususunda söyledikleri,

²⁸⁰ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*, 83,162-165.

²⁸¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 25,111.

²⁸² Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 155-156.

²⁸³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 157.

varlığının teşekküküne delil sayılamaz. Çünkü Kûfelilerin Yûnus b. Habîb'e uymaları onun mezhebini mezhep edinme anlamına gelmemekle beraber Kisâî ile öğrencisi Ferrâ arasındaki görüş ihtilafları da Gottolod Weil'in söylediklerini delillendirmez.²⁸⁴

Nahivcilerden bir grup da diğerlerinin aksine Basra ve Kûfe ekollerinin varlığını ispat edip Bağdat ekolünün varlığını reddeder. Bunlardan biri Mehdî el-Mahzûmî'dir. O, Basra ve Kûfe ekolünün varlığını kabul etmekle beraber Bağdat ekolünün varlığını reddeder. Ona göre sadece iki ekol bulunmaktadır. Bunlar: Basra ve Kûfe ekolüdür. O, Basra ve Kûfe ekolleri hariç Bağdat ekolünü iki sebeple reddetmektedir. Bunlardan ilki: İbnü'n-Nedîm'in sadece iki mezhebin (Basra ve Kûfe) olduğunu kastetmesi, Bağdat için "Basra ve Kûfenin karışımıdır" şeklindeki ifadesidir.²⁸⁵ İkinci olarak: kendi ve hocalarının telifleri üzerine derinleşen Sâleb (öl. 291/904) ve Müberred'in (öl. 286/900) öğrencileri tarafından Bağdat ekolü fikri üzerine esas edilmesidir. Bağdat ekolünün var olmadığıyla ilgili bir başka görüş de Bağdat ekolünün Basra ve Kûfe ekollerinin kurallarının birleşmiş halinden meydana gelmiş olmasıdır.²⁸⁶

Müberred (öl. 286/900), Sa'leb ve onların yolundan giden dilciler de Bağdat ekolünü müstakil kendine has metodu olan üçüncü bir ekol olarak görmezler. Her ne kadar Kûfe ekolü Basra ekolünden bazı hususlarda etkilenmiş olsa da yeri geldiğinde kendinden olmayan Basra ıstılahlarını reddetmiş, bazı izahâtları kabul etmemiştir. Nitekim onlara göre başta birtakım etkilenme durumları olsa da bu husus Bağdat ekolünün Basra ve Kûfe ekollerin birleşiminden meydana geldiğini ifade etmez.²⁸⁷

Medresetu'l-Kûfe'nin müellifi olan Mehdî el-Mahzûmî eserinde Basra ekolünün Sîbeveyhi'nin eseri olan "*el-Kitâb*" üzerine temellendirilmiş olduğunu ifade etmekle beraber Kûfe nahivcilerinin başta eleştirmen konumunda durmaları olmak üzere ilgilerinin Basra'dan daha az olmadığını dile getirmektedir.²⁸⁸

²⁸⁴ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 158-160.

²⁸⁵ Mehdi el-Mahzûmî, *Dersu'n-naḥvî fi Bağdat* (Beyrut: Dâru'l Raid, 1407/1987), 125, 126.

²⁸⁶ Bağdat ekolünün varlığını reddedenlerin aksine kabul edip bu hususta ispata yönelik delillendirmede bulunanlar da mevcuttur. Ahmed Mekkî el-Ensârî, Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dâyf (öl. 1910-2005) vb. kişiler de bu grup içerisinde yer almaktadır. Bk. Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 145. Mehdî el-Mahzûmî, *Dersu'n-naḥvî fi Bağdat*, 26.

²⁸⁷ Mehdî el-Mahzûmî, *Dersu'n-naḥvî fi Bağdat*, 156.

²⁸⁸ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, 90,91.

Mahzûmî ayrıca Bağdat ekolünün tıpkı İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) iki doktrini bir yöntem doğrultusunda birleştirmeye çalışırken yaptığı gibi, metodolojik özelliklerinin de hepsi arasında ortada olduğu bir seçim doktrininden başka bir şey olmadığını düşünmüştür.²⁸⁹ Ayrıca Mahzûmî şu şekilde bir açıklama da yapmıştır: "Biz Kûfelilerin ve Basralıların, Bağdat ekolünde toplandıklarını, ayrıca hocaları ve öğrencileri aralarında bir bağ olduğunu, birbirlerinden bazı hususlarda etkilendiklerini ve bazı yollarda takip ettiklerini biliyoruz. Bağdat nahiv ekolü de bu yeni yönelimden ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak Basra ve Kûfe ekollerin birleşiminden üçüncü ekol olarak kabul ettiğimiz Bağdat ekolünün yeni bir yönelim sonucu meydana gelmesi, yeni bir aşamayı teşkil ettiğini ifade eder."²⁹⁰

Üçüncü ekolün olmadığına dair açıklama yapan bir diğer araştırmacı da Abdu'l-fettâh İsmâîl Şibli'dir. O, kendi başına kurulu olan, kendine has doktrini olan Bağdat ekolünün mevcut olmadığını, doktrinsel olarak bazı hususlarda Kûfe ekolüne bazı hususlarda da Basra ekolüne eğilimli olduklarını ifade eder.²⁹¹ Üç ekolün dilbilgisinin Sîbeveyhi ve kitabında beyan ettiği Basra ekolü ve Ebû Câfer er-Ruâsî ile öğrencileri el-Kisâî ve el-Ferrâ tarafından ortaya çıkan ve yönetilen Kûfe ekolü olduğunu kabul eden Ahmet Emîn'i de bu kategoride sayabiliriz.²⁹²

Hatice el-Hadîsî bu hususta çalışma yaptığı, derlediği *el-Medârisu'n-naḥviyye* adlı eserinde üç nahiv ekolünün varlığı hususunda Irak'taki bazı düşünürlerin de görüşlerine yer vermiştir.²⁹³ Bunlardan; Ahmed Mekkî el-Ensârî, Basra ve Kûfe ekollerinin varlığını kabul etmiş, varlığını ispatladıktan sonra usullerini, metodlarını beyan etmiş ve bu sözleri üzerine iki ekolün birleşiminden olan Bağdat ekolüne değinmiş, metodu yönüyle ele almıştır. Ona göre Bağdat ekolü kendini yeni bir ekol olarak inşa etmek için bazı özellikleri iki ekolden de almıştır. Bu durum iki mezhebin birleşiminden oluşan Bağdat ekolünü oluşturmuştur. Bilhassa da el-Ferrâ bu iki ekolün birleşiminden meydana gelen Bağdat ekolünün asıl kurucusu olarak kabul edilmektedir.²⁹⁴

²⁸⁹ Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, 109.

²⁹⁰ Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, 109.

²⁹¹ Abdulfettah İsmail Şibli, *Ebû Ali el-Farîsî* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Matbuati'l Hadîse, 1409/1989), 445-447.

²⁹² Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, *Ḍuḥa'l-İslâm* (Mısır: Mektebetu'l Üsra), 2/294-298.

²⁹³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 22.

²⁹⁴ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 24.

Bazıları da nahiv ekollerinin iki tane ana, iki tane de alt kol olmak üzere dört tane olduğunu kabul etmiştir. Bunlardan biri Tâha er-Râvî'dir. O, ekollerin Basra ve Kûfe ekolü olmak üzere ana kol, mercîsi Basra olan Endülüs olmak üzere iki alt kol olarak dört koldan oluştuğunu beyan etmektedir.²⁹⁵ Şevkî Dayf da bu konuya değinmiştir. Şevkî Dayf'a göre nahiv ekolleri beş tanedir. Bunlar: Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır ekolüdür.²⁹⁶

Bu hususta Hatice el-Hadîsî'nin *el-Medârisu'n-naḥviyye* adlı eserindeki görüşüne bakacak olursak o, bazı ilk araştırmacıların nahvi bulunduğu şehre nispet ettiklerini, Basra ehli, Kûfe ehli, Basra âlimi, Kûfe âlimi, Basralılar, Kûfeliler, Bağdatlılar, Basra nahvi, Kûfe nahvi vb. şekillerinde isimlendirildiklerini ifade eder. Hadîsî bu duruma benzer hali de İbnü'n-Nedîm'de gördüğünü beyan eder. el-Hadîsî söz konusu eserinde benimsemiş olduğu taksimi eskilerden nahivcilerin tâbi olduğu ez-Zübeydî, modern nahivcilerden de Şevkî Dayf'a göre yaptığını belirtmektedir. el-Hadîsî'ye göre bilindiği üzere Basra nahvi asıldır, Kûfe nahvi de bundan furu' etmiş, ikisinden de Bağdat ekolü oluşmuştur. Bu üç ekol daha sonra pek çok Arap ve diğer İslam ülkelerine yayılmıştır. Bunun akabinde pek çok çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu ekollerin hepsinin mercii Basra ekolüdür. Ayrıca el-Hadîsî ekollerin nispetinin beldelere göre yapılması durumunda "mezâhib", "mecmûât", "vuzûât" veya "medâris" kelimeleri arasında fark olmadığını dile getirir.²⁹⁷

Öte yandan Hadîsî'ye göre Nahiv ve mezhep kelimeleri tek bir ilme (nahiv) delalet etmektedir. Medrese kelimesi ise nahvi ortaya koyan, bu hususta araştırma yapan, kendine has belli bir metot oluşturan, usul ortaya koyan ve bunu uygulayan, bu grubu benimseyen nahiv topluluğunu ifade etmektedir. en-Nahviyyûne'l-Basriyyîn isimlendirilmesinden kasıt budur. Dolayısıyla bu nahiv gruplarının Medresetü'l-Basra, Medresetü'l-Kûfe, Medresetü'l-Bağdat Medresetü Mısır, Medresetü Endülüs, Medresetü's-Şâm olarak isimlendirilmeleri her birinin kendine ait metodu, menheci, usulü, doğası, çalışmaları olduğu olgusunu değiştirmeyecektir. Ayrıca el-Hadîsî medrese ibaresinin kullanılmasının her bir ekolün ister metot farklılığı olsun ister isimlendirme hususunda çeşitlilik olsun, bu durum her birinin

²⁹⁵ Tâhâ er-Râvî, *Naẓaratu fî 'l-luġa ve 'n-naḥv* (Beyrut: Daru'n-Neşr,1962), 11.

²⁹⁶ Şevki Dayf, *el-Medârisü 'n-naḥviyye*, 11,151.

²⁹⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu 'n-naḥviyye*, 23.

metodunun kendine has, diğerleriyle bağlantısı olmadığı aralarında hiçbir benzerlik ve bağın bulunmadığı zannını oluşturmadiğini ifade etmektedir.²⁹⁸

Hatice el-Hadîsî bunlara ek olarak ıstılahların farklılaşmasına da değinmektedir ve bu hususta nahiv ekollerinin aralarındaki isimlendirme ve ıstılahlar bakımından farklılığın nahve ne yarar ne de zararının olmayacağını belirtmektedir. Bu tıpkı tâbilerden biri olan Basra ekolünün sıfat diye nitelendirdiğine Kûfe ekolünün nâ't demesi gibidir. Ayrıca el-Hadîsî'ye göre dilde olguların yorumlanmasında tâ'lillerde talebelerin Basralı, Kûfeli, Bağdatlı, Mısırlı, Endülüslü veya Şamlı olarak isimlendirme hususunda "el-Mezhebu'n-nahviyye fi'l-Basra", " el-Medresetu'n-nahviyye fi Mısır", Şam veya diğerleri şeklinde isimlendirip ayırmakta herhangi bir fark bulunmamaktadır. Çünkü bu, gerçeği değiştirmemektedir. Nitekim "el-Medarisu'n-nahviyye", "el-Mezahibu'n-nahviyye", " ed-Dersu'n-nahviyye", vb. bunlar Arapçada tek bir usul içerisinde birleşirler.²⁹⁹

2.2.2.1. Basra Ekolü

Hatice el-Hadîsî Basra ekolünden bahsederken Basra'nın, Irak'ın tarihinden sonra bilindiğini ifade etmektedir. Hadîsî bu hususta kültürün ve Arapça ilmin yayılması konusunda ayrıca kütüphaneler ve ilim mescitlerinin önemine vurgu yapmıştır. Nitekim mescitler ve kütüphaneler kültürün ve Arapça ilmin yayılmasında önemli bir konuma sahiptir. Bu mekânlarda büyük âlimler Kur'an-ı Kerim, Hadis, Fıkıh, Kelam vb. gibi farklı ilimleri ders halkalarında öğretmişlerdir. Çarşılar özellikle de develerin konaklama yerleri, farklı kabilelerden; hikâye kurgulayan, sözlü hitap işiyle uğraşan, hatipler, şâirler burada toplanmışlardır. Buralar bir yönüyle de edebiyat, Arap dili ve kültürel merkez faaliyetlerini görme hüviyetini üstlenmiştir. Hadîsî, bu gibi çarşıların faaliyetlerinin sınırlı olması sebebiyle etkilerinin daha az olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hadîsî kitabında Basra ekolünün çeşitli kültür merkezlerinden bahsetmektedir. Bu merkezler: Mescidu'l-Câmî ve Mirbed'dir. Mescidu'l-Câmi şehrin ortasında bulunur, pek çok kişi burada namaz kılmak için bir araya gelir.³⁰⁰ Buna mukâbil olarak da insanlar bu mekânda dinî ve dünyevi araştırmalarını yapar daha sonra da burada ulemâ, fukaha, muhaddisler, kurrâlar eşliğinde oturumlar halinde dersler gerçekleştirmektedirler. "Meclisu Hasân

²⁹⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu 'n-nahviyye*, 23-24.

²⁹⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu 'n-nahviyye*, 22-24.

³⁰⁰ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu 'n-nahviyye*, 25,26.

el-Basri", "Meclisü Vâsıl b. Ata", " Meclisü Eyyûb b. Ebî Temîmeti es-Suhtiyânî" ve "Meclisü Hammâd b. Sülmâ" Basra'da bulunan ilim meclislerindendir.³⁰¹ Medresetu'l-Camî sadece Kur'an, Hadis, Fıkıh ve dil çalışmalarıyla sınırlı değildir. Bu alanlarda yapılan çalışmalar farklı görüşleri, araştırmaları ve çalışmaları da kapsamaktadır. Mirbed ise Basra'nın dışında bulunan, develerin konakladığı bir çarşıdır. Bu sebeple deve çarşısı olarak bilinmektedir. Hatice el-Hadîsî bu hususta Mirbed'in Basra'nın şehirleşmesinden sonra bedevilerin hadarîleştiğini, şiir, dil, kültür, medeniyet, hitâbet bakımından önemli bir yere sahip olduğunu; bu vesileyle üretmiş oldukları şiirlerle, hutbelerle övündüklerini ifade etmektedir.³⁰² Mirbed'de bedevi ve hadarîlerin bir arada toplanmaları, o beldede şiir, hitâbet, Arap dili vb. unsurları etkilemiştir.³⁰³

Hatice el-Hadîsî'ye göre bu iki mescit (Mescidu'l-Câmî ve Mirbed) özellikle de Mescidu'l-Câmî, Basra'da dinî ilimlerin oluşmasında, yetişmesinde büyük öneme sahiptir. Bunun sebebi bu ilimlerin Basra'da ortaya çıkmış, Hasân-ı Basri medresesiyle Kırâat, Tefsir, vb. ilimlerinin zirveye ulaşmış olmasıdır. Hadîsî Basra ekolünde Ebü'l Esved ed-Düelî mescidi hakkında pek bilgi olmadığına ayrıca dikkat çeker.³⁰⁴

2.2.2.1.1. Basra ekolünün özelliklerine ilişkin görüşleri

Basra nahvi Halîl b. Ahmed eliyle ortaya çıkma, yetişme ve gelişme gibi aşamalara ayrılmıştır. Hatice el-Hadîsî "*el-Medârisu'n-nahviyye*" adlı eserinde bu aşamalardan, özelliklerden ve nahivcilerin yöntemlerinden bahsetmektedir.

Bunlardan ilki Basra ekolünün nahivcilerinin semâ'ya dayanmasıdır. Bu nahivcilerin başında Îsâ b. Ömer (öl. 149/766), Amr b. A'la ve Halil b. Ahmed gelmektedir. Onların bu faaliyetleri Necid, Tihâme, Hicaz çöllerine gitmeleriyle; orada duymuş olduklarını tedvin etmeleriyle, ezberlemeleriyle bunlarla ilgili Arap edebiyatından faydalanmaları şeklinde gerçekleşmiştir.³⁰⁵ Ayrıca kıyâs Halil b. Ahmed'in eliyle son halini almıştır. Hadîsî, Basra ekolünün kıyâs kullanmaları durumunda şâz rivayetleri kullanmadıklarını, yeni bir ıstılah kullanımıyla

³⁰¹ Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve abretu'l-yeğzân*, thk. Halil Umran el-Mansur, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/274.

³⁰² Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 30.

³⁰³ Mehdî el-Mahzûmî, *el-Ferâhidî âbkarî mine'l-Başra*, (Bağdat: Dâru's Şuûnu's-Sekâfiyeti'l-İslâm, 1989), 15,16,17.

³⁰⁴ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 228.

³⁰⁵ Süyûtî, *el-müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, 1/209, 210.

karşılaştıklarında ise bunu kıyâs yoluyla aldıklarını kendilerine uyarladıklarını, dilin de bu şekilde daha da akıcı olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁶

İkinci hususa gelecek olursak, Hatice el-Hadîsî, Basra ekolünün kıyâs geliştirdiğini ifade etmektedir. Nitekim kıyâs bu dönemde Halîl b. Ahmed'in eliyle gelişmiş, kıyâs ölçüsü olarak Kur'an-ı Kerîm kullanılmış, ayrıca şiirde istişhâd edilmeye başlanmıştır. Kur'an'ın indirildiği Arapçanın en fasih lehçesi olan Kureyş lehçesi esas alınmış, buna ek olarak nahiv ve sarf unsurları olarak eklemiştir.³⁰⁷

Üçüncü husus ise Hatice el-Hadîsî, kıyâs unsuru olarak Kur'an-ı Kerîm kaynak olarak alındığında Basra ehlinin şâz kıraatleri esas almadığı, daha ziyade mütevatir rivayete itibar ettiklerini ifade etmektedir.³⁰⁸

Hadîsî, Basra ekolünün sünneti (hadisleri) hüccet olarak kabul etmeleri hususunda öncelikle gerek Basra gerekse Kûfe ekollerinden ilk dönem nahivcilerin bunları kıyâs unsuru olarak kullandıklarını, ilerleyen zamanlarda ise Arap olmayanların hadislerin manalarını tam olarak kavrayamadıklarını, bu sebeple bazı hususlarda ihtilafa düştüklerini beyan etmektedir. Nitekim ilk dönemlerde Ebü'l-Hasan ed-Dâî hadisin kıyâs unsuru, hüccet olarak kullanılması ihtiyacını ortaya koyarak kendinden önceki nahivcilerden fikren ayrılmıştır. Bu durum ilerleyen zamanla beraber diğer nahivciler tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle beraber Arap olmayan ırkların da İslamiyete ilhakı sonucu hadislerin manasını tam olarak anlama hususunda birtakım zorluklar yaşanmış, bu da hadislerin hüccet olarak kullanma durumunda ihtilafli durumlara sebebiyet vermiştir.³⁰⁹

Hatice el-Hadîsî, Basra ekolünün müesseseseleşmesiyle beraber kıyâs ve semâya cevaz verdiğini söylemektedir.³¹⁰ Nitekim Basra ekolü bu iki temeli esas almaktadır. Şöyle ki kıyâs ve semâya uyan durumlar kabul görmektedir. Şayet iki usulden birisinde ihtilaf edilirse semâ tercih edilir kıyâs unsuru ise kullanılmaz.³¹¹

³⁰⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 75.

³⁰⁷ Süyûtî, *el-müzhir fî 'ulûmi'l-luḡa ve envâihâ*, 209; Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 76.

³⁰⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 77.

³⁰⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 77-78.

³¹⁰ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 78.

³¹¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 78-79.

2.2.2.2. Kûfe ekolü

Hatice el-Hadîsî Kûfe'nin Arapların hürriyeti öncesinde bilinmediğini ifade etmekte ve bunların yapısını Hicâz ve Yemen'e benzetilerek oluşturulduğunu dile getirmektedir. Kûfe'nin Irak çölleri sınırında bulunduğunu, bu bölgenin çölde yaşayan kabilelerin ticari buluşma merkezi haline geldiğini dile getirir.³¹² Kûfe ekolü ayrıca diğer ekollerde olduğu gibi kültürün yayılması geliştirilmesini sağlayan ve doktrinsel, dilsel veya edebi olarak refahını arttıran merkezler arasındadır. Buna ek olarak başta Kur'an olmak üzere, sarf-nahiv ve dil eğitimi, okuma yazma öğretiminin yapıldığı medreseler eğitim alanında faaliyetler sayılmaktadır.³¹³

Kültür merkezlerini göz önüne aldığımızda dil öğrenmeye dönük yolculukların ilmin gelişmesinde ve yayılmasında büyük etkisi olduğunu görmekteyiz. Hicâz ve Necid vadilerinde semâ ve münakaşa için gidip ilimle donanmış bir şekilde ülkelerine dönen içlerinde en meşhur olan Ebû Câfer er-Ruâsî, Kisâî gibi dilbilimcilerin de dâhil olduğu bazı kişilerin seyahatleri ilimlerin gelişmesi ve yayılmasında büyük etki barındırmaktadır.³¹⁴

Binâenaleyh Hatice el-Hadîsî dilbilgisi ve yazılan bazı tarih kitaplarından hareketle Kûfe ekolünün inkâr edilmediği kanaatine varmıştır. Ulemâdan çoğu kişi bu ekolün varlığını kabul etmiş ve bazı özellikler üzerine kurulan ikinci bir ekol olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Kûfe ekolü denilince Kisâî asla görmezden gelinmemelidir. Zira Kisâî Kur'an'ın okunması, tefsirine yardımcı olması ve ikinci sınıf Kûfe sakinlerini oluşturan mevâliler için Kur'an-ı Kerîmi tefsir etmelerine yardımcı olmak amacıyla ibdâl, i'lâl, idğâm, imâle, vakıf, ibtidâ, hemze usulleri ve kuralları gibi terimleri ilk açıklayan kişidir. Ayrıca rivayetleri Ebû Muâviye Şeybân bin Abdurrahmân'dan alan Muâz b. Müslim el-Herrâ' el-Kûfî (öl. 187/803) ve Ebû Ca'fer er-Ruâsî gibi yanında olan kişilerden rivayetlerde bulunması onun geniş çaplı bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.³¹⁶ Halîl b. Ahmed'in halkasına oturmuş ondan nahvi almış ve daha sonra kendilerinden işittiklerini yazmak üzere bedevilere sık sık uğrayan Kisâî Yûnus b. Habîb'in halkasına da katılarak araştırmalarının, çalışmalarının meydana

³¹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 4/ 491.

³¹³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 110.

³¹⁴ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 110-115.

³¹⁵ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 116.

³¹⁶ Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn*, 138.

geliş ve gelişimi için yoğun bir çaba göstermiştir. Bundan dolayı Hatice el-Hadîsî onun bu şekilde Kûfe'de nahvî faaliyetleri oluşturduğunu ifade etmektedir.³¹⁷

Öte yandan Hadîsî *el-Medârisu'n-nahviyye* adlı kitabını te'lif ederken Kûfe ekolünün ortaya çıkışı hakkındaki bazı bilgilerin mevcut olmadığını ifade etmektedir. Daha doğrusu Basra ekolünde mevcut olmadığını demektedir. Bunun sebebini ise nahvin Basra ile ortaya çıktığı, Basralı nahivcilerin çabaları ile yeşerdiğini, genişlediği onların birtakım malzemeleri topladıkları, bunu yaparken de gerekli özeni gösterdiklerini, ilkelerini ve standartlarını belirlemede göstermiş oldukları çaba vesilesiyle netleştirdiklerini ifade etmektedir.³¹⁸ Ayrıca nahiv araştırmalarında Kûfe'nin kendine has bir tarihinin bulunmadığı, Kûfeli nahivcilerin Basralıların öğrencileri olduğu, araştırma ve çalışmalarda bilgi sahibi olmadıkları, derinleşmediklerini, nahivde elde ettikleriyle yetindiklerini ve onların daha ziyade, emirlerin yöneticilerin çocuklarının eğitimleriyle ilgilendiklerini söylemektedir.³¹⁹

Hatice el-Hadîsî Kûfe ekolünde nahivle ilgilenen ilk kişiler arasında Ebû Ca'fer er-Ruâsî'nin de bulunduğunu kabul etmektedir. Nitekim bu hususta İbnü'l-Enbârî'den rivayetle el-Ferrâ, Kisâî'ye Ruâsî hakkında soru sorar, o da cevap verir.³²⁰ Hadîsî Ruâsî'nin Kûfe nahvinin kurucusu olduğu hususunda eskilerin bu görüşü savunduğu ve ispat etmeye çalıştıklarını ama modern dönemdeki dilbilimcilerin bu anlamda bir çabalarının olmadığını da sözlerine eklemektedir.³²¹

2.2.2.2.1. Kûfe'de nahiv çalışmalarının gelişimiyle ilgili görüşleri

Bilindiği üzere nahiv temelli metot daha çok kurrâların metoduyken, kıyâs ise nahiv âlimlerinin metodudur. Bu bağlamda Kûfe ekolünün önemli simalarından olan Kisâî'nin daha çok bu iki metot arasında bir yol takip ettiği söylenebilir. Onun öğrencisi olan Ferrâ da hocasının izini takip etmiş ve Basra'dan alınan metodun gelişmesine yönelik ciddi anlamda gayret göstermiştir.³²² Hadîsî söz konusu gelişmeleri şu şekilde değerlendirir:

- a. Basra ekolünün değişmez olarak kabul ettiği, ayrıca üstün değer atfettiği kıyâsı Kûfe ekolü değiştirmiş ve sınırlarını genişletmiştir.

³¹⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 119.

³¹⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 119.

³¹⁹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 119.

³²⁰ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*, 35.

³²¹ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 126.

³²² Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 5/190.

- b. Bir diğer gelişme fikir yapılarının üzerine temellenmiştir. Bu durum şâz olan kırâatler üzerinde kıyâs yapmakla gerçekleşmektedir. Bu hususta Basra ekolünden etkiler görülmektedir.³²³
- c. Kûfe ekolünün nahiv ve sarf ilmine yeni ıstılahlar getirmiştir. Bazen birbiriyle çelişen bazen tamamıyla uzlaşan bazen de Arapların konuşmalarındaki kavramlardan etkilenerek öne sürülen bu tanımların, bölgesel ve (ilmî anlamda) mezhepsel olarak bir arka planı mutlaka olmuştur. Özellikle Basra ve Kûfe mektepleri arasında cereyan eden ihtilaflar ve yorum farklılıkları bu sürecin en belirgin zeminini meydana getirerek daha sonraki dilcilerin de merci kaynağını oluşturmuştur.³²⁴ Nitekim Kûfe ekolü, Basra ekolünün isimlendirdiği bazı ıstılahlara yakın manada isimlendirmede bulunmuşlardır. Örneğin temyiz, tefsir; Sıfat-na't, muzari- müstakbel, nefy-cehd, bedel-tercüme vb. şeklinde isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Basra ekolüyle Kûfe ekolü arasında isimlendirmedeki bu ihtilafın sebebi; açıklama, okuyuşta teshili sağlamak amacıyladır. Nitekim Hatice el-Hadîsî bu ihtilafların Kûfe ekolünün varlığına delalet ettiğini belirtmektedir.
- d. Kûfe ekolünde görülen bir diğer gelişme de Kûfeliler için kıyâs kapısı isteyen herkese açık olduğu görüşü hâkim olması dolayısıyla fasih konuşan Araplardan vârid olan ibâreler, fasih şiirler ve açık olan âyetler konusunda Basra'nın zorunlu tuttuğu te'vil ve ta'lîli terk etmişlerdir.³²⁵
- e. Kûfe nahiv ekolü diğer hususlarda da gelişme kaydetmiştir. Basra ekolü âlimleri kelimeleri isim, fiil, harf şeklinde sınıflandırırken Kûfe ekolü ise isim, fiil ve edat şeklinde sınıflandırmıştır. Nitekim onların harf şeklinde sınıflandırmaları, manaya işaret ettiği bilinmektedir. Ayrıca Basra nahiv ekolü fiilleri mâzi, muzâri ve emir fiil olarak taksim ederken Kûfe nahiv ekolü mâzi, müstakbel ve dâim olarak nitelendirmektedir.³²⁶

³²³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 130,131.

³²⁴ Rıfat Akbaş, "Arap Gramer İlminin Tanım Düzeyindeki Hermenötik Boyutu ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/45, (Ağustos 2016), 8.

³²⁵ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 132, 133, 134.

³²⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 135.

2.2.2.2.2. *Kûfe ekolünün özelliklerine ilişkin görüşleri*

Hatice el-Hadîsî Kûfe nahiv ekolünün bazı hususlarda kendilerine has metoduyla Basra nahiv ekolünden ayrıldığını söylemekte ve şu başlıklar üzerinde durmaktadır:

- a. Basralılar, dilin kaide ve kurallarını belirlemede sadece fasih konuşan Arapların konuşma tarzlarını dikkate alırken, Kûfeliler kendilerinden ders aldıkları ve bu minvalde eserlerini yazmakla beraber Basralılara göre daha esnek davranmışlardır.
- b. Bazı Kûfeli dilbilimciler, Temim, Esed, Nizar gibi Kûfe yakınlarında yaşayan diğer kabilelerin yanı sıra Bağdat yakınlarında yaşayan el-Hattamiyyah Araplarının dillerini de temel almışlardır.³²⁷
- c. Basra ekolünün şiirlerini delil olarak kullandığı cahiliye, muhadramûn ve islâmiyyûn olarak isimlendirilen ilk üç tabakadan Kûfe ekolü âlimleri de ihticâcda bulunmuşlardır. Nitekim Kûfe ekolü bu hususta ihticâcî Basra ekolüne göre daha da kolaylaştırmış olup Temîm, Nizar vb. kabilelerin şiirleri yanı sıra muasırlarının şiirlerini de tercih etmişlerdir.
- d. Kırâat Kûfe ekolünün önemli ihticâc kaynaklarından birtanesidir. Kûfe ekolünde göze çarpan husus kırâatle ihticâc etmede Basra ekolünün aksine hem mütevatir hem âhad hem de şâz olan rivayetleri tercih etmeleridir ki bu durum Kûfe ekolünü diğer ekollerden ayırmaktadır. Nitekim Basra ekolü mütevatir rivayete itibar etmiş şâz veya âhad olan rivayetleri kullanmayı reddetmiştir.³²⁸

2.2.2.3. *Bağdat nahiv ekolü*

Aslında Bağdat şehrinin kültürleşmesi Kûfe yoluyla olmuştur. Bunun sebebi Kûfe'nin Bağdat'a Basra'dan daha yakın olmasıdır. Takriben hicrî dördüncü asrın ikinci yarısından sonra Bağdat'ta oluşan bir ekol, Basra ve Kûfe dil ekolünün ele aldığı meseleleri incelemiş ve iki ekolün görüşlerini mezc etmekle ön plana çıkarmıştır.³²⁹ Böylece birbirlerine karşıt görüşler ileri süren Basra ve Kûfe ekollerinin temsilcileri tarafından meydana getirilen gramer birikimi Bağdat'ta harmanlanmış ve yeniden inşâ edilmiştir. Bu gramer anlayışının mensupları Bağdat şehrinde yaşamış

³²⁷ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 138-141.

³²⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 140-141.

³²⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-naḥv ve târihü eşheri'n-nühât*, 111-112.

oldukları için, onların gramer faaliyetlerine “Bağdat ekolü” adı verilmiştir. Bağdat’ta ilk olarak salt Kûfe ekolü görüşleri tercih edilirken zamanın ilerlemesiyle beraber bu durum terkedilmiş Basra ekolünün de görüşleri benimsenmiştir. Bu durumun sebebi Basra ekolüne mensup dilcilerin çoğalmış olmasıdır.³³⁰ Ayrıca Bağdat dil ekolü mensupları, Basra ve Kûfe dil ekolü mensuplarının aksine daha çok hadîslerle istişhâdda bulunmuşlardır. Buna ek olarak kıyâs, semâ, şiir ve şâz rivayetleri de istişhâd kaynağı olarak kullanmışlardır.³³¹

Hatice el-Hadîsî, Ebü’t-Tayyîb’in el-Kisâî ve el-Ferrâ’yı kastederek “Bağdat’a ilim yeni intikâl etti” sözü için bu beldeye ilmin Kisâî günlerinden beri yani Ebü’t-Tayyîb’den çok önce gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu sebeple büyük olasılıkla Kûfe halkının ondan sonra Sa’leb ve öğrencilerinin kastettiklerini ayrıca bunların bilgiyi karıştıran kişiler olduklarını söylemektedir. Ebü’t-Tayyîb Bağdat şehri için başka bir yerde konuştuğunda şunları söyler: “ *Bağdat’a gelince bu belde bir ilim beldesi değil, bir mülktür ve onun içinde ne varsa ona aktarılacak halifelere ve takipçilerin ilgisine getirilir.*”³³²

Modern dilbilimcilerin kitaplarında “المدرسة البغدادية، المذهب البغدادى” ، “مدارس البغداد” vb. kullanımlar sıklıkla tekrarlanmaktadır. Hatice el-Hadîsî müelliflerin bununla ilgili ne Basra ne de Kûfe olmayan, özel bir gramer doktrininin kastettiklerini, daha ziyade gramerciler hakkında bilgi edinmeye ve sonra bu öğrencinin fikirlerini oluşturmak için onlardan bir seçim yapmaya dayanan bir doktrin olduğunu ifade etmektedir.³³³

Bağdat ekolü hakkında en çok araştırma yapan kişi olan eş-Şeyh Muhammed et-Tantâvî Bağdat ekolü için, iki ekolün (Basra ve Kûfe) karışımı ibaresini kullanmıştır. Buna ek olarak Ahmet Mekkî el-Ensârî de Bağdat ekolünün varlığını kabul edenler arasında bulunmaktadır. O, Bağdat ekolünün Basra ve Kûfe ekollerin bileşmesinden meydana geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca ona göre Bağdat ekolünün kurucusu Ferrâ’dır.³³⁴

³³⁰ İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ*, 391.

³³¹ Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-naḥvi’l-Arabî*, (Beyrût: Dâru Ummâr, 1407/1986), 128-149.

³³² Ebü’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-naḥviyyin*, 86, 101, 102.

³³³ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu’n-naḥviyye*, 204.

³³⁴ Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-naḥvi’l-Arabî*, 134.

Bazı araştırmacılar da Bağdat ekolünün varlığının reddetme yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri *el-İnsâf* adlı eseri tahkik eden Gotthold Weil, Bağdat ekolünü varlığını inkâr etmiştir. O, Bağdat ekolünün kendine has bir ekol olmadığını, daha ziyade Basra nahiv çalışmaları içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.³³⁵ Modern dönem dilcilerden Mâzin el-Mübârek de Bağdat ekolünün varlığını kabul etmektedir.³³⁶

İbn Keysân, İbn Kuteybe, Abdulfettah Şibli gibi dilciler de Bağdat ekolünün varlığını kabul etmiş ayrıca bu ekolün Basra ve Kûfe ekollerine meylettiğini ifade etmiştir.³³⁷ Bu bağlamda Hatice el-Hadîsî de Bağdat ekolünün varlığını kabulettiğini ifade edebiliriz.³³⁸

³³⁵ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 206, 207.

³³⁶ Zeccâcî, *el-İzâḥ fî 'ileli'n-naḥv*. thk. Mâzin el-Mübârek, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979/1399), 68, 79.

³³⁷ Abdulfettah İsmail Şiblî, *Ebu Ali el-Farisi*, 447.

³³⁸ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-naḥviyye*, 206-209.

SONUÇ

Modern dönem Arap dilbilimi çalışmalarına katkı sunan dilcilerden birisi Iraklı araştırmacı Hatice el-Hadîsî'dir. Akademisyen ve yazar olan Hatice el-Hadîsî, Arap dili ve belâgatı sahasının yanı sıra nahiv ve sarf alanlarında uzmanlaşmıştır. O, üniversite döneminden itibaren dil sahasında yadsınamaz bir öneme sahip olan Sîbeveyhi ve eserleri üzerine araştırmalar yapmış ve dilbilim alanında pek çok eser ortaya koymuştur.

Tüm hayatını dil çalışmalarına adanmış Hatice el-Hadîsî, kendinden önce yapılan çalışmaları aktarmakla kalmayıp kendine özel fikirleri de açıklamaktan geri kalmamıştır. Onun çalışma alanlarının yoğunluğu, Sîbeveyhi'ye dönük olması ve zaman zaman betimsel bir tutum sergilemesi Basra ekolüne daha yakın durduğunu akla getirmektedir. Bununla birlikte Kûfe ekolüne ait birtakım yaklaşımları daha makul ve tutarlı bulduğu da olmuştur. Nitekim kıyâs konusunda Kûfe ekolünün görüşlerini benimsemiş ve tıpkı onlar gibi kıyâs kullanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir.

Kıyâsın bir parçası olan illet hakkında kırâat ile ihticâc etme hususunda Arap olmayan acemlerden gelen rivayetlerin kabul edilemeyeceği ve bunlarla istişhâd ve ihticâcda bulunulamayacağını savunarak Basra ekolünün fikrini benimsemiştir. Ne var ki ona göre asıl olan durum, tahrife uğramamış olan rivayetlerdir. Bundan sadır olan durum müvelledûnun da rivayeti tahrif edilmiş olarak kabul gördüğü için onlardan gelen rivayetler de tercih edilmemektedir. Bu nedenle de ihticâc uygun görülmemektedir.

Hatice el-Hadîsî, ekoller var mıdır? Şeklinde sorgulayarak varlığı hususuna dikkatleri çekmiş, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem âlimlerin görüşleri ışığında kendi fikrini beyan etmiştir. İhtilafı konulardan biri olan ekollerin isimlendirilmesini ele almakta, ıstılahların farklılaşmasına da değinmektedir. Öte yandan Hadîsî'ye göre mezhep kelimesi nahiv ilmine delalet etmektedir. Medrese kelimesi ise nahvi ortaya koyan, bu hususta araştırma yapan, kendine has belli bir metot oluşturan, usul ortaya koyan ve uygulayan bu grubu benimseyen nahiv topluluğunu ifade etmektedir. en-Nahviyyûne'l-Basriyyîn isimlendirilmesinden kasıt budur. Dolayısıyla bu nahiv gruplarının Medresetü'l-Basra, Medresetü'l-Kûfe, Medresetü'l-Bağdat Medresetü Mısır, Medresetü Endülüs, Medresetü's-Şâm olarak isimlendirilmeleri her birinin

kendine ait metodu, menheci, usulü, doğası, çalışmaları olduğu olgusunu değiştirmeyecektir. Ayrıca el-Hadîsî medrese ibaresinin kullanılmasının her bir ekolün ister metot farklılığı olsun ister isimlendirme hususunda çeşitlilik olsun, bu durum her birinin metodunun kendine has, diğerleriyle bağlantısı olmadığı aralarında hiçbir benzerlik ve bağın bulunmadığı zannını oluşturmadağını zikretmektedir. Bu hususta nahiv ekollerinin aralarındaki isimlendirme ve ıstılahlar bakımından farklılığın nahve ne yarar ne de zararının olmayacağını ifade etmektedir.

Öte yandan Hatice el-Hadîsî, her ekolü ihticâc yönüyle birbirine kıyâs etmiş ve bu ekollerin birbirleri üzerinde olan etkilerini, ortak ve farklılıklarını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Ağababa, Naile. "Farabi ve Dil Bilimi". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı (2016), 302. 296-304.
- Akbaş, Rıfat. "Arap Gramer İlminin Tanım Düzeyindeki Hermenötik Boyutu ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/45, (Ağustos 2016), 7-17.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. 3 cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 25/528-529. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Aslan, Ahmet. "Kur'ânı Kerim ve Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Arap Dili Üzerindeki Etkileri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık 2019) 27-55, DOI :10.30623596862/harranilahiyatdergisi.
- Baylu, Cumali. *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.
- Birişik, Abdulhamit. "Kırâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhad", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/6 (1987-1988), 164-175.
- Brockelmann, Carl. *Tarihü'l-edebi'l-Arabî*. thk. Abdulhalîm en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l Meârif, 1977.
- Corcî Zeydân. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye*. thk. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hilal, ts.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Ensar, 1400.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Kıyas (Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı)*. Van: Ahenk Yayınları, 2007.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dârû'l Mearif, 1968.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1119.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fâzıl Sâlih es-Semerrâî. *Ebû'l Berekât el-Enbârî ve dirasatuhû'n-nahviyye*. Bağdat: Dâru'r-Risâle, 1975/1395.

- Luğavi, Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. Alî el-Halebî. *Merâtibü'n-naḥviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matbaatiha, 1375/1955.
- Elmalî, Hüseyin. Hüseyin Elmalî, "Mâzinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *Lûma 'u'l-edille fî uşûli'n-naḥv*. thk. Said el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971/1391.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*. thk. İbrahim es-Semerrâi. Ürdün: Mektebetü'l Menâr, 1405/1985.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb*. thk. Said el-Efgânî. Şam: Matbaatu'l-camiati's-Suriyye, 1957.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-Başriyyin ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Cevdet Mebruk Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Ferdinand De Saussure. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual, 1998.
- Hadîsî, Hatice. *Mevkıfu'n-nuhât mine'l-ihticâc bi'l-hadîsi's-şerîf*. Irak: Dâru'r-Reşîd, 1981.
- Hadîsî, Hatice. Mevkıfu Sîbeveyh mine'l-kırâat ve'l-ḥadîs, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb'i'l-Irakiyye*, 185-238.
- Hadîsî, Hatice. *el-Medârisu'n-naḥviyye*. Ürdün: Dâru'l-Emel, 1422/2001.
- Hadîsî, Hatice. *Dirâsâtun fî kitâbi Sîbeveyh*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1984.
- Hadîsî, Hatice. *Ebniyetu's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*. Bağdat: Mektebet'n-Nahda, 1965/1385.
- Hadîsî, Hatice. *Ebû Ḥayyân en-Naḥvî*. Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 1966/1385.
- Hadîsî, Hatice. *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûḥuh*. Bağdat: Dâru't Teḍâmin, 1386/1967.
- Hadîsî, Hatice. *eş-Şâhid ve uşûlü'n-naḥv fî kitâbi Sîbeveyh*. Kuveyt: Matbûâti Câmiati'l-Kuveyt, 1394/1974.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-buldân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1977/1397.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *Uşûlü'n-naḥvi'l-Arabî*. Rabat: en-Naşıru'l-Atlasî, 1983.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sâder, 1968-1972.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Ḥaşâ' iş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Daru'l-Kutub, 1371-1376/1952-1956.
- İbnü'l-Cezerî. *Müncidü'l-mukri'în*. Mısır: Mektebetü'l-Kudsî, 1350.
- İbnü'n- Nedîm, Ebü'l-Ferec b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 2006.

- Karaismailoğlu, Adnan. "Acem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/321. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kaya, Mustafa. Modern Arap Dilbilim Çalışmaları, *Ekev Akademisi Dergisi*, 12/36, (2012), 335-350.
- Kazvînî, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya. *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luğa*. 6 Cilt. Şam: Dâru’l-fîkr, 1979.
- Kocaman, Ahmet. *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2006.
- Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Kur’an-ı Kerim Renkli Lugatı ve İrap klavuzu*. çev. Hâce Ahmet Didin. Ankara: Rahiya Yayıncılık, 2006.
- Mahmûd Hüseyinî Mahmûd. *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-naḥvi’l-Arabî*. Beyrût: Dâru Ummâr, 1407/1986.
- Mahzûmî, Mehdi. *Dersu’n-naḥvi fî Bağdat*. Beyrut: Dâru’l-Raid, 1407/1987.
- Mahzûmî, Mehdi. *el-Ferâhidî âbkarî mine’l-Başra*. Bağdat: Dâru’s Şuûnu’s-Sekâfiyeti’l-İslâm, 1989.
- Mahzûmî, Mehdi. *Medresetu’l-Kûfe*. Bağdat: Mektebetü Matbaatü Mustafa, 1377/1958.
- Mahzûmî, Mehdi. *Fi’n-naḥvi’l-‘Arabî naḥḍun ve tevcihûn*. Beyrut: Menşûrâtî’l-Asriyye, 1964.
- Mehdî, Emel Salih. *Haḥice el-Hadîsî ve cuḥûduha en-naḥviyye*. Tîkrît: Tîkrît Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Mekrem, Abdulâl Sâlim. *el-Halkatu’l-mefkûde fî târihi’n-naḥvi’l-Arabî*. Kuveyt: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- Muhammed İd. *el-İstişhâd ve’l-iḥticâc bî’l-luğa*. Kahire: A‘lemü’l-Kutub, 1988.
- Müleḥ, Hasan Humeys Said. *Nazarîyyetu’t-ta‘lîl fî’n-naḥv beyne’l-kudemâi ve’l-muḥdesîn*. Ammân: Dâru’s-şurûk, 2000.
- Nahle, Mahmud Ahmed. *Uşûlü’n-naḥvi’l-Arabî*. Beyrut: Dâru’l-Ulûmi’l-Arabiyye, 1987/1407.
- Onan, Bilginer. “Dil Eğitiminin Dil Bilimsel Temelleri: Ferdinand De Saussure’ün Genel Dilbilim Kuramında Dil Eğitimiyle İlgili Bulgular”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9/17, (2012), 219-243.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/130. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Râvî, Tâha. *Nazarâtü fî’l-luğa ve’n-naḥv*. Beyrut: Dâru’n Neşr, 1962.
- Reîs, Sa’dun. *el-udebau’l-Iraqiyyunel-muâsirûne ve intâcuhum*. Bağdat: 1965.
- Sa’rân, Mahmûd. *‘İlmu’l-luğa-muḥaddime li’l-kârî’l-‘Arabî*. Beyrut, Dâru’n-Nehdatî’l-Arabiyye, ts.

- Sâlih, Subhî. *Ulûmu'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-ilm, 1971.
- Semerrâî, Fâzıl Sâlih. *ed-Dirâsâtu'n-naḥviyyîn inde ez-Zemaḥşerî*. Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1971/1390.
- Semerrâî, Fâzıl Sâlih. es- *İbn Cinnî en-naḥvî*. Bağdat: Dâru'n-Nezir, 1999/1389.
- Semerrâî, İbrahim. *Dirâsât fi'l-luḡa*. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1961.
- Sevdi, Ali. "Arap Dili Literatüründe Lahn Olgusunun Tespit ve Tashidinde Kullanılan Kaynaklar". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022) 358-359.
- Sîbeveyhi, *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l Hancî, 1408/1988.
- Sinan, Ahmet Turan; Demir, Sezgin. Dil Bilimini Sevdiren Adam: Prof. Dr. Doğan Aksan (1929-2010). *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 5/4 Fall 2010, 639-662.
- Sîrâfî, Ebû Said el-Ḥasen b. Abdillâh. *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn*. thk. Ṭaha Muḥammed ez-Zeyni, Muḥammed Abdu'l Men'am Ḥufâcî. Mısır: Mektebetü Matbaatü Mustafa, 1374/1955.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İktirâḥ*. thk. Abdulhakim Atiyye. Dimaşk: Dâru'l-Beyrut, 1465/2004.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *el-müzhir fi 'ulûmi'l-luḡa ve envâihâ*. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Asliyye, ts.
- Şibli, Abdulfettah İsmail. *Ebu Ali el-Fârisî*. Suudi Arabistan: Daru'l Matbuati'l-Hadise, 1409/1989.
- Tabbâh, Ahmed Emîn b. İbrâhîm. *Ḍuḥa'l-İslâm*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l Üsra, 1933.
- Tantavî, Muhammed Ayyâd b. Sa'd b. Süleymân. *Neş'etü'n-naḥv ve târîḥu eşherî'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1995.
- Tüccar, Zülfikar. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 25/538. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Uysal, Muhittin. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstiḥâd Meselesi", *Marife*, 6/1, (Bahar 2006), 97.
- Wiam Şakir Ğanî. "Hatice el-Hadîsî ve Devruhâ'l-İlmî fî'l Irak". *Mecelletü'Âdâb*, (2022), 233-252. DOI: 10.31973/aj.v1i140.3606
- Yâfiî, Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân. *Mir'âtü'l-cenân ve abretü'l-yekzan*. thk. Halil Umran el-Mansur. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1417/1997.
- Yıldız, Murat. "Modern Dilbilim Ekseninde Klasik Arap Filolojisinde Dilin İşleyişi Sorunu". *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 / 32 (June 2012): 111-128.

- Yorulmaz, Nilüfer Kalkan. **Hicri İlk Üç Asır Arap Dili Ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yüksel, Hatice Gülrü. “Felsefenin Gözü İle Dilin Bazı Problemleri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11/1 Haziran 2009: 151 – 163.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. **el-Emâli'z-zeccâcî**. thk. Abdu's-Selâm Hârun. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1407/1987.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. **el-İzâh fî 'ileli'n-naḥv**. nşr. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979/1399.
- Zerkeşî. **el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an**. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: 1376.
- Zeydan, Abdülkerim. **el-Vecîz fî uşûli'l-fıkḥ**. Beyrut: Risale Yayınları, 2006.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. **Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn**. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1373/1954.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : TOZ, Elif

Uyruğu : T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri :

Telefon :

E-mail :

ORCID :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	İlâhîyat Fakültesi	20.06.2019

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2019-2021	Abdurrahman Gazi, Medine-i Münevvere Kur'an Kursu Tuşba/Van	Kur'an Kursu Öğreticisi
2022-	Hacı Ahmet Yörük 4-6 Yaş Kur'an Kursu İpekyolu/Van	Kur'an Kursu Öğreticisi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

12/09/2022

Tez Başlığı / Konusu:

“BİR DİLCİ OLARAK HATİCE EL-HADİSİ”

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam **64** sayfalık kısmına ilişkin, 12/09/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından **TURNİTİN** intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%12** (on iki) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

12/09/2022

Elif TOZ

Adı Soyadı: Elif TOZ

Öğrenci No: 19920003046

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri Arap Dili ve Belâgatı

Programı: İlâhiyat

Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R

Dr. Öğretim Üyesi Rıfat AKBAŞ

12/09/2022

...../...../2022

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü